

Devrimci Marksizm

TEORİK - POLİTİK DERGİ

Ekonomik kriz

Kurtar Tanyılmaz

Levent Dölek

Sungur Savran

Türkiye'nin ekonomik krizi

Krizi kim yarattı?

Can çekişen kapitalizm

Sosyalist planlama: dün ve bugün

DM Yayın Kurulu

Özgür Öztürk

A. Cottrell ve W. P. Cockshott

Sunuş

Piyasa ekonomisi sona ererken

Sosyalist planlama

Trotskiy ve Che

DM Yayın Kurulu

Celia Hart

Sunuş

Hoş geldin Trotskiy

Kitap değerlendirmeleri

Ertuğrul Oruç

Mustafa Cihan Yılmaz

Sungur Savran

Şehir hastaneleri

Bir Trotskiy masalı

TKP ve muhalefetleri

36

**Sonbahar
2018**

Devrimci teori olmaksızın devrimci bir hareket olamaz.

V. İ. Lenin, Ne Yapmalı?

Devrimci Marksizm

Sayı: 36
Sonbahar 2018

Üç aylık Teorik / Politik dergi
(Yerel, süreli yayın)

Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Şiar Rışvanoğlu

Yönetim Yeri: Adliye Arkası 3. Sokak Tüzün İşhanı No: 22/2 ADANA

Baskı: Yön Matbaacılık
Güven Sanayi Sitesi,
B Blok No: 366 Topkapı - İSTANBUL
Tel: 0212 544 66 34

Yurtdışı Fiyatı: 15 Avro Kıbrıs Fiyatı: 20 TL

Fiyatı: 15 TL (KDV Dahil)

Kapak fotoğrafı

Tuzla'daki İstanbul Endüstri ve Ticaret Serbest Bölgesi'nde bulunan, Çin menşeli HT Solar fabrikasında sendikalaşma çabası devam ederken patronun bazı öncü işçileri işten çıkartmasına karşı fabrikayı işgal edip üç gün boyunca fiili grev yaparak sendikayı fabrikaya sokan işçilerin eyleminden bir kare.

Devrimci Marksizm

Teorik / Politik Dergi

Sayı: 36

Sonbahar 2018

İÇİNDEKİLER

	Bu sayı	5
<u>Ekonomik kriz</u>		
Kurtar Tanyılmaz	Türkiye'nin ekonomik krizi	11
Levent Dölek	Krizi kim yarattı? Faturayı kim ödeyecek?	25
Sungur Savran	Üçüncü Büyük Depresyon'un 10. yılı: Kapitalizmin can çekişmesi	37
<u>Sosyalist Planlama</u>		
DM Yayın Kurulu	Sosyalist planlama dosyası - sunuş	87
Özgür Öztürk	Piyasa ekonomisinin sonuna doğru	91
Allin Cottrell ve W.Paul Cockshott	Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından sosyalist planlama	111
<u>Trotskiy ve Che</u>		
DM Yayın Kurulu	Celia Hart'ı tanıtırken: Küba'nın Trotskişti, Trotskizmin Guevaracısı	131
Celia Hart	Hoş geldin... Trotskiy	135
<u>Kitap değerlendirmeleri</u>		
Ertuğrul Oruç	Şehir hastaneleri üzerine bir başucu kitabı	143
Mustafa Cihan Yılmaz	Viva: Yarısı olmayan bir Trotskiy masalı	153
Sungur Savran	TKP ve muhalefetleri	159

Bu sayı

Bilindiği gibi, bundan on yıl önce, 15 Eylül 2008’de, Wall Street bankası Lehman Brothers’ın iflası ile birlikte dünya ekonomisinde büyük bir finansal çöküş yaşanmıştı. *Devrimci Marksizm* dergisi ve yazarları, bu çöküşle birlikte kapitalizmin 1930’lu yıllarda yaşanan Büyük Buhran’la karşılaştırılabilecek yeni bir depresyona girmiş olduğunu savunmuşlardı. Şimdi geldiğimiz nokta, neoliberal çağda büyük bir kırılmayı temsil ediyor ve 40 yıla yaklaşan bir birikim düzeninin tükendiğine dair işaret veriyor. Bunun sonuçları büyük olasılıkla uzun yıllar devam edecek.

Egemen sınıf temsilcilerinin ve burjuva iktisatçılarının dili şimdilik depresyon demeye varmıyor, ama onların dili söylemiyor diye dünya ekonomisinde bir depresyonun yaşanmadığı anlamına gelmiyor bu. Siz dünyaya öyle bakıyorsunuz diye dünya öyle olmuyor maalesef!

Burjuva iktisatçılarının kapitalizmin ekonomik krizlerine yaklaşımı, çoğunlukla krizi geçici bir durum, bir yol kazası ya da basit bir olumsuzluk olarak görmektir. Böylece kapitalizmin iç çelişkileri ve yapısal özellikleri kolayca göz ardı edilir. Buradan yola çıkarak ulaştıkları en önemli sonuç, kapitalizmin krizlerden her zaman daha güçlenerek, kendini yenileyerek çıkacağından başka bir şey değildir. Ama adı üzerinde, burjuva iktisatçısı! Başka bir şey söylemesini beklemek zaten tuhaf olur. İşin daha önemli tarafı, solun bir kısmının da benzer bir düşünceye sahip olması. İçlerinde krizin tek sorumlusu olarak AKP iktidarını ve onun anti-demokratik uygulamalarını görenler bile var. Demek ki AKP iktidarı alaşağı edildiğinde kriz filan da kalmayacak. Bu nedenle olmalı, bu sol tayfa, işçi sınıfından tamamen bağımsız olarak bir demokrasi mücadelesi verilebileceğini,

“özgürlükçü ve demokratik bir (parlamento) sistemi” oluşturulabileceğini düşünüyor. Bunun ucu AB’ye üye olursak ülkeye demokrasinin geleceğini söylemeye kadar gidiyor elbette. Başka bir kısım sol çevre de tam tersine, ekonomik krizin kapitalizmi kendiliğinden yıkacağı beklentisi içinde.

Kriz, kapitalizmin kendisini yeniden ayağa dikmesiyle sonuçlanabilir elbette, ama kapitalizmin yıkılmasına da neden olabilir. Bunun değişmez bir yasası yoktur, hangisinin gerçekleşeceğini son tahlilde belirleyen şey karşıt sınıflar arasındaki mücadeleden başka bir şey değildir ve bunun sonucu önceden belirlenemez. Ancak belirli toplumsal koşullar bir araya gelirse o durumda kapitalizm yıkılabilir ya da tersine krizden çok daha güçlü çıkabilir. Yani kriz, özellikle de depresyon türünden krizler genel bir eğilim olarak sınıf mücadelesini kışkırtacaktır. Ancak bu, kapitalizmin hemen yıkılacağı anlamına gelmez. Koşulların uygun olduğu durumlarda kriz, bir devrime yol açabilir. Diğer taraftan işçi sınıfının toplumdaki diğer ezilen sınıfları etkileme gücünün olmadığı yerlerde durum burjuva sınıfının yararına olabilir, hatta faşizm gündeme gelebilir. Demek ki kapitalizmin yıkılıp yeni bir toplumsal ekonomik düzenin kurulması, en nihayetinde sınıf mücadelesine bağlıdır.

Gel gelelim son zamanlarda bir ekonomik toparlanmaya geçildiğine ilişkin bolca konuşma var gerek medyada gerek iktidar tarafında. Buna ilişkin bir kaç veri de gösterilebilir elbette. Ancak bir toparlanma varsa, bunun en büyük kaynağının krizin faturasının giderek işçi ve emekçilere yüklenmesi olduğundan kimse kuşku duymamalıdır. Tüm bunlar, sol açısından siyasi mücadele görevlerini gündeme taşıyacaktır.

Bu somut güncel durum dolayısıyla bu sayının ilk dosyası, halihazırda yaşanan krizin ve bunun sonuçlarının işçi ve emekçilere yüklenmesine karşı geliştirilebilecek mücadelenin doğru bir analizini yapabilmek amacıyla ekonomik kriz başlığını taşıyor.

Kriz dosyasının ilk yazısı Kurtar Tanyılmaz’ın imzasını taşıyor. Tanyılmaz, Türkiye’deki ekonomik krizin etkilerini başta emekçiler olmak üzere toplumun çeşitli kesimlerinin her geçen gün daha ağır bir şekilde hissettiğini vurguluyor. Yazara göre hükümetin ve Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın baştan beri krizi inkâr etmesi ya da “dış güçler”le açıklaması karşısında, Türkiye kapitalizminin yaşadığı krizin hangi evresinde bulunduğumuzu, bu krizin gerçek nedenlerini ve büyük burjuvazinin ve AKP hükümetinin bu kriz karşısında yakın gelecekteki hedeflerinin neler olduğunu ortaya koymak önem taşıyor. Kurtar Tanyılmaz, makalesinde bu sorulara cevap arıyor ve kriz karşısında Türkiye işçi sınıfını önümüzdeki dönemde nelerin beklediğine ve nasıl bir mücadele hattı izlenmesi gerektiğine ışık tutmayı amaçlıyor. Tanyılmaz, ciddi bir durgunluğa doğru evrilen söz konusu krizin arka planında dünya kapitalizminin bir büyük bunalımdan geçiyor olmasının yattığını belirttiikten sonra, böylesi bir süreçte asıl sorumluluğun hem Türkiye büyük burjuvazisine hem de AKP iktidarına ait olduğuna işaret ediyor. Krizin bedelinin, burjuvazinin ülkeyi “Avrupa’nın Çin’i yapma”

hedefiyle uyumlu olarak hükümetin izlediği politikalar çerçevesinde işçi sınıfına ödetileceğini ortaya koyan Tanyılmaz, sınıflar arasında uzlaşım imkânlarının yok denecek ölçüde az olduğu böylesi koşullarda, emperyalizmden ve burjuvaziden bağımsız bir politik hat temelinde işçi sınıfının ihtiyaç ve taleplerini merkeze alan geniş bir emek cephesi örgütlemenin öncelikli bir görev olduğunu belirtiyor.

Dosyanın ikinci yazısı Levent Dölek'e ait. Levent Dölek'in "Krizi kim yarattı? Faturayı kim ödeyecek?" başlıklı yazısı da yine Türkiye'deki ekonomik krizin gelişimine odaklanıyor. Yazı ekonomik krizin tezahürlerini ele aldıktan sonra gelinen noktanın sadece AKP'nin ekonomi politikaları ile açıklanamayacağını, AKP'nin çok daha erken bir aşamada, 12 Eylül döneminde başlamış olan neo-liberal sınıf taarruzunun bir sürdürücüsü olduğunu belirtiyor. Ekonomik kriz sürecinde faturayı kimin ödeyeceği sorusunun cevabını sınıf mücadelesi sahasında arayan Dölek, sermayenin sınıf taarruzunda kullandığı ideolojik söylemleri deşifre etmeye odaklanıyor.

Bu sayımızdaki ekonomik kriz dosyasının üçüncü yazısında Sungur Savran, dergimizde kullanılan adıyla Üçüncü Büyük Depresyon'un 2008 finansal çöküşünün 10. yılında hâlâ sürmekte olduğunu ve daha da derinleşmesi ihtimalinin yüksek olduğunu ortaya koyuyor. Savran, burjuva iktisat teorisinin depresyon olgusunu kasıtlı olarak görmezlikten geldiğini, Marksistler arasında ise, depresyon olgusunu kavrayan az sayıda iktisatçının (örneğin Anwar Shaikh ve Michael Roberts'ın) bunun kapitalizmin nihai krizi olabileceği ihtimalini ufuklarının dışında tuttuğunu dile getiriyor. Oysa Savran'a göre, bu kriz, aynen daha önce yaşanan iki büyük depresyon gibi, kapitalizmin tarihi gerilemesinin ve sosyalizmin insanlık için gerekli hale gelmesinin ürünüdür. Üretici güçlerin toplumsallaşması ve uluslararasılaşması süreçleri nedeniyle, Marx'ın *Kapital*'de ifade ettiği gibi, artık sermaye ilişkisinin sınırlarına sığmaması, dünya çapında merkezi demokratik planlamayı insanlığın ileriye doğru yürüyebilmesi açısından bir ihtiyaç haline getirmiştir. Savran yazısının geri kalanında bu süreci inceliyor. Burjuva finans teorisinin, içinden geçmekte olduğumuz krizi açıklamak için "sistem riski" kavramına başvurmamasını da aynı sürecin bir başka yüzü olarak ele alıyor. Ulaştığı sonuç, depresyonun dünya politikasını ve sınıflar mücadelesini altüst ettiğidir. Krizden hangi sınıfın lehine çıkacağımızı bu politik altüst oluşun sonucu belirleyecektir.

Depresyon, üç yazarın da yer yer vurguladığı gibi sınıf mücadelesinin genişlemesi ve giderek sosyalizmin olanaklı hale gelmesinin koşullarını yaratıyor. Öyleyse yeni devrimlere hazırlanmak gerek. Bu durumda geleceğe yönelik ilke ve yöntemlerin de şimdiden tartışılması ve belirlenmesi gerekiyor. Sosyalist planlamanın geçmişte nasıl uygulandığı ve gelecekte nasıl olması gerektiğinin tartışılması bu hazırlıklardan bir tanesi.

Bu çerçevede dergimizin bu sayısından itibaren sosyalist planlama konulu bir akar dosya yayınlayacağız. Konuyla ilgili sunuş yazımızda da belirttiğimiz üzere, bu dosyada hem geçmişte yapılmış önemli teorik tartışmalara hem de

20. yüzyıldaki sosyalist planlama deneyimlerini değerlendiren yazılara yer vereceğiz. Bu sayımızda iki yazı ile yola koyuluyoruz. İlki, Özgür Öztürk'ün “Piyasa ekonomisinin sonuna doğru” başlıklı makalesi. Öztürk, *Devrimci Marksizm* dergisine de emek vermiş olan dostumuz, yoldaşımız ve hocamız Nail Satlıhan'ın anısına kaleme aldığı bu yazıda, kapitalist piyasa ekonomisi sisteminin sonuna yaklaşmakta olduğumuz tespitinden hareketle, sosyalist planlama üzerine düşünüp tartışmamızın aciliyetini vurguluyor. Piyasa-dışı yollar üzerine düşünme çabasını teşvik etmeye çalışıyor. Bu çerçevede, iki temel iddia öne sürüyor. Birincisi: piyasa yandaşlarının sosyalist planlamaya yönelttikleri itirazlar geçersizdir. Öztürk bu iddiasını planlamaya karşı geleneksel (Mises-Hayek kaynaklı) eleştirileri ve (Türkiye’de okuyucuların özellikle Nail Satlıhan'ın çevirileri ile tanıştığı) piyasa sosyalizmi tartışmasını inceleyerek savunuyor. Sosyalizmin piyasaları dışladığı yönündeki ikinci iddiasını ise plan-piyasa ikilemini tartışarak savunuyor. Kapitalizm sonrasındaki “geçiş” döneminde tüketim malı piyasalarının kısmen var olabileceğini, ama sosyalizmin piyasayı, meta üretimini, para dolaşımını içermeyeceğini öne sürüyor.

Sosyalist planlama dosyamızın ikinci yazısı Allin Cottrell ile W. Paul Cockshott'un “Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından sosyalist planlama” başlıklı 1993 tarihli makaleleri. Cottrell ve Cockshott, sosyalist aydınların planlama konusundaki suskunluklarını eleştirerek, sosyalist planlamanın piyasa sistemine üstünlüğünü savunuyorlar. Bu bağlamda, Sovyetler Birliği'ndeki planlama çabalarının çeşitli eksikliklerini tartışıyorlar. Yazarlara göre, Sovyetler Birliği'nde uygulananndan daha farklı ve daha etkin planlama yöntemleri vardır ve bunlar teknik bakımdan kesinlikle olanaklıdır. Cottrell ve Cockshott bu tarz farklı yöntemleri kısaca örnekliyor ve bunların 1990'ların bilgisayar teknolojileriyle bile uygulanabilir olduğunu ampirik olarak kanıtlıyorlar. İki yazarın Sovyetler Birliği'ndeki planlama sorunlarını o ülkedeki bürokratik egemenlik sisteminden soyutlayarak tartışmalarının hatalı bir yaklaşım olduğu kanısındayız. Bununla birlikte, sosyalist planlama tartışmasına özgün ve ufuk açıcı bir katkı sunduklarını düşünüyoruz.

Bu sayımızda okuyucularımıza ilginç bir sürprizimiz var: Kübalı bir Trotskisti tanıtıyor ve bir yazısına yer veriyoruz. Tam adıyla Celia Hart Santamaría, 1963 doğumlu, 2008’de bir trafik kazası sonucunda hayatını erkenden yitirmiş bir Marksist yazar. Hem annesi, hem babası Küba devriminde fiili olarak yer almış kahramanlar. Celia Hart, Doğu Almanya’da yüksek öğrenim görürken düş kırıklığına uğrayarak Trotskist olmuş. Memleketine döndükten sonra 2003’ten itibaren yazdığı yazılarda Trotskiy’in Sovyetler Birliği'nin bürokratikleşmesine ve Komünist Partisi'nin Marksist programdan koparak “tek ülkede sosyalizm” başlığı altında milli komünizme saplanmasına yönelik eleştirilerinin, 21. yüzyılda sosyalizmin kurulması için ne denli vazgeçilmez olduğunu işlemiş. Buradaki yazısında, başka bir dizi yazısında da olduğu gibi, Trotskiy’i Kübalılara ve Latin Amerikalılara Che ile ortaklıkları temelinde anlatıyor. Önümüzdeki sayılarda

Celia Hart'ın başka yazılarını da okurlarımıza sunmayı planlıyoruz.

Bu sayıda üç kitap değerlendirmesine yer veriyoruz. Bunlardan ilkinde Ertuğrul Oruç, Kayıhan Parla'nın derlediği *Türkiye'de Sağlıkta Kamu-Özel Ortaklığı: Şehir Hastaneleri* başlıklı çalışmayı ele alıyor. Oruç'a göre KÖO modeli riskin kamuya, kârın sermayeye aktarıldığı bir finansman modeli ve kitapta da bu fazlasıyla vurgulanıyor. Ancak Oruç, kitabın yazarlarından farklı olarak şehir hastaneleri projesinin esas sorununun sağlık emek (üretim) süreci olduğuna dikkat çekiyor. Nitekim bu proje, asıl olarak sağlık emekçilerinin nerede, ne zaman, ne sıklıkla, hangi işlemi yapacağını planlayıp emek denetim süreçlerinin sağlık emekçilerine dayatılarak mümkün olan en yüksek karı elde etmeyi amaçlayan bir proje yazara göre. Kitap ise, Oruç'a göre üretim alanını hedefleyen mücadeleler konusunda sessiz kalıyor. Buradan yola çıkarak Oruç, şehir hastaneleri meselesinin bir bütün olarak değerlendirilmesi gerektiğini, bu değerlendirmede sağlık emekçilerinin sistemdeki öneminin doğru tespit edilmesi gerektiğini vurgulayarak asıl hedefin sağlık emek süreci olması gerektiğini belirtiyor. Şehir hastanelerine karşı mücadele ancak sağlık emekçileri ile gerçekleştirilebilir çünkü.

İkinci kitap değerlendirmesi Mehmet Cihan Yılmaz tarafından yazıldı. Yılmaz, Patrick Deville'in Trotskiy ve romancı Malcolm Lowry'nin Meksika hikayeleri üzerinden aynı dönemlerde yolu Meksika'dan geçmiş ünlü simaları anlattığı *Viva* adlı kitabını değerlendiriyor. Yılmaz, öncelikle kitabın türüne ilişkin kısa bir tartışma yapıyor. Yazara göre kitabın bir roman olarak değerlendirilmesi bir hatadır, daha çok bir belgesel anlatı olarak düşünülmelidir, zira kitap bir kurguya değil belgeler ve tanıklıklara dayalı bir anlatım sergiliyor. Buna ek olarak Yılmaz'a göre Deville, kitabında iki büyük hata yapıyor. Kitapta Trotskiy ile Lowry'yi birleştiren iki nokta, bir dönem Meksika'da yaşamış olmaları ve ikisinin de hayatlarını çok önem verdikleri bir amaç uğruna geçirmiş olmaları. Ancak Yılmaz'a göre biri dünya devrimini gerçekleştirmeyi, diğeri yazmaya çalıştığı bir romanı bitirmeyi amaçlayan iki kişiyi karşılaştırmak kitabın birinci hatası. Bu nedenle kitapta, Trotskiy'nin Dördüncü Enternasyol kurma çabası kendisi hakkındaki anlatıda bir detay olarak duruyor. İkinci hata ise olayın geçtiği Meksika'nın coğrafi özelliklerinin dışında ekonomik ve siyasal özelliklerinin yeterince vurgulanmaması. Bu nedenlerle Yılmaz'a göre Deville'in kitabı yarısı olmayan bir Trotskiy masalı gibi duruyor.

Üçüncü kitap değerlendirmemiz Mehmet Turan'ın tarihi TKP üzerine bir yeni kitabıyla ilgili. Dergimizin sürekli okuyucuları, geçmişte Mehmet Turan'ın sosyalizm, Stalinizm ve TKP ile ilgili yazılarına sık sık yer vermiş olduğumuzu hatırlayacaktır. Sungur Savran buradaki yazısında, Turan'ın yeni kitabının TKP'nin Stalinist uygulamalarını ve Sovyet partisine kölece tâbi olmasını anlamak bakımından çok değerli bilgiler içerdiğini belirttiikten sonra, yazarı, TKP içindeki muhalefetler konusunda elde bulunan tarihi malzemeye yeterince eleştirel yaklaşmaması dolayısıyla eleştiriyor. Savran'a göre, TKP içinde, özellikle

Nâzım Hikmet çevresinde gelişen muhalefetler, partinin tarihinin önemli ve daha derinlemesine keşfedilmeyi bekleyen olgularıdır.

Gelecek sayılarda görüşmek üzere...

Türkiye'nin ekonomik krizi

Kurtar Tanyılmaz

1- Giriş

Günümüz dünyasında gerçeğe yalanın, dürüstlikle sahtekârlığın, kurgu ile kurgu olmayanın arasındaki sınırın muğlaklaşmasını ifade eden “hakikat-ötesi” (post-truth) kavramının başta siyaset olmak üzere hemen her alanda yaygınlaştığı bir dönemi yaşıyoruz. Bunda “post-modern” anlatıların ne kadar etkili olduğu bilinmez, ancak günümüz kapitalizminin büyük alt üst oluşlarla sarsıldığı, toplumsal bir krizin derinleştiği böylesi tarihsel dönemlerde burjuva dünyasının gerçeklerle ve olgularla bağının koptuğunun bir işareti olduğunu yadsımak için bir neden olmasa gerek. Günümüz kapitalizminin siyasi ve iktisadi meselelerine olgulardan, somut gerçeklerden hareketle değil, hakikat-ötesi bir tavır içinde yaklaşımın en bilinen örneği olarak elbette akla önce ABD başkanı Trump geliyor; ancak burjuva dünyasının önde gelen başka temsilcilerinin de bu bakımdan hiç de ondan geri kalır yanları olmadığını belirtmek gerekir. Örneğin eski AB Komisyonu başkanı Jean Claude Juncker’in 2011 yılında Avrupa ekonomisinde krizin derinleşmesi karşısında alınması gerekli tedbirler üzerine görüşlerini “iş ciddiye bindiğinde yalan söylemek kaçınılmazdır” diye ifade ettiğini hatırlayalım. Kısa bir süre önce ise eski ABD Merkez Bankası (Fed) başkanı Janet Yellen bir konuşmasında “asla finansal kriz olmayacak diyebilir miyim?” sorusuna şöyle cevap veriyordu: “Belki çok fazla ileri gitmek olarak görülebilir fakat şu an çok daha güvende olduğumuzu düşünüyorum ve (krizin) bizim yaşam süremiz boyunca gerçekleşmeyeceğini ümit ediyorum ve olacağına inanmıyorum”. 70 yaşındaki Yellen ayrıca “yaşamı süresince” 2008 yılındakine

benzer bir finansal kriz beklemediğini de ekliyordu.¹

Türkiye burjuva dünyasında da sorunlara “hakikat-ötesi” kavramını çağrıştıracak bir yaklaşımı sergileyenlerin başında AKP hükümeti ve Cumhurbaşkanı Erdoğan gelmektedir. 2008 yılındaki dünya finansal krizinin Türkiye’ye etkilerini “teğet geçmekle” niteleyen Erdoğan ve partisi Türkiye kapitalizminin halen içinden geçmekte olduğu krizi, “ekonomi üzerinde oynanan oyunlara”, “faiz lobisine” ya da “dış güçlere” bağlıyor. Halbuki uzun zamandır “geliyorum” diyen bir krizle karşı karşıyayız. Aşağıda krizin varlığına dair bir dizi olgusal kanıtı başvuracağız, ama Erdoğan’ın “kriz mırz sakın ha, hepsi manipölasyon” ifadesi bile bir şeyleri gözlerden saklama çabasını yeterince ortaya koymuyor mu? Ayinesi iştir kişinin lafa bakılmaz. Madem kriz yok; “biz bize yeteriz”; o takdirde neden Erdoğan önce kendisi sonra damadı Hazine ve Maliye Bakanı Albayrak İngiltere’ye uluslararası mali yatırımcılarla görüşmeye gittiler? Neden Mc Kinsey danışmanlık şirketine, daha sonra vazgeçilmiş olsa da, denetim yetkisi verildi? Neden Erdoğan, İstanbul’da görüştüğü Amerikan şirketlerinin temsilcilerine “serbest piyasadan taviz yok” güvencesi vermeye çalıştı?

Oysa AKP hükümetinin ve Erdoğan’ın gerçeklerin üzerini örtme çabaları karşısına, Türkiye toplumunun büyük çoğunluğunu oluşturan emekçi halkın bu krizin etkilerini her gün daha ağırlaşan koşullarda yaşadıkları gerçeği dikiliyor; mızrak çuvala sığmıyor. Emekçilerin alım gücü her geçen gün azalıyor, yoksullaşma, işsizlik, işini kaybetme olasılığı ve borç yükü artıyor. Bizzat devletin resmi verileri olarak TÜİK’in Yaşam Koşulları Araştırması, 54, 6 milyon kişinin “konut masrafı altında ezildiğini”, 47, 5 milyon kişinin “borçlarını ve taksitlerini ödemekte zorlandığını”, 26,8 milyon kişinin “sofraya iki günde bir, bir kap et yemeği koyamadığını”, 25 milyon kişinin “beklenmedik harcamaları karşılayamadığını”, 16,3 milyon kişinin “ısınma giderlerini karşılayamadığını” ortaya koyuyor.²

Bu krizin asıl yükünü çekenlerin, gerçeklerden kopuk ve burjuvazinin çıkarlarının üzerini örten bu yaklaşım karşısında “faturayı kimin ödeyeceği” konusunda berrak bir bakışa sahip olmaları can alıcı önem taşıyor. Bu yazı ile amacımız, Türkiye kapitalizminin yaşadığı krizin hangi evresinde bulunduğumuzu, bu krizin nereden kaynaklandığını ve büyük burjuvazinin ve AKP hükümetinin bu kriz karşısında yakın gelecekteki hedeflerini ve nihayet krizin işçi sınıfı üzerindeki etkilerini ortaya koymak. Zira ancak krizin olası sonuçları hakkında berrak ve gerçekçi bir tablo Türkiye işçi sınıfını önümüzdeki dönemde nelerin beklediğine ve nasıl bir mücadele hattı izlenmesi gerektiğine ışık tutabilir.

¹ *Milliyet*, 29.06.2017.

² <http://t24.com.tr/yazarlar/yalcin-dogan/ekonomik-krize-care-yine-baska-bahara,20471>, 21.09.2018.

2- Dış borç krizinden durgunluğa doğru

Gerek İMF gerekse Goldman Sachs, Fitch gibi emperyalist mali sermayenin çeşitli temsilcileri son birkaç yıldır yayınladıkları raporlarda devamlı “ekonomi fazla ısındı”, “ekonomi aşırı ısınmaya devam ediyor” gibi açıklamalarla Türkiye ekonomisinin ağır bir krize doğru ilerlediği öngörüsünde bulunuyorlardı. Bu öngörüye dair başvurdukları göstergelerin başında cari açığı ve özel sektörün dış borçlanmasındaki devasa artışlar geliyordu. Öte yandan Türkiye ekonomisi geçtiğimiz 10 yıla yakın süredir sürekli olarak dünya ekonomisi içinde en “kırılgan” ekonomilerin başında yer alıyordu. Kırılganlık kavramı, uluslararası finans çevrelerinde, bir ülkeye borç (kredi) verenlerin, söz konusu ülkede dış borçların düzenli artması durumunda ve açtıkları kredinin (en azından kendilerine vaat edilen getiri düzeyinde) ödenmeme riski altında sermayelerini hızla geri çağırma olasılığını ifade etmektedir. Türkiye ekonomisine bu kavram düzeyinde baktığımızda dış ticaret açığının, bu açığın milli gelire oranının, dış borç stokunun ve bunun milli gelire oranının geçtiğimiz yıllar boyunca sürekli arttığını görmekteyiz. OECD'nin dış şoklara (ekonomik krizler ya da sermaye kaçışları) karşı en duyarlı ülkeler olarak gördüğü dokuz ülke arasında Türkiye, cari açığının milli gelire oranı ve dış borçları en yüksek, enflasyon oranı ise ikinci en yüksek ülke konumunda.³ Buna karşılık döviz rezervlerinin milli gelire oranı en düşük ülkelerden birisi yine Türkiye'dir.⁴ Böylesi yüksek düzeyde döviz borcu olan bir ekonominin ancak uluslararası yatırımcılara yüksek faiz sunarak ve parasının değerinin düşmemesini sağlayarak (enflasyon oranını düşük tutarak) yabancı sermayenin kaçış olasılığını engelleyebileceği açıktır. Yazının bu aşamasında TL'nin neden değer kaybettiğini (2018 başından beri TL'nin değer kaybı yüzde 60'a yaklaştı), çoğu özel sektöre ait (toplam dış borç içindeki payı yüzde 68) dış borçların (500 milyar dolar civarında) neden bu kadar arttığını ve dış ticaret açığının yıllardır neden sürekli artmakta olduğunu ilerde cevaplamak üzere şu noktayı açıklığa kavuşturalım. Somut olgular ışığında, içinde bulunduğumuz krizin bu aşamada bir dış borç krizi, bir döviz krizi olarak nitelendirilmesi gerekmektedir. Bu tespit eldeki olgular ışığında her türlü “komplo” iddiasının olgusal düzeyde mesnetsiz olduğunu ortaya koyması bakımından önemlidir. Zira bir kez ekonominin yıllardır bu kadar “kırılgan” bir yapıda ise, komplo olsun ya da olmasın zaten her türlü dış müdahaleye açık demektir.

Bu dış borç krizini Türkiye kapitalizminin daha önce yaşadığı krizlerden ayıran en önemli unsurların başında, krize yol açan ana etkenin daha önceki

3 Ağustos 2018 yılı itibariyle cari açığın milli gelire oranı yüzde 6,96, 1990'da yüzde 26 olan dış borcun milli gelire oranı yüzde 51 ve enflasyon oranı ise yüzde 16 idi.

4 Ağustos 2018 itibariyle döviz gelirlerinin milli gelire oranı yüzde 12 olarak gerçekleşmiştir. Üstelik Haziran 2018'de 124 milyar dolar olan Merkez Bankası döviz rezervinin üç ayda 35,3 milyar dolar eriyerek 88,7 milyar dolara düştüğünü de ekleyelim. (13.09.2018)

1994, 1998-99 ve 2001 krizlerinde olduğu gibi devletin değil, özel sektör borçlanması yüksek olması gelmektedir. Bu dış borç krizinin yakın gelecekte, şimdiden çeşitli sektörlerden büyük şirketlerin iflas erteleme başvuruları ile belirtilerini izleyebildiğimiz bir reel sektör krizine dönüşmesi ve üretim alanında yaşanacak bu krizin hızla reel sektör şirketlerine kredi veren bankacılık kesimine de bulaşarak bir ikiz krize yol açması güçlü bir olasılıktır. Reel sektör firmalarının iflas etmeleri ve onlara borç veren bankaların da iflasın eşiğine gelmeleri durumunda devletin bankaları kurtarma girişimi söz konusu olacaktır; böylece özel sektörün borcunun büyük kısmının kamulaştırılması gündeme gelecektir. Bunun da devletin bütçe açığını ve kamu borcunu artıracaklarını öngörebiliriz.⁵ Halen ekonominin hem enflasyonun artmakta olduğu hem de hızla durgunlaştığı bir evreyi ifade eden stagflasyon içinde bulunduğunu söylemek mümkündür. Önümüzdeki aylarda ekonominin büyüme hızının daha da yavaşlayacağına ve durgunluğun yayılacağına dair güçlü işaretler söz konusudur.

Bir ülkenin kredi riskinin temel göstergesi olan risk primi (CDS) Türkiye için, Gelişmekte Olan Ülkelerin (GOÜ) çoğunun üstüne çıkarak 492 puan ile rekor seviyelere ulaşmıştır (24.09.2018). Öte yandan ekonominin seyrine dair önemli öncü göstergelerden biri olan reel kesim güven endeksi son 10 yılın en düşük seviyesindedir (24.09.2018), tüketici güven endeksi ise küresel kriz sonrasının en düşük düzeyine inmiş durumdadır (26.10.2018). Hem OECD'nin (yüzde 0.5) hem İMF'nin (yüzde 0.4) büyüme öngörülerini 2019 yılında Arjantin'in yanı sıra Türkiye'nin de küçüleceği yönündedir. Yeni Ekonomik Program'ın işsizliğin 2019 yılı sonunda yüzde 12.1 olacağına dair iyimser öngörüsü, daha şiddetli bir işsizlik artışına hazırlıklı olmamız gerektiği yönünde uyarıcı niteliktedir. Bankacılık sektöründe kredi hacmi azalırken, batık kredi miktarının hızla artması, kapasite kullanım oranının yüzde 76.2'ye düşmesi, İSO Türkiye imalat sanayi satın alma yöneticisi endeksi PMI'nın Eylül ayında 42.7'ye düşmesi (50'nin altındaki değerlerin daralma anlamına geldiği ve Nisan 2009'dan beri görülen en düşük değer olduğu düşünülecek olursa), üretimin, yatırımların ve tüketimin iyice yavaşladığına, ekonominin hızla "soğuduğuna" işaret etmektedir.

3- Ekonomik krizin Türkiye'ye özgü nedenleri ya da sorumlu kim?

Krizin nereden kaynaklandığını ortaya koyarken, yukarda belirttiğimiz gibi "dış güçler" ve "faiz lobisi" gibi komplocu etkenlere başvurmuyacaksak, şu soruya cevap vermemiz gerekiyor. İçinde bulunduğumuz (ve giderek bütün toplumsal alanları etkisi altına alan) ekonomik kriz, muhalefet çevrelerinde de benimsenmiş olduğu gibi "AKP rejiminin krizi" midir yoksa Türkiye ekonomisinin yapısal

⁵ Hükümetin takipteki krediler için bankalara yardıma hazırlandığı yönündeki haberler (17.09.2018) bu konudaki öngörülerimizi destekler niteliktedir.

sorunlarının bir ürünü müdür?

Yukarıda Türkiye kapitalizminin krizinde ekonominin yıllardır “kırılgan” bir yapıda olduğunu, bunun en önemli göstergelerinin de sürekli artan dış ticaret açığı ve özel sektörün dış borçlanması olduğunu belirtmiştik. O takdirde cevaplamamız gereken soru, krizin nedenini ya da sorumlusunu tek adama dayalı, otoriter bir rejimde mi, AKP hükümetinin politik tercihlerinde mi, ya da izlediği ekonomi politikalarında mı yoksa Türkiye kapitalizminin dünya ekonomisi ile bütünleşmesinin yarattığı yapısal çelişkilerde mi aramamız gerektiğidir.

Yaşananlara meselenin farklı boyutlarını dikkate alarak ve krizin asıl nedeni ile bunu tetikleyen ve/veya şiddetlendiren etkenleri ayırarak bakmakta fayda olduğu kanaatindeyiz. En temelinde bu krizin arka planında büyük ölçüde dünya ekonomisinin giderek derinleşen bir depresyon karakteri taşıması yatıyor. Dünya ekonomisi 2008'deki finansal krizle birlikte bu büyük depresyonun daha da derinleştiği bir evreye girmişti. Aradan 10 sene geçmesine rağmen bu krizden çıkmak bir yana dünya ekonomisinin durgunlaşma eğiliminin çeşitli ekonomilerdeki kısmi düzelmelere ve yoğun devlet müdahalelerine rağmen devam ettiğini söyleyebiliriz.⁶ Bazı ülke ekonomileri daha hızla büyürken, bazıları daha yavaş büyüyor. Ama genel anlamda ileri kapitalist ülkelerde sabit sermaye yatırımlarının, işsizliğin ve bir bütün olarak dünya ticaret hacminin seyrine baktığımızda olumlu bir gelişmeden söz etmek mümkün değil. En son İMF raporunun da ortaya koyduğu gibi önümüzdeki sene için dünya ekonomisinin büyüme hızında ciddi bir azalma öngörülüyor. Hatta 2019 ve 2020 için tekrar ekonominin daralması (resesyon) ihtimalinden söz ediliyor.

Burada dünya ekonomisine ilişkin mevcut koşulların neden bütün ekonomileri aynı düzeyde etkilemediği, Arjantin, Türkiye gibi ekonomileri daha fazla etkilediği sorulabilir. Bu sorunun cevabı söz konusu ekonomilerin dünya kapitalizmiyle ilişki kurma biçimlerinin yarattığı bir dizi çelişki ve gerilimde yatıyor. 1970'lerden itibaren kapitalizmin uzun bir krize girmesi karşısında uluslararası burjuvazi neoliberalizm adı altında bir strateji benimsedi. Gerek sermaye hareketlerini serbestleştirerek gerekse de dünya işçi sınıfı bağrında rekabeti artırarak artı değer oranını yükseltmek; böylece krizden çıkmak hedefleniyordu. İşçi sınıfına saldırı niteliğindeki bu strateji Türkiye burjuvazisi tarafından da 12 Eylül darbesinin sınıfsal güç dengelerini değiştirdiği koşullarda benimsendi. Gelgelelim “okyanusa açılan taka” misali, dünya kapitalizmi içinde görece daha az gelişkin ve teknolojik olarak geri olan Türkiye kapitalizmi diğer ekonomilerle rekabet etmekte zorlanıyor ve sürekli dış ticaret açığı veriyordu. İhracat artıyor, ülkeye döviz giriyor, buna mukabil ithalat daha fazla artıyor ve ülkeden daha fazla döviz çıkıyordu. Dış ticaret açığını finanse etmek için dışarıdan borç bulmak zorunluluğu, bir anlamda

6 Dünya ekonomisindeki durgunlaşma eğiliminin arkaplanı hakkında Sungur Savran'ın bu sayıdaki yazısına bakılabilir.

dış finansmana bağımlılık kendini dayatıyordu. 2001 krizinden itibaren, İMF ile yapılan anlaşma çerçevesinde Kemal Derviş'in göreve getirilmesiyle yapılan düzenlemeleri harfiyen benimseyen AKP hükümeti, Merkez Bankası'nın "bağımsızlığı" üzerinden bu sürecin yarattığı sarsıntılara istikrar kazandırmaya çabaladı. Türkiye kapitalizminin uluslararası piyasalarla kurduğu ilişkinin mekanizması şöyle işliyordu: Dışarıdan ucuza kredi bulabilmek için dünya piyasalarından daha yüksek faiz vereceksiniz ve sizin ülkenize döviz getirenlere, belli bir süre sonra parasını geri istediği zaman o paranın değeri düşmeden, yani enflasyonu düşük tutarak geri ödeyeceksiniz; bu konuda uluslararası sermayeye güven vermeniz lazım. İşte Merkez Bankası'nın "bağımsızlığı", bu "güveni" tesis etmeye dönük para politikalarının uygulanmasını ifade ettiği ölçüde, aslında uluslararası finans çevrelerine bağımlılığın açık bir göstergesidir.

Rekabet gücü sınırlı olan bir ekonominin korunaksız bir şekilde dünya pazarına açılmasının bir sonucu olarak ortaya çıkan dış ticaret açığını kapatmak için ihtiyaç duyulan dövize yüksek faiz vermek gerektiğinden bahsettik. Bununla birlikte neoliberalizm stratejisini benimsemenin bir gereği olan sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi Türkiye gibi ekonomilerde bir çelişkiyi bağrında taşır: Daha yüksek faiz peşinde koşan uluslararası yatırımcıların sermaye girişleri TL'yi aşırı değerlendirerek ithalatı teşvik eden, bu anlamda ithalata bağımlı bir üretim yapısına yol açmaktadır. Zira TL çok değerlenince, dolar ya da avro cinsinden fiyatlar Türkiye'deki alıcılar için TL cinsinden düşmekte, yabancı malların fiyatları düşünce de firmalar açısından ithalat daha cazip hale gelmektedir. Bu ilişki biçimi aynı zamanda bu ülke ekonomilerini uluslararası finans sistemine giderek daha bağımlı kılmakta ve onları daha "kırılgan" hale getirmektedir. Burada asıl kritik nokta şudur: Aslında bu tür yabancı sermaye girişlerine bağımlı bir sermaye birikimi büyük burjuvazinin işine gelmektedir, zira bu koşullarda yine de görece kârlı bir üretim yapılabilir. Ancak bir bütün olarak baktığımızda ve son 25 senede yaşadığımız beş krizde olduğu gibi, faturanın Türkiye ekonomisine ve kamu kaynakları üzerinden Türkiye'nin emekçi halkına kesilmesi, dünya pazarıyla kurulan bu ilişki biçiminin sınıf karakterini ortaya koymaktadır.

Sürekli artan cari açığın ve dış borçların Türkiye burjuvazisinin dünya kapitalizmiyle bütünleşme biçiminin yarattığı çelişkilerin ürünleri olduklarını ve bu bakımdan **yapısal** ve **kronik** bir soruna işaret ettiklerini, sadece son senelere ve AKP hükümetine özel bir durum olmadığını belirttik. Yani asıl sorumlu kapitalizm ve dünya kapitalist sistemi içinde yer edinmeye çalışan Türkiye burjuvazisidir. Ancak bu tespitimiz AKP hükümetinin de bu süreçte önemli rol oynadığı ve sorumlukta payı olduğu gerçeğine gözlerimizi kapamamıza yol açmamalıdır. Evet, cari açık sorunu 30 senedir var; ancak AKP döneminde bu

sorun katlanarak büyümüştür;⁷ zira AKP hükümetleri de yukarda özetlemeye çalıştığımız stratejiyi ve piyasa kurallarını benimsemiş ve uygulamışlardır.

Şimdi meselenin diğer bir boyutuna değinmek gerekiyor. AKP'nin izlediği politikalar ve tercihleri büyük ölçüde uluslararası piyasaların kurallarıyla örtüştüğü ve AKP hükümetleri yıllarca ekonomi alanında sarsıcı bir krizle karşılaşmadıkları halde, neden son bir kaç yıldır ciddi bir kriz riskiyle karşı karşıya kalmışlardır? Burada iki ana dinamiğin belirleyici olduğu kanısındayız. Bir iç dinamik olarak AKP'nin izlediği ekonomi politika ve tercihleri elbette belirleyici olmuştur. AKP hükümetinin ve Erdoğan'ın iktidarının gücünü artırmasında inşaat, enerji ve altyapı yatırımlarının dışarıdan gelen ucuz faizli kredilerle finanse edilmesinin, ekonominin bu sayede hızla büyümesinin, hane halkının borçlandırılarak iç talebin artırılmasının ve nihayet kamu ihaleleri üzerinden bu kredilerin İslamcı ve/veya “yandaş” sermaye gruplarına yönlendirilmesinin rolünü yadsıyamayız. Ancak bu iç dinamiğin **sınırını çizen** ana dış dinamik, dünya ekonomik krizinin daha da derinleşmesini ertelemeye dönük bir önlem olan parasal genişlemeye⁸ ABD Merkez Bankası Fed'in son veriyor olması ve 2015 yılından itibaren adım adım faizleri yükseltmeye başlamasıdır. “Bol para, ucuz faiz” döneminin sonuna gelindiği andan itibaren uluslararası finans çevreleri Gelişmekte Olan Ülkelerden (GOÜ) sermayelerini yavaş yavaş çekmeye başlamışlar ve başta ABD olmak üzere faizlerin görece yüksek olduğu merkez ülkelere kaydırmışlardır.⁹ Türkiye gibi yüksek döviz ihtiyacı olan, bu nedenle uluslararası finans sistemine bağımlı olan bir ekonominin kapitalizmin kurallarına uyacaksa, yapması gereken faizleri yükseltmektir. Oysa uluslararası piyasaların kurallarına yıllarca uyan, adeta neoliberalizme teslim olan AKP hükümeti ve Erdoğan, onun gereğini yerine getirmeme çabası içine girmiştir; “NATO ile Rabiacılık arasında, Wall Street’le İslami bankacılık arasında, faizle oynamakla Merkez Bankası’nın bağımsızlığı arasında”¹⁰ sıkışıp kalmıştır.

7 1923’ten 2002’nin sonuna kadar geçen 80 yılda Türkiye toplamda 247 milyar dolar dış ticaret açığı verirken, AKP’yle geçen 15 yılda, 2017 sonu itibarıyla toplam dış ticaret açığı 967 milyar dolara ulaşmıştır (*Cumhuriyet*, 20.02.2018).

8 Türkiye dâhil pek çok gelişmekte olan ekonomide özel şirket ve banka borçlarının hızla artmasına yol açan bu süreçle birlikte 2008’den 2018’e küresel borç stoku %75 büyüyerek 250 milyar dolara ulaştı. Küresel borç stoku içinde, gelişen piyasalar (emerging markets) denilen ülkelerin payı 2008’den 2018’e yüzde 7’den yüzde 26’ya çıktı. (Güven Sak, *Dünya*, 17.09.2018).

9 Söz konusu dönemin yol haritası temelinde, 2019 sonu itibarıyla Fed’in küresel piyasalardan toplamda 1 trilyon doların üzerinde likidite çekmiş olacağı tahmin edilmektedir. İMF’nin bu konudaki yakın zamanlı bir çalışmasına göre faiz artırımları ve bilanço küçültme GOÜ’ye sermaye girişlerini önümüzdeki iki yılda 70 milyar dolar kadar azaltacak (https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/tr/Documents/financial-services/Ekonomik-Gorunum_Ocak-2018.pdf). Gelişmekte olan piyasalara odaklı fonlardan sermaye çıkışı 1,5 yılın en yüksek seviyesine ulaştı (*Dünya*, 18.06.2018).

10 Sungur Savran, *Gerçek*, “Dolar neden yükseliyor? Ya da Türk lirasının baş aşağı düşüşü (3): Wall Street ile İslami finans arasında kalakalmak”, 27.05.2018

Özetle yaşamakta olduğumuz ve daha derinleşeceğini öngördüğümüz bu ekonomik krizin asıl sorumlusu kapitalizm ve bir bütün olarak Türkiye büyük burjuvazisi iken, bu krizi tetikleyen ve diğer ülkelere kıyasla daha şiddetlendiren etken büyük burjuvazinin bir diğer kanadının temsilcisi olan AKP hükümeti ve Erdoğan'ın değişen koşullar karşısında yaşadığı çelişkidir. Daha üst bir perspektiften bakıldığında ise bu kriz Türkiye büyük burjuvazisinin sermaye birikimi üzerine verdiği mücadele ve çatışmaların da bir ürünüdür. AKP genellikle büyük burjuvazinin ortak ve genel çıkarları doğrultusunda hareket etmekle birlikte, burjuvazinin İslamcı fraksiyonunun temsilcisi olarak aynı zamanda stratejik olarak farklı ittifaklar peşindedir. Ortadoğu'da ve Afrika'da Batı ittifakına alternatif arayışı, kurduğu farklı ilişkiler sürekli ayağına dolanmaktadır. Bir yandan NATO ülkesisiniz, ancak diğer yandan Rusya'dan füze alıyorsunuz, AB sizin asıl pazarınızken, Ortadoğu ülkeleriyle ticari ilişkilere ağırlık vermek istiyorsunuz. Bu gibi çelişkiler, krizin asıl nedeni olmasa da daha da derinleşmesine ve diyalektik olarak adım adım AKP rejiminin kendisinin de krize girmesine yol açmaktadır.

4- Acı ilacı kim içecek?

AKP hükümetinin ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın kriz karşısında baştan beri tavrı, yukarıda da belirttiğimiz gibi, krizi inkâr etmek, sorumluluğu “dış güçlere” atmak ve kitlelerde krizin “teğet geçeceği” izlenimini yaratmak olmuştur. Yalnız tavrı başka, somut davranışlar başkadır. Hükümetin Türk lirasının hızla değer kaybetmesi ve döviz rezervlerinde belirgin azalma karşısında gerek yurt dışında gerekse de ülke içinde uluslararası sermaye çevreleriyle yaptığı ilk temaslar söz konusu çevrelere güven vererek bu süreci aşmayı planladığını göstermektedir. Hazine ve Maliye Bakanı Albayrak'ın “piyasayla kavga ederek değil, güçlü bir iletişimle yürüyeceğiz. Bu dönemin anahtar kelimesi ‘uyum’ olacak” ifadesi, daha en baştan piyasalara bağlılığın ilanı anlamına gelmektedir.

AKP'nin yol haritasını ortaya koyması bakımından önemli bir gösterge daha önce Orta Vadeli Program (OVP) denilen Yeni Ekonomi Programı'dır (YEP). Bu programın ana yönelişi, döviz ve Türk lirasında bir likidite krizi çıkmasını önlemeye, ihracatı artırmaya ve özel sektörün borcunu kamuya yüklemeye dönük tedbirlerle krizden çıkmaktır, en azından belli bir süre (belki de önümüzdeki seçimlere kadar) krizi ertelemektir.

Bu yöneliş TÜSİAD'ın “yeni dönemin önceliği finansal sistemin istikrarının sağlanmasıdır” açıklamasıyla uyumludur. Mc Kinsey¹¹ ile daha sonra vazgeçilmiş olsa bile anlaşma yapılmış olması, “İMF'siz İMF programı” denilen yeni bir

11 Mc Kinsey'in “başarı hikâyesi”nin arkasında şirketlere “kemer sıktırmaya”, yani sömürüyü daha fazla artırmaya dönük önlemleri dayatan bir tür “kayyım” olmasının yanı sıra şirketlerle ve devletlerle ilişkilerinde bir dizi yolsuzluk vakası bulunduğunu da belirtmek gerek.

istikrar paketinin hayata geçirilmesi, İMF programlarından aşına olduğumuz üzere “kemer sıkma” politikalarının uygulanması demektir ve Erdoğan’ın “ülkeyi bir A.Ş. gibi yönetme” niyetiyle de uyumludur. Kamunun denetiminin önemli bir unsuru olan Sayıştay ve TBMM’nin işlevlerinin yabancı bir denetim şirketine devredilmesine yönelmiş olmak bile, Erdoğan’ın ileri sürdüğü “biz bize yeteriz” gerekçesinin hamasetten öteye gidemeyeceğinin, asıl belirleyici olanın piyasalara güven verme kaygısı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Ege Cansen büyük burjuvazinin fikri dünyasını iyi temsil eden liberal bir iktisatçı olarak izlenmesi gereken politikayı gayet güzel ifade ediyor: “Mevcut şartlar altında alınması gereken para-fiskal karar, **parayı gevşetip, bütçeyi sıkıdır**”. Bu ifade ne anlama gelmektedir? Batmakta olan şirketleri, bankaları kurtarmak; kamu harcamalarında ise özellikle sosyal harcamalarda bütçeyi kısmak. Yazısının sonunda ise açık açık “bunun sonucunda **şirketler rahatlayacak-halk sıkışacaktır**. Acı ilacı içmeyen, acı sona razı olur” diye yazıyor.¹²

AKP hükümetinin ortaya koyduğu YEP’in bu acı ilacı toplumun dörtte üçünü oluşturan emekçilere içirme politikasıyla oldukça uyumlu olduğunu söyleyebiliriz. YEP’te öngörülen vergilerin tabana yayılacağı, zorunlu BES uygulamasının hayata geçirileceği, memurlara “performansa dayalı kamu istihdamı” adı altında esnek çalışma koşullarının getirileceği gibi önlemlerin yanı sıra işten çıkartmalar ve hayat pahalılığı da işçi sınıfı üzerindeki yükün daha da artacağı anlamına gelmektedir.

Bir an için önümüzdeki yıllarda dünya ticaret hacminin daha da daralacağı, ticaret savaşlarının her geçen gün daha da şiddetleneceği öngörüsünü bir kenara bırakalım; ihracat artışı ile krizden çıkma stratejisinin gerçekçi olduğunu varsayalım. Bu durumda şöyle bir sorun gündeme gelir: İhracatın ithalata bağımlı olduğu bir üretim yapısını dönüştürmek nasıl mümkün olacaktır? YEP ithalatı azaltmayı, yerli üretimi teşvik etmeyi öngörmektedir. Oysa 16 yıldır iktidarda olan AKP hükümetlerinin bu konuda en ufak bir ilerleme kaydedemediğini, başta ara girdiler ve enerji olmak üzere ithal ürünlere olan bağımlılığın her geçen gün arttığını,¹³ dış ticaret açığının bu nedenle yıllardır artmakta olduğunu yukarıda belirtmiştik. “Katma değeri yüksek ürünler ihraç edelim” hedefi de 30 senedir gündemden düşmüyor. Ancak bugüne kadar bu konuda somut bir gelişme kaydedilmemişken, yerli ürün seferberliği AKP’nin aklına neden 16 sene sonra gelmektedir?

Bunun altında yatan ana nedenin, Türkiye burjuvazisinin ister Batıcı ister İslamcı kanadının olsun, 1980’lerden itibaren dünya kapitalizmiyle daha fazla bütünleşme ve böylece dünya artı değer pastasından daha fazla pay kapabilme

¹² Ege Cansen, *Sözcü*, 04.10.2018.

¹³ Türkiye’nin ihracatının ithalata bağımlılık oranı yüzde 65-70 civarındadır. Bunun anlamı, ihra-cata konu 100 birim mal üretebilmek için yüzde 65-70 oranında ithal ara malı kullanıldığıdır.

çabası olduğunu vurgulamıştık. Uluslararası rekabet gücü sınırlı, teknolojik açıdan görece geri bir kapitalist ekonominin Gümrük Birliği üzerinden uluslararası sermaye ile ilişki kurmasının doğurduğu en önemli sonuç şuydu: Daha çok artı değer elde edebilmek, bir yandan dünya finans çevrelerinden daha çok borçlanabilmeyi öte yandan Türkiye işçi sınıfı üzerinde yoğun bir baskı kurabilmeyi bir önkoşul olarak gerektirir. Bunun da geçmiş krizlerin de ortaya koyduğu gibi yapısal sınırları vardır.

Bu burjuva yöneliştten çıkılabilir elbet, ancak bunun için her şeyden önce kapitalist üretim ilişkilerinin dışına çıkmayı hedefleyen bir siyasi irade gerekir. “Biz bize yeteriz” gibi hamasi lafların ötesinde mevcut kapitalizme özgü bağımlılık ilişkilerini değiştirecekseniz işe sermaye kontrolleri uygulayarak, Gümrük Birliği’nden çıkarak başlamanız gerekir. AKP hükümetlerinin yapısal bir sorun olan ihracatın ithalata bağımlılığına dayalı üretim yapısında köklü bir değişim yönünde somut bir adım atıldığını görmediğimize göre, geriye, eğer krizden çıkışta ihracat artışı hedefleniyorsa, ücretleri baskılamaktan ve işten çıkartmaları tırmandırmaktan başka bir yol kalmıyor demektir.

Şu ana kadar atılan adımlar da bu kanımızı doğrular niteliktedir. Kıdem tazminatının fona aktarılması başta olmak üzere işçileri işe kolayca alıp, kolayca atmayı hedefleyen “yapısal reformları” yeniden hayata geçirme girişimleri, İşsizlik Fonu’na ait paranın kamuoyundan saklanarak kamu bankalarına kaynak olarak aktarılması, Ankara Sanayi Odası (ASO) başkanının “bu borç 80 milyon borcudur” ya da “işçinin maaşını devlet ödesin” ifadeleri, “maaşlar altı ay süre ile İşsizlik Fonu’ndan ödensin” talepleri hem hükümetin hem de işverenlerin gözlerini emekçilerin cebine dikmiş olduklarına işaret etmektedir.

Türkiye burjuvazisi aslında uzunca bir süredir işgücü maliyetlerini aşağı çekerek Avrupa’nın üretim üssü olma yolunda rekabet gücünü artırmak amacıyla “Türkiye’yi Avrupa’nın Çin’i yapma” özlemini dile getiriyordu.¹⁴ Daha önce OHAL koşullarında, günümüzde de ekonomik kriz koşullarında çalışma yaşamı adeta esir kampına dönüştürülmek istenmektedir. Kısa zaman önce taşeronun taşeronuna dayalı bir köle sisteminin uygulandığı 3. Havalimanı işçilerinin bu ağır koşullara isyan etmesine yönelik gözaltı ve tutuklamalar önümüzdeki dönem açısından uzunca bir süredir uygulanan “ekonomik sıkıyönetim”in, “sopayla ekonomi yönetimi”nin devam edeceğini göstermesi bakımından çarpıcı bir örnek

14 Eski TUSİAD başkanı Ömer Sabancı, “Türkiye Avrupalı KOBİ’lerin Çin’i olabilir” (*Hürriyet*, 29.06.2006), Güler Sabancı, “Avrupa’nın Çin’i artık biziz” (*Hürriyet*, 23.01.2011), eski Ekonomi bakanı Zafer Çağlayan, “Gelecekte Türkiye Avrupa’nın Çin’i olacak” (*Hürriyet*, 09.02.2011), “Türkiye dinamik genç nüfusu, ucuz işgücü sayesinde bir tür ‘Avrupa’nın Çin’i’ olarak algılanıyor” (*Fortune*, 29.05.2015). Avrupa ülkeleri arasında en düşük asgari ücretin (*Evrensel*, 29.08.2018), OECD ülkeleri arasında (ortalama 1765 saat) en uzun çalışma saatlerinin Türkiye’de (1855 saat) olduğuna (*Cumhuriyet*, 21.12.2017) bakılırsa Türkiye burjuvazisi bu hedefinde ne yazık ki epey yol almışa benziyor.

teşkil etmektedir.¹⁵

5- Acı sona razı olmamak için: Sınıf mücadelesi!

Yukarıda krizin arka planında öncelikle dünya kapitalizmin krizinin yattığını; bunun Türkiye ekonomisi üzerindeki sarsıcı etkilerinin ise Türkiye büyük burjuvazisinin ve Erdoğan liderliğindeki AKP hükümetinin (farklı önceliklerle de olsa) uluslararası sermaye ile işbirliği çabalarının bir ürünü olduğunu ortaya koymaya çalıştık. Krizin etkilerinin daha da sarsıcı hale gelmesini ise burjuvazinin kendi içinde verdiği mücadelenin bir çelişkisi olarak AKP/Erdoğan'ın politik tercihlerine borçlu olduğumuzu belirttik. Bu tespitler ışığında krizin sorumlusunun öncelikle Türkiye büyük burjuvazisi, sonra da AKP iktidarı olduğu sonucuna vardık.

Bu söylediklerimiz krizin ne “tek adam rejimi”nden ne de AKP'nin yanlış ekonomi politikası tercihlerinden ve yönetim hatalarından kaynaklandığı anlamına geliyor. Bu krizin, Türkiye kapitalizminin sermaye birikiminin tıkanmasının ve bunu aşmak üzere verilen mücadelenin bir ürünü olduğu ölçüde en temelde sınıfsal bir nitelik taşıdığını ileri sürebiliriz. O takdirde yürütülecek mücadelenin de öncelikle sınıfsal temelde olması; krizin sorumlusu kimse faturayı onun ödemesi hedeflenmelidir. Bu borçlar %1'in borcudur, %99'un değil! Dış borçlar, eşitsiz kapitalist üretim ilişkilerinin bir parçası olmak için çabalayan Türkiye burjuvazisinin, uluslararası finans çevrelerine bağımlı olmasının bir ürünü olduğu için sürekli artmış, toplumsal refahın önünde bir engel haline gelmiştir.¹⁶

Dünya ekonomisinde krizin derinleşmekte olduğu, dünya ticaret savaşlarının kızıştığı, “ehven-i şer” politikalarının, farklı sınıflar arasında uzlaşım imkânlarının yok denecek kadar azaldığı koşullarda çözüm ancak **sınıfsal** bir temelde mümkün olabilir. Sınıflar arasındaki güç dengelerinin belirleyici olacağı böylesi bir dönemde işçi ve emekçilerin iktidarı, her şeyden önce bir avuç yerli ve yabancı büyük bankanın ve sermaye grubunun aldığı dış borçların ödenmesini reddetmeli, bu borçların kamu bankaları üzerinden emekçi sınıfa ödetilmesine kesinlikle karşı çıkmalıdır. Bankaların ve şirketlerin zararını emekçilerin değil, patronların ödemesi talep edilmeli; aksi takdirde söz konusu bankalar ve şirketler işçi denetiminde kamulaştırılmalı, Gümrük Birliği'nden çıkılmalı, sermaye

15 AKP'nin iktidara geldiği 2002'den beri 192 bin işçinin grevi yasaklanırken, bunun 154 bini iki yılı aşkın süredir devam eden OHAL döneminde gerçekleşti. Başka bir ifadeyle 14 grevin 6'sı OHAL döneminde engellendi (*Cumhuriyet*, 15.06.2018).

16 İşsizlik oranı YEP'in 2019 öngörüsünde bile (yani iyimser ve resmi rakamlarla) yüzde 12.1 olarak belirlenmiştir. Gerçek rakamın çok daha yukarılarda olduğu açıktır. Hanehalkının borçluluğu her geçen gün artmış, hanehalkı borcunun harcanabilir gelire oranı 2002 yılında yüzde 4.7'den 2018 yılında yüzde 50'ye çıkmıştır. Birleşik Kamu-İş Konfederasyonu'nun araştırması ise her 10 kamu emekçisinden en az sekizinin borçlu olduğunu, her üç emekçi ailesinden birinin yoksulluk sınırı altında yaşadığını ortaya koymaktadır (*Cumhuriyet*, 14.10.2018).

hareketleri denetim altına alınmalı, ücretlerin enflasyon kadar artırılması, çalışma saatlerinin azaltılıp herkese istihdam sağlanması hedeflenmelidir.

Emekçi halkın çıkarlarını merkeze koyan böylesi bir seferberlik geçmiş deneyimler ve dersler ışığında şu politik yöneliştten uzak durmalıdır: Muhalefet partilerinde ve çoğu sosyalist çevrede yaygın olan Erdoğan'ın otoriter "tek adam rejimi" karşıtlığı temelinde bir politik mücadele yürütmek. "Önce bir demokrasiyi sağlayalım..." şeklindeki bu yaklaşım, istibdada karşı hürriyet hedefini önüne koyduğu ölçüde elbette anlamlı ve meşrudur. Ancak asıl sorun şuradadır: Bu "demokrasi" ya da hürriyet mücadelesinde hangi sosyal ve sınıfsal güçlere dayanacaksınız? Burada Türkiye soluna da musallat olmuş politik yönelişin bir ayağı, toplumsal bir dış güç olarak AB'den ülkeye demokrasi geleceği beklentisidir. Oysa emperyalist burjuvazinin bir kanadının temsilcisi olan AB, kendi çıkarları doğrultusunda ve oldukça pragmatik davranan bir kurum olmaktan öteye geçememiştir. 2011 yılında Avrupa ekonomilerinde krizin etkilerinin ağırlaştığı bir dönemde bu kurumun başını çeken Almanya'nın krizdeki Yunanistan'a yönelik, adeta İMF'den farklı olmayan tefeci ve dayatmacı tavrını hatırlayalım. Öte yandan, benzer şekilde, bir iç dinamik olarak Türkiye'nin "ilerici" burjuva çevrelerinden de medet ummak söz konusu politik yönelişin diğer ayağını oluşturmaktadır.

Halbuki Türkiye büyük burjuvazisinin uzun yıllardır önde gelen hedeflerinden biri Ortadoğu ve Afrika (MENA) ile Kafkas bölgesinde ekonomik ve politik bakımdan egemen bir güç olmaktır. Bunun yanı sıra bir diğer hedef de ana ihracat bölgesi olan AB ile ilişkilerde yukarda belirttiğimiz gibi Türkiye'yi "Avrupa'nın Çin'i yapmak"tır. Her iki hedef açısından Erdoğan/AKP ile Türkiye burjuvazisinin farklı fraksiyonları aralarındaki başka birçok gerilime¹⁷ rağmen bir uzlaşma içindedirler:

Erdoğan burjuvazinin diğer kanatlarına birçok armağan vermiş, TÜSİAD burjuvazisiyle de geçmişte çok kavga etmiş olabilir. Ama bugün Batıcı burjuvaziye de bir hediye vaat ediyor: Dünya ekonomisinin altüst olduğu, Trump'ın başlattığı bir ticaret savaşına teslim olduğu bir dönemde tek elden karar alan, ülkeyi bir anonim şirket gibi yöneten, hızlı bir karar ve uygulama süreciyle sermayeye hizmet, işçi sınıfına taarruz.¹⁸

Türkiye burjuvazisinin söz konusu hedefleri aynı zamanda demokrasi karşısındaki fırsatçı tutumunu da belirlemektedir. Kısa bir süre önce eski TÜSİAD başkanı Tuncay Özilhan açıkça ifade etmiştir:

17 Bu gerilimin günümüzde cereyan eden en sıcak örneği, Erdoğan'ın kriz ortamını da fırsat bilerek, Batıcı burjuvazinin önemli temsilcilerinden biri olan İş Bankası'nın hisselerinin Hazine ve Maliye Bakanlığı'na devredilmesini talep ederek bankayı kontrol etmeye dönük hamlesidir.

18 S. Savran, "Rabacılığın istibdatı", *Gerçek*, Ağustos 2018, sayı: 107.

Liberal demokrasi, hukuk devleti ve piyasa ekonomisinin tüm dünyaya barış ve refah getireceği beklentisinin boş çıktığını itiraf etmek durumundayız. Dünyanın ekonomik ve siyasi güç dengelerinin yeniden oluştuğu, adeta tektonik değişimlerin yaşandığı bu çağda, değişimin hızına ayak uydurabilmek için ülkelerin hızlı ve etkin karar alması gerekiyor. Değişime uyum sağlamak ve değişimin geniş kitleleri etkileyen sonuçlarıyla başa çıkmak için birçok ülkede, güçlü liderler dönemine girildiğini görüyoruz.¹⁹

Türkiye'nin içinden geçmekte olan krizin daha da derinleşmesi ve bir çöküşe doğru yönelmesi durumunda faturanın kime çıkacağı sorusu belirleyici önem kazanır. Yukardaki tespitlerimiz ışığında bu faturanın (işsizlik, kıdem tazminatının kaldırılması vd.) büyük ölçüde emekçilere çıkartılacağını öngörebiliriz. Öyleyse sınıf çıkarlarının bu kadar keskin bir şekilde karşı karşıya geldiği kriz koşullarında, emperyalizmden ve burjuvaziden bağımsızlaşamayan bir mücadelenin kazanma şansı bulunmamaktadır. Tam da bu nedenle Türkiye solunda da yaygın olan yukarda değindiğimiz politik yöneliş burjuvazinin “ilerici” kesimleriyle bir çıkar ortaklığı, bir uzlaşma olabileceği umudunu beslediği ölçüde emekçilerin istibdat rejimine ve ekonomik krize olan mücadele kapasitesini zayıflatmaya yol açacaktır.

Krizin faturasının emekçilere yıkılmasına karşı yukarda özetlediğimiz türde acil talepler etrafında geniş bir emek cephesini örgütlemek ve kimilerinin “karşı mahalle” diye andıkları toplumsal katmanların da içinde yer aldığı işçi sınıfına ve emekçilere gitmek en öncelikli görevdir. Mücadele elbette çok geniş kesimleri kapsamlı ama içinde kadınların, Kürtlerin ve göçmenlerin de yer aldığı diğer ezilen kesimlerle ittifak içinde bu mücadelenin işçi sınıfının ihtiyaç ve taleplerini merkeze alan sınıfsal bir zemine oturtulması hedeflenmelidir.

19 *Hürriyet*, 18.01.2018.

World Revolution (Dünya Devrimi) dergisinin ilk sayısı çıktı!

Yunanistan'dan Ergatiko Epanastatiko Komma (EEK, İşçilerin Devrimci Partisi), Arjantin'den Partido Obrero (PO, İşçi Partisi) ve Uruguay'dan Partido de los Trabajadores (PT, İşçi Partisi) ve Türkiye'den Devrimci İşçi Partisi'nin ortak uluslararası teorik-politik yayını *World Revolution*'ın ilk sayısı çıktı. Nisan ayında Arjantin'de PO'nun ev sahipliğinde gerçekleşen uluslararası konferansta uluslararası akımımızın ileriye dönük atılacak adımlarından biri olarak karar altına alınan bu dergi, dünya çapında işçi sınıfının öncülerine, mücadele eden unsurlarına devrimci Marksizm'in teorisıyla politikasıyla sesleniyor. "Sosyalist dünya devriminin inşası için ileri" şiarıyla çıkan dergi İngilizce ve İspanyolca olmak üzere iki dilde yazılardan oluşuyor.

Derginin "Neden *Dünya Devrimi*?" başlıklı başyazısını

Savas Michael-Matsas kaleme aldı. Beş dosyadan oluşan ilk sayının birinci dosyası dünya durumu üzerine: Bu dosyada PO'nun tarihsel liderlerinden Jorge Altamira'nın "Dünya Panoraması", Levent Dölek'in "Rusya ve Çin emperyalist mi?", Gabriel Solano'nun "IMF'nin vesayeti altında Arjantin" başlıklı yazıları yer alıyor. Karl Marx'ın 200. doğum yılına adanan ikinci dosyada ise Savas Michael-Matsas ve DİP Genel Başkanı Sungur Savran Marx'ı ve *Das Kapital*'i anlatıyor. Kadınların kurtuluşu başlıklı dosya, yoldaşımız Armağan Tulunay'ın Ekim devrimi ve kadınları konu alan "Özgürlüğe yürüyen kadınların ülkesi" başlıklı yazısı ve Olga Viglicca, Cintia Frencia, Jorge Altamira imzalı "Marksizm ve kadınların kurtuluşu" başlıklı yazıdan oluşuyor. Tarih dosyası Daniel Gaido'nun "Emperyalizm üzerine çalışmalar (I)" yazısı ve PT'nin sözcülerinden Nicolás Marrero'nun "Uruguay Komünist Partisi'nin 1968-1973 yılları arasındaki stratejisi" başlıklı yazılarını içeriyor. Derginin Uluslararası Faaliyet başlıklı son dosyasında, bu yaz Yunanistan'ın Eritrea kentinde düzenlenen Avrupa-Akdeniz Buluşması'nın sonuç bildirgesi yer alıyor.

Krizi kim yarattı? Faturayı kim ödeyecek?

Levent Dölek

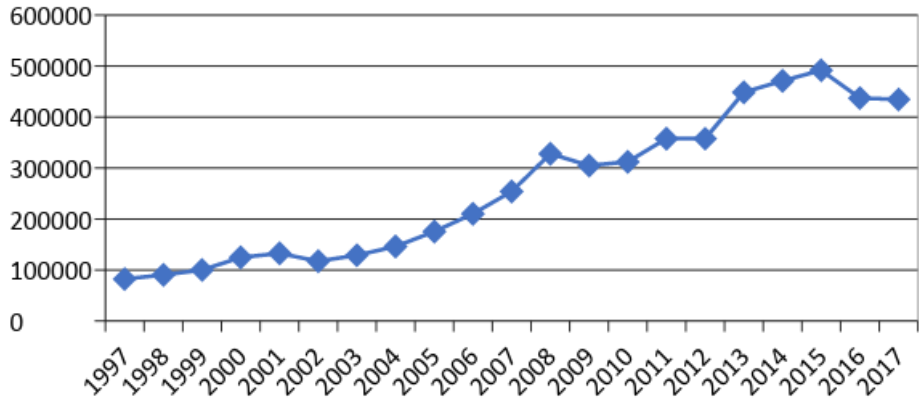
Dünya 2008 yılının 15 Eylül'ünde Lehman Brothers'ın çöküşünün ardından hızla büyük bir depresyona sürüklenirken Türkiye de elbette bu krizden nasibini almıştı. Erdoğan 2009 yılında "kriz Türkiye'yi teğet geçti" dediğinde ülke ekonomisi 2001'den bile daha büyük bir çöküntü yaşamış ve milli gelir tam yüzde 6,5 oranında küçülmüştü. Resmi işsizlik oranı yüzde 16'ları görmüş, 2009 yılını ortalama yüzde 14'le kapatmış, genç işsizliği ise yüzde 25'e ulaşmıştı.

Erdoğan tüm bu gerçeklere rağmen iddiasından vazgeçmedi. Bir yıl sonra 30 Ocak 2010'da çok sembolik bir yerde Bağcılar'da bir AVM açılışında yaptığı konuşmada iddiasını tekrarladı. Krizin teğet geçtiğini kanıtlamak için konuşmasında Akın Holding ve Ağaoğlu İnşaat'ın adını özellikle zikrederek krizde yatırım yaparak kazananlara örnek olarak gösterdi. İddiasının diğer kanıtı ise daha sonra manipülasyonla suçlayacağı kredi derecelendirme kuruluşlarının Türkiye'nin kredi notunu artırması idi.

Gerçekten de, 2009'un ardından Türkiye'de inşaat sektörünün hızla büyüyeceği ve emperyalist merkezlerden milyarlarca dolar ve avroluk kurtarma paketlerinin etkisiyle sıcak paranın Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomilere akacağı bir döneme girildi. 2009 yılında inşaat sektörünün GSYİH içindeki payı yüzde 5,6 iken bu pay her yıl istikrarlı biçimde artarak 2017'de yüzde 8,6'ya ulaştı. Türkiye

dünyanın geri kalanına göre yüksek getiri vaat ediyor ve sıcak parayı çekiyordu. Yabancı sermayenin doğrudan yatırımlar dışında kalan parçası olan ve hisse senedi alımları, kredi ve mevduat olarak ülkeye giren sıcak para 2009'da 300 milyar dolardan konjonktürün terse dönmeye başladığı 2015'e kadar (Amerikan Merkez Bankası Fed bu tarihte 10 yıl sonra ilk faiz arttırma kararını almıştı) 491 milyar dolarlık zirve noktasına yükseldi.

Şekil 1. Portföy yatırımları, efektif ve mevduatlar, krediler, ticari krediler toplamı (Milyon ABD doları)

Kaynak: TCMB

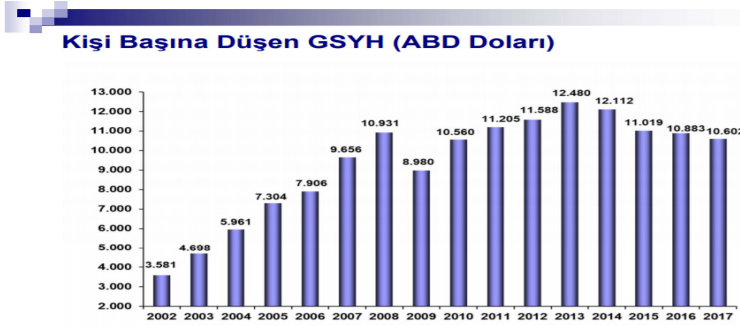
Türkiye'nin sıcak para girişine bağımlı ekonomik yapısı kronik dış açık sorunundan kaynaklanıyor.

2009'a artan ve kronik haldeki bir cari açık problemiyle giren Türkiye ekonomisi, krizden sıcak para ile finanse edilen cari açık problemi katlanmış şekilde çıktı. Bu dönemde 2011'de 74 milyar dolarlık, 2013'te 63 milyar dolarlık dev açıklar yine aynı boyutlardaki sıcak parayla finanse edildi. 2010-2015 yılları arasında ödemeler dengesi ortalama GSYİH'nin yüzde 5,8'i kadar cari açık verdi. Altın ithalatının görece olarak az olduğu, petrol fiyatlarının düşük seyrettiği 2015'te cari açık nispi bir düşüş ile 32 milyar dolara kadar gerilese de tekrar eski haline dönmesi uzun sürmedi ve bugün cari açık tekrar 50 milyar doların üstüne çıkmış durumda. Hem de kur artışları ve ekonomik yavaşlamanın cari açığı azaltıcı etkisine rağmen.

2008-2009 ile başlayan dünya tarihinin Üçüncü Büyük Depresyon'u ilk önce merkezde çöküntü yarattı ve gelişmekte olan ülkeler bu çöküntüden ilk etapta faydalanır gibi göründü. Türkiye ile aynı sınıflandırmada değerlendirilebilecek Brezilya, Arjantin, Hindistan, Güney Afrika vb. gibi emperyalizme bağımlı orta gelişkinlikteki kapitalist ülkeler görece olarak ucuz dış finansman bularak yüksek

büyüme oranları yakalayabildiler. Ancak 2013'ten itibaren bu büyüme trendi de tersine dönmeye başladı. Türkiye de kişi başına düşen GSYİH'de 2013 yılında 12.480 dolar seviyesini gördükten sonra adım adım 10 bin dolar seviyelerine gerilemeye başladı. Orta Vadeli Program'da bile 2018 sonunda artık bu rakamın 9.300 dolar seviyelerine ineceği ve 2020'ye kadar da tekrar 10 bin doların üstüne çıkamayacağı öngörülmekte. Türkiye'nin diğer gelişmekte olan ülkelerle birlikte paylaştığı bu olumsuz gidiş, emperyalist merkezlerdeki büyüme oranlarının görece olarak yukarı doğru seyrettiği bir döneme denk geliyor.

Şekil 2. Türkiye'de kişi başına düşen milli gelir (2002-2017)

Kaynak: TÜİK

Özetle dünya kapitalizminin krizi, emperyalist merkezlerle emperyalizme bağımlı orta gelişkinlikteki kapitalist ülkeler arasında adeta bir tahterevallî mekanizması oluşturdu. Türkiye açısından bu mekanizmanın etkisiyle görülen canlılık dönemi, iktidar tarafından bir başarı hikâyesi olarak sunulurken bu iddia temelden tümüyle yoksundu. Bu temelsizlik bugün tüm çıplaklığı ile gözlerimizin önündedir.

Türkiye'de krizin tezahürleri

Türkiye'de adım adım yönünü yukarı çeviren döviz kuru ile 24 Haziran 2018 seçimlerinden önceki 5 ayda Türk Lirası toplam yüzde 17 değer yitirdi. Seçimlerin ardından ise 2 ay içinde toplam yüzde 35'e varan bir değer kaybı ile karşılaştık. Döviz kurundaki aşırı dalgalanmanın ardında Türkiye ekonomisinin dışa bağımlı yapısal özellikleri yer almaktaydı. Kronik cari açığı sürekli dış borçlanmayla finanse etmek zorunda kalan Türkiye, sıcak para akışını yavaşlatan her türlü gelişme karşısında ciddi sarsıntılar yaşamaya başladı.

Yabancı sermayenin iştahı, ülkenin sağladığı yüksek getiri ile borçların

ödenmeme riski arasındaki gerilimli ilişkiye bağlıdır. Yüksek getiri ile iştahı kabaran sıcak para, risk belirli bir seviyeyi aşarsa aynı hızla ülkeyi terk etmektedir. Döviz kurunun, referandum, genel seçimler, ABD ile ilişkilerdeki krizler, Suriye iç savaşının seyri gibi doğrudan politik gelişmelere bağlı dalgalanmasının sebebi budur. Öyle ki Ağustos ayında Türkiye'nin risk primini gösteren CDS (Kredi İflas Sigortası) değeri batık Arjantin'i dahi geçti. Bu kadar yüksek risk, Türkiye'nin borçlanma maliyetlerinin de aşırı derecede artması anlamına geliyordu. Borçlanma maliyetlerindeki artış, aşırı borçlu ve faiz ödemelerini yeni borçlanmayla karşılayabilen bir ekonomi için ölümcül sonuçlar doğurabilecek bir gelişmedir. Türkiye'de uzun vadeli borcu 220 milyar dolar seviyesinde olan, sadece Eylül ayında 8,5 milyar dolar, Ekim ayında ise 10 milyar dolarlık ödemesi olan özel sektörü 2019 yılında 44 milyar dolarlık borç ödemesi bekliyor.

Nitekim Akbank'ın Eylül ayında 980 milyon dolarlık sendikasyon kredisi almasına kadar geçen süreç ciddi bir gerilimle yaşandı. Akbank'ın 1 milyar dolara yakın krediyi bulamaması tüm bankacılık sektörüne yayılan zincirleme bir etki yaratabilirdi. Akbank'ın aldığı kredi adeta bir bayram havasıyla karşılanırken, havayı bozmamak için bu devasa kredinin bir yıl öncesine göre tam iki katı maliyetle alınmış olmasından pek bahsedilmedi. Türkiye'de dış borçlanmanın odağında özel sektör yer alıyor. İktidar sık sık kamu borçlarının milli gelire oranının görece olarak düşük olduğundan dem vurarak iyimser bir görüntü çizmeye çalışıyor. Oysa kamu borçlanması açısından da krizin etkilerini gözlemlemek mümkün. Zira Türkiye'nin kamu borcunun GSYİH'ye oranı yüzde 35 seviyesinde. Bu oran AB'nin yüzde 85'lik, ABD'nin yüzde 105'lik oranlarıyla karşılaştırılıyor. Oysa esas sorun Türkiye'nin borçlanma maliyetindedir. Nitekim Türkiye devleti Ekim ayında 2 milyar dolarlık 5 yıllık devlet tahvillerini yüzde 7,25 faizle ihraç etti. Yüksek kamu borçları emperyalist merkezler açısından da ciddi bir sorun başlığıdır ancak reel olarak neredeyse sıfır faizle borçlanabilen bu ülkelerle karşılaştırma yaparak Türkiye'nin kamu borçlarının risk yaratmadığını söylemek doğru değildir.

Sonuç olarak dışa bağımlılık dolayısıyla döviz şoklarına karşı aşırı kırılgan bir yapıya sahip olan Türkiye ekonomisi, hızla bir daralmaya doğru sürüklenmektedir. Döviz kurlarındaki artış hem borçların çevrilmesini güçleştirir hem de borçlanma maliyetlerini artırırken, üretimin ithalata bağımlılığı bu koşullar altında giderek ivmelenen bir şekilde maliyetleri ve enflasyonu yukarı çekmiştir. Türkiye'nin 2018 yılını (hükümetin açıkladığı Orta Vadeli Program'a göre dahi) en az yüzde 20'lik bir enflasyonla kapatacağı öngörülürken, Eylül ayında TÜFE (Tüketici Fiyatları Endeksi) yüzde 24,52 olarak açıklandı. Üretici fiyatlarındaki yüzde 46,15'lik artış ise enflasyonun daha da yükseleceğine işaret ediyor.

Yüksek enflasyona ciddi bir daralma tablosu eşlik ediyor. Hükümetin programına göre 2018 büyümesi yüzde 3,8, 2019 büyümesi ise yüzde 2,3 olarak hesaplanmaktadır. Bu rakamlar Türkiye'nin yüzde 5'lik potansiyel büyüme oranının altında kaldığı ölçüde fiili bir daralmayı ifade etmektedir. Kaldı ki

hükümetin öngörülerini fazlasıyla iyimserdir. OECD, Türkiye için 2019 yılı büyüme tahminini yüzde 0,5'e çekmiştir. Bununla birlikte Türkiye'deki ekonomik daralma dinamiğini son dönemdeki kur şokuna bağlamak yanlış olur. Türkiye geçtiğimiz yıl Anayasa referandumunu ve bu yıl da genel seçimlere giderken AKP iktidarı güçlü bir teşvik politikası izlemişti. Kredi Garanti Fonu ve sektörel teşvikler eliyle sanayi üretimi ve istihdamda daralma dinamiklerini baskılamaya çalışmıştı.

Şekil 3. Türkiye'de sanayi üretim endeksi yıllık değişim oranları (Takvim etkisinden arındırılmış [2015=100])

Sanayi Üretim Endeksi, Ağustos 2018

Sanayi üretimi bir önceki yılın aynı ayına göre %1,7 arttı

Sanayinin alt sektörleri (2015=100 referans yılı) incelendiğinde, 2018 yılı Ağustos ayında madencilik ve taşocakçılığı sektörü endeksi bir önceki yılın aynı ayına göre %6,1, imalat sanayi sektörü endeksi %1,2 ve elektrik, gaz, buhar ve iklimlendirme üretimi ve dağıtım sektörü endeksi %2,9 arttı.

Takvim etkisinden arındırılmış yıllık değişim oranları, Ağustos 2018 [2015=100]

Kaynak: TÜİK

Olası bir daralma ve bunun yaratacağı işsizlik artışının, referandum ve seçim süreçlerinde AKP'yi zora sokan son derece kritik sonuçları olabilirdi. AKP kredilere devlet güvencesi verme ve sanayiye teşvik politikalarını düşük faiz politikasıyla destekledi. Kurdaki artışın faizlerde yukarıya doğru yaptığı baskıya mümkün olduğunca direnmeye çalışan AKP iktidarı, sanayi ile birlikte özellikle inşaat sektörünü de ayakta tutmaya odaklandı. Sanayi teşvikleri ve Kredi Garanti Fonu'na, 24 Haziran seçimleri öncesinde kamu bankalarının piyasa faizinin çok altında konut kredisi vermeye zorlanması da eklendi. Ancak bu önlemler inşaat sektöründe düşen emlak fiyatları ve artan inşaat maliyetleri dolayısıyla kaçınılmaz hale gelen iflasları sadece öteleyebildi. 2018 Ekim ayı itibarıyla 172 inşaat şirketi konkordato ilan etti ve bu sayı giderek artıyor.

Şekil 4. Türkiye’de imalat ve konutun sabit sermaye yatırımları içindeki oranı

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
İMALAT	24,1	21,5	21,6	25,5	22,9	18,4	18,8	18,0	18,1
KONUT	24,7	21,5	20,9	20,5	24,6	25,4	29,5	27,6	29,1

Kaynak:Kalkınma Bakanlığı 2018 Yılı Programı

İnşaattaki çöküş son derece önemli, zira bu sektör bir süredir sanayideki gerilemeyi bir ölçüde karşılayarak büyümeyi ileri doğru itiyordu. Ancak bu etkinin geçici olduğu açıktır. Türkiye’nin 2009 sonrası büyüme sürecinde yatırımlar giderek üretim kapasitesini artıracak alanlardan konut yatırımlarına doğru kaymıştır. İmalat sanayisi talepteki büyümeye, üretim kapasitesini artırmak üzere makine teçhizat alımı yapmak yerine, kapasite kullanım oranlarını artırarak yanıt vermiştir. Buradan sanayide firmaların büyümenin yarattığı talep artışını kalıcı olarak değerlendirmedeği anlaşılmaktadır ve buradan hareketle büyüme dönemlerinde bile daralma dinamiklerinin etkili olmaya devam ettiğini öngörmek pekâlâ mümkündür. Sonuçta Türkiye yüksek enflasyon ve daralmanın birlikte görüldüğü bir stagflasyon sürecine girmiş oldu.

Krizin sebebi ne? Sorumlusu kim?

Türkiye’nin içine sürüklendiği krizin hangi konjonktür içinde şekillendiğini ve tezahürlerini ortaya koymuş olduk. Ancak bu aşamaya kadar yaptığımız sadece Erdoğan’ın “kriz yok manipülasyon var” söylemine bir cevap üretmekten ve krizin olduğunu hem de son derece ağır bir krizle karşı karşıya olduğumuzu göstermekten ibarettir. Burada kalamayız, kriz tezahürlerinin fotoğrafını çekmekle yetinmeyiz. Zira Tayyip Erdoğan bile “kriz yok” dediği aynı konuşmanın içinde “özel sektörümüz krizi fırsata çevirme maharetindedir” diyebilmektedir. Güneş balçıkla sıvanamadığı gibi güneşin varlığından bahsetmenin de büyük bir kıymeti yoktur.

Öte yandan, krizi “iki 3 aylık dönem boyunca eksi büyüme” olarak tanımlayan burjuva iktisat yorumu, Erdoğan’ın günlük politikada yaptığının teori diline çevrilmesinden başka bir şey değildir. Bu yorum, krizleri kapitalizmin temel işleyiş yasalarından ayrı, arızı ve istisnai bir olgu olarak gösterme çabasının ürünüdür. Halbuki eksi büyüme, daralma, resesyon kavramlarıyla ifade edilen süreç sermaye birikiminin kendi iç çelişkileri dolayısıyla tıkanmasının tezahürüdür. Oysa krizlerin altında üretimin toplumsallaşma eğilimi ile özel mülkiyet arasındaki tarihsel gerilim bulunmaktadır. Kapitalist rekabetin planlamayı dışlayan anarşik doğası, kâr oranlarının düşmesini bir uzun vadeli eğilim olarak ortaya koymaktadır. Marksizm bu temelde krizleri kapitalizmin

yol kazası olarak değil, onun doğasının bir parçası olarak değerlendirmektedir. Bu temelde dünyanın herhangi bir yerinde ve Türkiye’de de krizin varlığını görmek için iki 3 aylık dönem boyunca eksi büyüme aramak gerekmez. Örneğin bu mantığa göre neredeyse 20 yıldır ortalama sıfır büyüme gösteren Japon ekonomisi krizde değildir. Oysa Japonya tam tersine uzun vadeli bir krizin, yani depresyonun içerisindedir. Tam da Marx’ın öngördüğü gibi bu depresyon tam da sermayenin zayıflığının değil gelişkinliğinin bir sonucu, sermayenin organik bileşimindeki artışın, yani uzun dönemli olarak rekabetin sürekli makineleri canlı emeğin yerine geçirmesinin yarattığı kâr oranlarının düşme eğiliminin bir neticesi olarak karşımızdadır. Ve tabii ki Üçüncü Büyük Depresyon’un küresel düzeydeki karakteri çerçevesinde ABD ve AB ekonomileri için de aynı şey geçerlidir.

Türkiye ekonomisine baktığımızda da en temeldeki çelişki dünya kapitalizminden ayrı düşünülemez. Ancak Türkiye’deki ekonomik krize dair özgünlüklere aşırı vurgu yapma eğiliminin hâkim olduğu görülmektedir. Krizin nedeni, Türkiye kapitalizminin az gelişmişliğine bağlanıyor. Türkiye inşaata yöneldiği için, borçlanma ekonomisine gittiği için, serbest piyasanın yerine ahbap çavuş kapitalizmi hâkim olduğu için krizlerin yaşandığına dair yorumlar son derece yaygın. Örneğin inşaat sektörünün yükselişini kapitalizmden sapma olarak görmek ya da göstermek hiç doğru değil. Öncelikle Türkiye’nin bir inşaat ekonomisine dönüşerek sanayisizleştiği iddiası doğru değil. İnşaatın gözle görünür yükselişi Türkiye ekonomisinde imalat sanayinin ağırlığını yapısal olarak ortadan kaldırmış değildir.

Kurtar Tanyılmaz, *Devrimci Marksizm*’in 27. sayısında yayınlanan “AKP’nin yükselişi ve inşaat sektörü” başlıklı yazısında kapsamlı bir analizle bu konudaki kafa karışıklıklarını gidermiş ve inşaat sektörünü lokomotif değil her an patlamaya hazır bir yedek lastiğe benzetmişti. İnşaat sektörünün büyük bir gürültüyle patlamanın eşiğinde olduğunu, bu süreçte gelişmelerin Tanyılmaz’ı daha da fazla haklı çıkartacağını öngörebiliriz. Öte yandan, bir başka önemli noktayı daha belirtmek lazım. İnşaat sektörünün göreceli olarak yükselmesi hiç de Türkiye’ye özgü bir olgu değildir. Kapitalizmin işleyiş yasaları ile çelişkili hiç değildir.

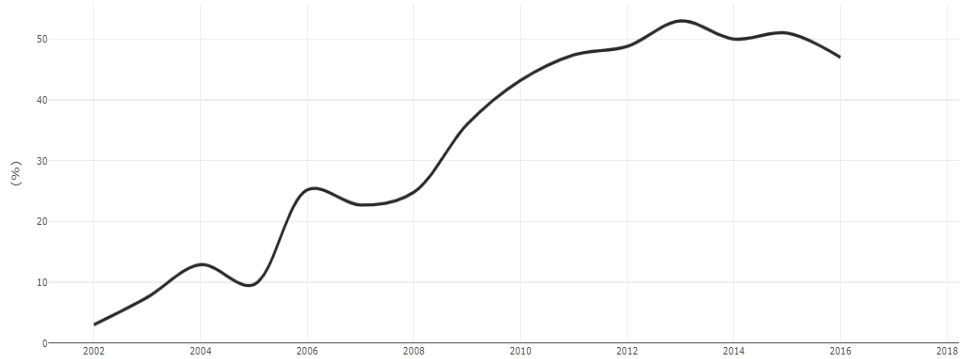
Her şeyden önce inşaat ve emlak sektörünün bir balon oluşturmaya ve devasa boyutlara ulaşan bu spekülasyon balonunun patlamasına 2007’de ABD’deki mortgage krizinde tanık olduk. ABD’de ne Karadenizli müteahhitler ne de AKP gibi bir parti vardı ancak emlak balonu yine de oluştu. Sanayi üretiminde kâr oranları düşerse, ister ABD isterse dünyanın bir başka köşesi olsun, özel mülkiyet koşullarında ve merkezi bir planlamanın yokluğunda sermaye mutlaka kâr oranlarının yüksek olduğu sektörlerle kayacaktır. Sermayenin aktığı inşaat gibi sektörlerdeki yüksek kâr oranlarının üretilmiş değerlere mi dayandığının yoksa spekülasyon niteliğinde mi olduğunun bir önemi yoktur. Üretimde kâr oranlarının azalması her zaman ve türlü kanallardan hayali sermayenin büyümesine neden olur. Ve bu kapitalizmin işleyiş yasalarının çiğnenmesi değil ta kendisidir.

Aynı şekilde Türkiye'nin kötü niyetli bir ekonomi yönetimiyle borçlanma ekonomisine yönlendirildiği iddiası temelsizdir. Türkiye'de borçlanmanın odağında özel sektör vardır. En son 1 milyar dolara yakın sendikasyon kredisi ile borçlanan Sabancı Holding'in Akbank'ı örneğinde olduğu gibi Türkiye'de sanayi sermayesi ve finans sermayesi iç içedir. Dolayısıyla borçlanma ekonomisinin mağduru bir üretim ekonomisi ve reel sektör tasavvuru, hayali olduğu kadar büyük sanayi burjuvazisini aklamaya yönelik bir çabanın ifadesidir.

Türkiye'de aşırı borçluluğun en önemli tezahürlerinden biri de 570 milyar lirayı aşan, tüketici, konut, taşıt kredileri ile kredi kartlarından oluşan hanehalkı borçlarıdır. Halkın harcanabilir geliri içinde borcun oranı 2002'den bugüne istikrarlı şekilde artarak yüzde 50'ye varmıştır. Harcanabilir gelir içinde borç oranının artışı halkın geçinemediğinin bir göstergesidir. Emekçileri kıt kanaat geçinecek ücretlerle çalıştıran, Koç'u, Sabancı'sı ile bu ülkenin üretim yapan burjuvalarıdır.

HANEHALKI HARCANABİLİR GELİR İÇERİSİNDE BORÇ ORANI

2017 3.çeyrekte hanehalkı harcanabilir gelir içerisindeki borç oranı %47'dir.

Kaynak: TCMB

Halkı borçlandıran da bu burjuvaların bankalarıdır. Vatandaş, Koç'un Yapı Kredi Bankası'ndan aldığı tüketici kredisi ile Arçelik'ten ev eşyası yapıp çocuğuna çeyiz düzmüştür. Sabancı'nın Akbank'ından kredi kartı alan, CarefourSA'dan market alışverişi yapmış, yine Sabancı'nın Pegasus şirketinden uçak bileti almış, aldığı konut kredisi ile Sabancı'nın ürettiği çimento ile yapılan evleri satın almıştır. Ve böylece borçlanma ekonomisi denen şeyin hanehalkı borçlanması

bağlamında da banka sermayesi ve sanayi sermayesini bünyesinde birleştiren finans kapital tekellerini, yani geniş bir kesimin sanki çok temiz bir alanmış gibi sunduğu üretim ekonomisini besleyen yönü açıkça ortadadır.

Özetle krizi yaratan reel, finans, inşaat ve diğer tüm sektörlerde yayılmış olan kapitalist sistemin iç dinamikleridir, yani burjuvazidir, yani onun tekelci hâkim kanadı olan yüzde 1'dir. Bu sorumluluğu gözlerden gizleyen her analiz krizin faturasının yüzde 99'a, yani emekçi halka yıkılmasına bilinçli ya da bilinçsiz şekilde hizmet eder.

AKP piyasa ekonomisinden ayrıldığı için mi kriz oldu?

2002'den bu yana tek başına iktidarda olan ve 24 Haziran 2018'den itibaren bu iktidarını başkanlık sistemiyle perçinleyen AKP ve Erdoğan'ın tüm ekonomik krizlerde sorumluluğu olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Ancak bu sorumluluğun düzeyini iyi kavramak gerekir. AKP'nin yerine bir başka burjuva partisi de iktidarda olsa krizden kaçınmak mümkün olmayacaktı. Zira krizi yaratan iktidarın politikaları değil, yukarıda da gösterdiğimiz gibi, özel mülkiyete ve piyasa anarşisine mahkûm olan üretim tarzı, yani kapitalizmdir. İktidarın politikaları krizin ağırlaşmasında ve daha önemlisi krizin neticesinde ortaya çıkan faturanın geniş kitlelere ödetilmesinde belirleyici rol oynamaktadır.

Meseleye bu açıdan yaklaştığımızda AKP'nin piyasa ekonomisinin gereklerini yerine getirmemekle suçlanması yanlıştır. Tam tersine, AKP tüm icraatlarını piyasa ekonomisi doğrultusunda yaptığı için suçludur. Özelleştirme politikaları bu suçların başında gelmektedir. Özelleştirme politikası AKP'ye özgü değildir. Ancak, KİT'lerin neredeyse tümüyle özelleştirildiği süreç AKP iktidarlara döneminde yaşanmıştır. Devlet büyük oranda üretim alanından çekilmiştir. Zaten Gümrük Birliği ve AB aday üyelik süreci içinde dış ticaret devletin giderek daha az denetleyebildiği bir alan olmuş, tarımda sübvansiyon politikası rafa kaldırılmıştır. Dolayısıyla "samanı bile dışarıdan ithal ediyoruz" eleştirisinde dile getirilen dışa bağımlı yapı AKP tarafından yaratılmış değildir. AKP ancak bu yapının sürdürülmesinde ve yerleşmesinde rol almakla sorumlu tutulabilir.

AKP'nin, özel olarak da Erdoğan'ın son dönemde Merkez Bankası'na müdahale etmekle eleştirildiği biliniyor. Merkez Bankası'nın özerk hale getirilmesi 2001 sonrası Kemal Derviş programının bir parçasıydı. Erdoğan ve AKP bu politikayı sürdürdü. Kur şoku, Erdoğan'ın seçimlere yönelik düşük faiz politikası ile çeliştiğinde Erdoğan, Merkez Bankası'na müdahale etti. Erdoğan'ın bu politikasının Merkez Bankası'nı belirli oranda sınırladığı doğrudur. Ancak kriz anı geldiğinde piyasa mı Erdoğan mı belirleyici olacak sorusunun cevabı ikirciksiz şekilde piyasa olarak yanıtlanmıştır. Merkez Bankası piyasanın dayattığı faiz artırımlarını biri 24 Haziran seçimlerinden önce biri de sonrasında Ağustos ayında olmak üzere iki defa gerçekleştirmiştir. Merkez Bankası bu kararları alırken Erdoğan da piyasayı teskin etmek üzere Merkez Bankası'nın

bağımsızlığına vurgu yapmayı ihmal etmemiştir.

Erdoğan, Türkiye'nin bağımlı olduğu sıcak paranın spekülâtif atakla dışarı kaçmasına engel olmak için de hamleler yapmış, bu hamleler sırasında sermaye hesabının devlet kontrolüne alınması, döviz tevdiat hesaplarına el konup yerli paraya çevrilmesi, dövizin konvertibilitesinin kaldırılması gibi başlıklar gündeme gelmiştir. Erdoğan hiçbir zaman bu önlemleri açık şekilde zikretmese de piyasa ekonomisinin tıkandığı yerde bu önlemlerin gündeme gelmesi kaçınılmaz olmaktadır. Erdoğan'ın tehditkâr sözleri de bu tür önlemlerin gündeme gelebileceği şeklinde yorumlanmıştır. Erdoğan her seferinde piyasa ekonomisi çerçevesinde kalacağına dair sözler vermiş, piyasayı teskin etmiş, eylem ve kararları ile de bu sözlerine uygun davranmıştır.

Geçmişte kredi balonuna karşı kredi kartı ve taksitli satışlarda kısıtlayıcı önlemler almaktan şirketleri ürünlerinde indirim yapmaya “teşvik” etmeye (zorlama değil!) kadar alınan önlemlerin hepsi piyasa ekonomisi sınırları içindeki önlemlerdir. Çokça gündeme gelen imar yolsuzlukları bile aslında piyasa ekonomisi ile uyumludur. Sanayide azalan kâr oranları dolayısıyla sermaye inşaat sektörüne akarken bu sektörün kârlı tutulması iç talebin canlandırılmasının bir aracı haline gelmiştir. Yükselen emlak fiyatları sadece müteahhitleri değil bankaları ve hem bankalar dolayısıyla hem de iç talebin canlanması aracılığı ile banka sermayesi ile iç içe geçmiş olan tekeli üretim sermayesini zenginleştirmiştir. Yeni rant alanları yaratan her imar kararı bu yönüyle (hukuka, ahlâka, hakkaniyete, çevreye ve insanlığın ihtiyaçlarına aykırı olsa bile) piyasaya uygundur. İmar yolsuzlukları, piyasa aracılığı ile geniş halk yığınlarından sermayeye kaynak aktarmanın bir yolu olmuştur.

Nihayet Varlık Fonu ve İş Bankası hisselerinin hazineye devri gibi başlıklar hâlâ Erdoğan'ın piyasa kurallarının dışına çıkabileceğine dair kuşkular yaratmaktadır. Varlık Fonu kamu varlıkları ile oluşturulmuş durumdadır ve iktidar tarafından yabancı kaynak bulmak ve kamu projelerine fon sağlamak üzere teminat olarak göstermek amacıyla kullanılmaktadır. Varlık Fonu mamul mal ihracı ile dış fazla veren ya da petrol doğalgaz gibi doğal kaynaklara sahip ülkelerde kurulurken, kronik cari açık veren Türkiye’de nasıl bir işlev göreceği bu güne kadar netleşmemiştir. Görünen odur ki, doğal kaynak fakiri ve ithalata bağımlı dış açık veren Türkiye ekonomisinde “devletin malı deniz” anlayışı ile kurulan bu fon, kamusal birikimlerin ipotek edilmesi mantığına dayanmaktadır. Gelecekte Türkiye devletinin temerrüde düşmesi halinde geçmişte Düyun-u Umumiye ile devletin gelirlerine el koyan borç verenlerin gelecekte borçları karşılığında devletin varlıklarına el koymasının önü açılmaktadır. Bu ultra özelleştirme olasılığının da piyasa ekonomisine ters olmayacağına hiçbir şüphe olamaz.

Ekonomik krizin faturasını kim ödeyecek?

Elbette ki ekonomik krizin bir faturası vardır. Bu fatura burjuvazinin kârları ve serveti ile mi ödenecektir yoksa geniş emekçi yığınların emekleri daha fazla sömürülerek mi? Burjuvazi faturayı emekçi yığınlara ödetmenin programını hazırlamıştır. Üstelik bu hazırlığı krizle birlikte değil, krizin çok öncesinden başlayarak yapmıştır. Burjuvazinin krizin faturasını halka ödetme programının temel taşları üretimde ve emek piyasasında esnekliği öngören Ulusal İstihdam Strateji Belgesi ile oluşturulmuştur. AKP'nin yıllar boyunca ekonomide öve öve bitiremediği tek özelliği mali disiplindir. Mali disiplin burjuvazinin programının başlıca maddelerinden biridir ve AKP iktidarlarına yıllar öncesinden dikte edilmiştir. Özelleştirme aynı şekilde bir sınıf taarruzudur ve AKP'li yıllarda atılım yapmıştır. Özel sektörün borçlarının devlet tarafından üstlenilmesi, yüzde 99'un cebinden alıp yüzde 1'e aktarmanın en dolaysız yollarından biridir. Yıllardır devlet garanti ve teşvikleri ile dolaylı olarak uygulamadadır. Varlık Fonu ile birlikte devlet, varlıklarını tek havuzda toplamış, sermayenin hizmetine sunmak ve kriz sürecinde batan şirketleri kurtarmak için kullanıma hazır hale getirmiştir.

Burjuvazinin ideolojik hazırlığı da büyük oranda tamamlanmıştır. Krizin faturasını halka ödetme politikasını yutturmak için, içi zehirli dışı şekerle kaplı kavramlar dolaşıma sokulmuş ve zihinlere yerleştirilmiştir. Kriz koşullarında emekçi halkın menfaatlerini koruyacak bir politika izlemek isteyenler asla bu zehirli şekerleri yutmamalı ve halkı da uyarmalıdır.

Krizde zehirler ve panzehirler

Merkez Bankası bağımsızlığı: Para politikasının uluslararası finans merkezlerinin, yerli ve yabancı parababalarının çıkarlarına bağımlı kılınmasıdır. İddia şudur: Sonu yatırımların durması ve işsizliğin artması bile olsa uluslararası sermayenin elde edeceği getiri garanti altına alınıncaya kadar Merkez Bankası faiz oranlarını artırmalıdır. Böylece ülke içinde emekçilerin ücretleri enflasyon karşısında erirken, sermayenin kazançları yüksek faizle dokunulmazlık altına alınmaktadır. Merkez Bankası bağımsızlığı, yerli ve yabancı sermayeye tüm ulusun kanını emerken dokunulmazlık vermektir. Panzehiri dış ticarete devlet tekeli, sermaye hesabının devlet kontrolüne alınması ve dövizin konvertibilitesinin kaldırılması ile ekonomiyi sıcak paraya bağımlı olmaktan çıkartmak ve Merkez Bankası üzerinde işçi emekçi hükümeti aracılığıyla tam hâkimiyet kurmaktır.

Mali disiplin: Devlet bütçesinin faiz ödemelerini garanti altına alınmaya kadar sıkılaştırılması demektir. İddia şudur: Eğitimden, sağlıktan, kamu çalışanlarının maaşlarından, yeni iş olanakları yaratmaktan hepsinden vazgeçilebilir ama faiz ödemelerinden vazgeçilemez. Bu politikanın kod adı mali disiplindir! Panzehiri dış borçların ve ihtiyacını kanıtlayan küçük tasarrufçu haricinde iç borcun reddedilmesidir.

Güven: Bu zehirli kavram iktidarın tüm politikalarının yerli ve yabancı sermayenin çıkarlarına uyumlu hale getirilmesidir. İddia şudur: Döviz kurundaki dalgalanmalar ve yükselen faizler her daim bir güven bunalımına bağlıdır ve mevcut iktidar uluslararası ve yerli sermayeye güven vermekle sorumlu tutulmalıdır. Panzehiri uluslararası ve yerli sermayenin ekonomiyi ayağa kaldıracak bir güç değil krizi yaratan ve bedelini halka ödetmeye çalışan bir toplumsal güç olduğunun halka kavratılmasıdır. Sermayeye güven vermek değil işçi ve emekçi halkın kendi gücüne güvenmesini sağlamaktır.

Yapısal reformlar: Adı reform kendisi gericiliktir. Emek piyasasının esnekleştirilmesi, özel istihdam büroları adı altındaki işçi simsarlığı şebekelerinin etkinleştirilmesi, başta kıdem tazminatı olmak üzere işçi sınıfının haklarının tırpanlanmasıdır. Panzehiri ancak yedek işsizler ordusunun varlığı ile yaşayabilen emek piyasasının yerine çalışma hakkının getirilmesidir. Tüm çalışanlara mutlak iş güvencesi sağlanması, ücretlerde azalma olmaksızın iş saatlerinin azaltılarak var olan işlerin paylaştırılması ve işsizliğe son verilmesidir.

Uzlaşma ve fedakârlık: Büyük işçi ve emekçi kitlelerine boyun eğdirilmesidir. Fedakârlık ise işçilerin, emekçilerin, yoksulların yaptığı, patron sınıfının ise hakkında konuştuğu şeydir. İşten çıkarmalar sermaye açısından emek verimliliğini belirli bir düzeyde tutmanın gereğidir. İşçiler açısından ise düpedüz açlık ve sefalet anlamına gelmektedir. İşçileri işten çıkarmakla tehdit edip sıfır zamma ya da haklarının tırpanlanmasına razı etmek burjuvazinin dilinde fedakârlıktır. Aynı burjuvazi yüksek enflasyon ortamında, eskiye göre yüksek oranlı görünen zamlar yaptığında ise bunu kendi cömertliği ve fedakârlığı olarak sunmaktadır. Oysa yüksek enflasyon dolayısıyla bu zamlara rağmen işçilerin alım gücü ve özellikle ihracatçı sektörler açısından iş gücü maliyeti reel olarak düşmektedir.

Özetle burjuvazi her daim acı reçeteleri, zehirli şekerlemelere sararak yutturmaktadır. Dolayısıyla, sermaye ile orta yol bulunamaz. Krizin temelinde yatan özel mülkiyete ve piyasa ilişkilerine, yani sermayenin hayat kaynağına dokunmadan geniş emekçi kitleleri lehine hiçbir çözüm üretilemez. Dolayısıyla burjuvazinin zehirli uzlaşma ve fedakârlık söylemlerine karşı panzehirimiz sınıf mücadelesi ve sınıf siyaseti olacaktır.

Üçüncü Büyük Depresyon'un 10. yılı: Kapitalizmin can çekmesi

Sungur Savran

15 Eylül 2008 şimdiden tarihe geçti. Aynen 29 Ekim 1929 gününün “Kara Salı” adıyla dünya tarihine bir dönüm noktası olarak geçmesi gibi. O gün New York Borsası’nın çöküşü sonucunda, dünya çapında 20. yüzyılın ünlü Büyük Depresyon’unun (o zamanlar Türkçe’de kullanılan terimle “Büyük Buhran”ın) başladığını ekonomi ve politika ile ilgilenen herkes bilir. Daha az bilinen bir Büyük Depresyon (kendi döneminde “Uzun Depresyon” adıyla anılmıştır) daha var: 19. yüzyılın son çeyreğinde yaşanmış. 1873’te önce Avrupa’da, sonra Amerika’da, sonra yine Avrupa’da yaşanan borsa çöküşleriyle başlayan ve 1896’ya kadar süren bir dönem. İlk Büyük Depresyon emperyalizmi ve onun çelişkilerinin ürünü olan Birinci Dünya Savaşı’nı yarattı. İkincisi insanlığa faşizmi ve İkinci Dünya Savaşı’nı hediye etti. 15 Eylül 2008’de yine New York’ta bir yatırım bankası olan Lehman Brothers’ın batması ile başlayan Üçüncü Büyük Depresyon ise, dünya çapında bütün döneme rengini ve özelliklerini veriyor.

Geçtiğimiz 15 Eylül günü işte bu Üçüncü Büyük Depresyon’un 10. yıldönümüydü. 10 yıllık bir dönem, böyle bir tarihsel olay hakkında bir bilanço çıkarmak için çok uygun bir süredir. Bu yazının bir amacı bu. Ama bir ikinci amacımız daha var. Bu satırların yazarı, Lehman Brothers çöker çökmez bir Büyük Depresyon döneminin açılmış olduğunu saptamış ve yıllar boyunca

bunun burjuva iktisatçılarınca önce “küresel finansal kriz”, sonra da “Büyük Resesyon” adları altında halktan gizlenmesine karşı bazı başka Marksistlerle birlikte mücadele etmiştir. Bugün bu tartışma bitmiştir, mücadele kazanılmıştır. Yıllar geçtikçe, yaşananın bir Büyük Depresyon olduğu fikri tuhaf, aykırı, yalnız bir fikir olmaktan çıkmıştır; bir dizi burjuva iktisatçısı da dâhil, günümüz krizine Büyük Depresyon teşhisini uygulayanlar sayıca artmıştır. Lehman Brothers’ın batışının 10. yılında dünya basınının meseleye yaklaşımı da az çok bunun izlerini taşıyordu.¹ Burjuva iktisadı yenilgiye uğramış, Marksizm kazanmıştır. Biz bu konudaki görüşümüzü, tam 15 Eylül’ün 10. yıldönümünde *Gerçek* gazetesinin sitesinde yayınlanan kısa bir köşe yazısıyla ifade etmiş bulunuyoruz.² Okurumuza ayrıca bu konuda 2013 yılında yayınlamış olduğumuz kitabımızda Üçüncü Büyük Depresyon konusunda yaptığımız kapsamlı tartışmaya daha yakından bakmayı da önerebiliriz.³

Şimdi başka bir tartışmanın derinleştirilmesi gerekiyor. Bu kriz çok derindir, bu ortada. Üstelik, bütün büyük depresyonlar gibi, kaynağı ekonomik olmakla birlikte sonuçları bakımından toplumsal hayatın tamamını kavrayan etkiler yaratmıştır. Dünya çapında politik, ideolojik, diplomatik, askeri vb. alanlarda muazzam sarsıntılar doğurduğu aşikâr. Peki, neden böyle büyük bir kriz? Başka türlü söylersek bu kriz neyin krizidir? Bu konuda bu satırların yazarı, literatürü izleyebildiği ölçüde kapitalizmin sol eleştirmenlerinden de, kendi yoldaşları dışındaki Marksistlerden de ayrılıyor. Bizim için bu kriz **kapitalizmin tarihsel gerilemesinin**, daha sert söyleyelim, **can çekişmesinin krizidir**. Bu yazının esas gayesi bunu ortaya koymaktır. Bu görüşümüzü daha evvel de dile getirmiştik. Bu yazıda kapitalizmin can çekişmesi ile Üçüncü Büyük Depresyon arasındaki ilişkiyi daha derinlemesine, daha somut bir diyalektik içinde ortaya koymayı amaçlıyoruz.

Aslında bu yazı, geçen yıl Marx’ın *Kapital*’inin 150. yıldönümü vesilesiyle *Devrimci Marksizm*’de yayınlanmış olan ve buradaki analizin teorik arka planını ortaya koyan bir başka yazımız eşliğinde okunduğunda söylenenler çok daha iyi anlaşılacaktır.⁴ O yazıda, *Kapital*’in en önemli amacının kapitalist üretim tarzının

1 Bkz. Ben Bernanke/Tim Geithner/Paul Hankson, “Prepping for the Next Crisis”, *New York Times*, 9 Eylül 2018; “Inviting the Next Financial Crisis”, *New York Times* gazetesi başyazısı, 25 Ağustos 2018; *Guardian* gazetesi başyazısı: “The Guardian View on the Great Financial Crash: New Thinking Needed”, 15 Eylül 2018; Gordon Brown ile görüşme: “The World is Sleepwalking into a Financial Crisis”, *The Guardian*, 13 Eylül 2018; Yanis Varoufakis, “Crashed: How a Decade of Financial Crises Changed the World”, *Guardian*, 12 Ağustos 2018; John Lanchester, “After the Fall”, *London Review of Books*, Vol. 40, No. 13, 5 Temmuz 2018, s. 3-8.

2 Sungur Savran, “Marksizmin Öngörü Zaferi: Üçüncü Büyük Depresyon’un 10. yıldönümü”, *Gerçek* gazetesi, Eylül 2018.

3 Sungur Savran, *Üçüncü Büyük Depresyon*. Kapitalizmin Alacakaranlığı, İstanbul: Yordam, 2013.

4 Sungur Savran, “*Das Kapital*: Komünizmin Kitabı”, *Devrimci Marksizm*, sayı 32-33, Sonbahar-Kış 2017.

tarihsel gelişmesi içinde kendi üretmiş olduğu üretici güçlerle nasıl çelişki içine girdiğini ve bunun nasıl kapitalizmin tarih içindeki yerini komünizme terk etmesi yönünde ağır bir basınç yarattığını ortaya koyuyorduk. Yazının sonlarında şöyle demiştik:

Bu yazının konusu, yayınlanışının 150. yılı vesilesiyle Marx'ın *Kapital*'inin teorik ve politik bakımdan en önemli sonucunun kapitalizmin komünizmi ürettiği olduğunu ortaya koymak. Yani teorik bir amacı var yazının. Bu yazı çerçevesinde iki şeyi yapmayacağız. Birincisi, bu önerme *Kapital* birinci cildin üzerinde yükseldiği son derecede yüksek soyutlama düzeyinde formüle edilmiş olduğuna göre bunun **nasıl somutlanacağına** ilişkin bir inceleme veya tartışma yapılabilirdi, bunu yapmayacağız. Başka bir şekilde söylersek, üretici güçler ile üretim ilişkileri, üretim araçları ve emeğin toplumsallaşması ile mülk edinmenin özel karakteri arasındaki çelişkinin kendisini toplumun somut hareketi içinde nasıl ortaya koyduğunu araştırmayacağız. Bu konuda, Marx'ın kendi yaklaşımında kilit rolü oynayan dolayımın **ekonomik krizler** olduğu kanaatindeyiz ve bunu daha evvel başka bir çalışmamızda berrak bir biçimde ortaya koymuş bulunuyoruz.

İkincisi, günümüz dünyasının koşullarının Marx'ın yüksek bir soyutlama düzeyinde ve dünya tarihsel bir önerme olarak ileri sürdüğü tezini doğrulayıp doğrulamadığını araştırmayacağız. Bu konuyu gelecek yıl, 2018 sonbaharında, Üçüncü Büyük Depresyon'un 10 yılında dünyanın ekonomik ve politik durumunun bir bilançosunu çıkarırken yapmayı planlıyoruz. Bu konular bu yazının teorik soyutluk düzeyinin çok ötesinde somut verilerin değerlendirilmesini gerektiriyor.

İşte elinizdeki yazı, orada yazmaya söz verdiğimiz yazıdır. Bu yazının ilk bölümünde Üçüncü Büyük Depresyon'un ilk 10 yılının bizce önemli bazı açılardan somut bir bilançosunu çıkarttıktan sonra ikinci bölümde, bu büyük krizin Marx'ın kapitalizmin komünizmi ürettiği ana tezinin somut dünyadaki yaşanış tarzı olduğunu ortaya koymaya çalışacağız.

Yazıda bir başka bölüm daha olmasını arzulamıştık: Üçüncü Büyük Depresyon'un kapitalizmin zalim yüzünü nasıl daha da fazla açığa çıkarttığını, kapitalist sınıfın kriz içinde de servetine servet katmasını sağlarken milyonlarca emekçiyi nasıl sefalete sürüklediğini, yani eşitsizlikleri muazzam ölçüde derinleştirdiğini de ortaya koymak istiyorduk. Aylardır bu konuda çok miktarda veri derlemiştik. Ama bu yazının zaten dergi makalesi boyutlarını zorlayacağını gördükten sonra o veçhe de katılırsa iyice başa çıkılamaz bir uzunluğa ulaşacağını anlamış bulunuyoruz. Bu konu aslında sadece kapitalizmin zalim karakterini iyi tanımak için değil, dünya politikasında son dönemde ortaya çıkan eğilimleri kavramak için de önemli bir giriş noktasıdır. Dolayısıyla, buna döneceğiz. Özellikle Avrupa kıtasında son yıllarda, dolaysız biçimde Üçüncü Büyük

Depresyon'un bir ürünü olarak gelişen faşist, ön-faşist ve düpedüz baskıcı siyasi hareketleri ve hükümetleri inceleyeceğimiz bir yazıda bu konuya yer vereceğiz.

1. Üçüncü Büyük Depresyon'un bir bilançosu

10. yılda bir bilanço yaparken, okura depresyon kavramının içeriğini kısaca hatırlatmakta yarar var. Sermayenin doğal gelişme biçimi, bütün tarihi boyunca krizlerin yarattığı sarsıntılarla bezenmiştir. Üç-dört yıllık aralarla ortaya çıkan envanter krizlerinden ve sabit sermayenin yenilenmesiyle ilişkilendirilen sekiz-on yıllık sanayi ya da ticaret döngülerinden başka, bir de kapitalizmin tarihinde 50-60 yıllık dalgalar gözlenmiştir. Bu dalgaların bir yarısı (yaklaşık 25-30 yıl) sermaye birikiminin az çok sorunsuz gelişmesine tanık olurken, bir yarısı ise yatırımların, büyümenin, ticaret ve kredi hacminin, kapasite kullanımının vb. daha önceki döneme göre ciddi düşüş gösterdiği, buna karşılık işsizlik, yoksulluk ve sefaletin hızla arttığı bir durgunluk dönemi karakteri taşımıştır. Giriş bölümünde sözünü etmiş olduğumuz her üç büyük depresyon da işte bu uzun dalgaların ikinci evresine tekabül eder.

Depresyonları diğer kriz türlerinden birkaç bakımdan ayırmak mümkündür. İlk, depresyonlarda yaşanan ekonomik sarsıntı diğerlerine göre çok daha derin olur, çok daha uzun sürer. Tipik sınai kriz, bir-iki yıl boyunca süren bir resesyon (daralma, küçülme) sonrasında etkisini yitirir; oysa depresyonlar toplumu on yıllara uzanan süreler boyunca pençesine alır. Sık sık atlanan önemli bir nokta şudur: Bu on yıllar içinde bazı aralıklarda ekonomi hızlı bir büyüme atağına geçebilir, ama depresyonun dinamikleri aşılmamış olduğu için bir süre sonra eski duruma geri dönlür. İkincisi, diğer tür krizler (elbette devletin de kısmen işin içine girdiği bir süreçte) bir bakıma piyasanın olağan işleyişi içinde, kendi kendini düzeltici mekanizmalarla aşılrken, depresyonlarda ekonominin kendi dinamiği yeniden canlı sermaye birikimi patikasına geri dönüşe izin vermez. Üçüncüsü, hem depresyonun çok ağır bir kriz olmasından, hem de kendi kendini düzeltici mekanizmaların yokluğundan dolayı, depresyonlar kapitalist toplumun büyük sarsıntılar yaşamasına, sınıf çatışmalarının tırmanmasına, ekonominin dışındaki alanların da yeniden şekillenmesine yol açar. Depresyon ancak böyle aşılabılır. Depresyonların bir dördüncü özelliği olan kapitalizmin tarihsel gelişme çizgisiyle ilişkisine, girişte de belirttiğimiz gibi, yazının ikinci bölümünü ayırdığımıza göre, o konuya henüz girmiyoruz.

Neden depresyon?

Her şeyden önce, 10. yıldan geriye baktığımızda, neden bütün dönemi depresyon olarak anmak gerektiğine dair göstergeleri çok hızlı (ve nispeten sematik bir biçimde) ele almamız gerekiyor:

Düzenin temsilcilerinin, örneğin ABD merkez bankası Federal Reserve

(bundan böyle Fed olarak kısaltılacak) sisteminin o dönemde ardı ardına başkanlığını yapan Alan Greenspan ile Ben Bernanke'nin 2008'de başlayan krizi "yüz yılda bir gelen krizlerden" diye karşıladığı biliniyor. Aslında 2008 krizi başlangıçta 1930'lu yılların Büyük Depresyon'undan da daha kötü başlamıştır. Üçüncü Büyük Depresyon'u eleştirel bir vak'a-nüvis gibi araştırarak geçtiğimiz aylarda 700 küsur sayfalık çok kapsamlı bir kitap yayınlayan Adam Tooze'un çalışmasında bu konuda bol bol veri bulunabilir. Dünya çapında 2008, sanayi üretimi, dünya ticareti ve borsalar üzerindeki etkileri bakımından başlangıçta 1929'dan daha derin bir krizin habercisi olmuştur.⁵ Gerek o dönemde Fed başkanı olan Bernanke, gerekse kriz patlak verdikten kısa süre sonra oğul Bush'un yerine başkan seçilen Obama'nın ekonomi baş danışmanı Cristina Romer, 2008'in dünya ekonomisi üzerinde 1929'dan daha büyük tehdit oluşturduğunu ikna edici biçimde ortaya koymuştur. Romer, kredi "spread"leri (bankaların topladıkları mevduata ödedikleri faiz ile verdikleri kredilere uyguladıkları faiz arasındaki fark), volatilité (ekonomik göstergelerde yaşanan oynaklık) ve hane halkı servetinin düşüş hızı temelinde iki dönem arasında yaptığı karşılaştırmalar yoluyla 2008'in daha tehlikeli olduğunu ikna edici biçimde kanıtlıyor.⁶ (Her ikisi de sadece burjuvazinin pratik politikada memuru olmanın ötesinde ekonomik depresyon uzmanıdır. Burjuvazinin saflarında da teori-pratik birliği hükmünü icra ediyor. Onlara inanmayacağız da kime inanacağız?)

Tooze, bu meselenin çok önemli veçhelerinden birine değiniyor: **Tarihte, "bu tür bir senkronizasyon anı, dünyanın büyük bankalarından bu kadar çoğunun eşzamanlı olarak çökme tehlikesiyle kaldığı bir an" olmamıştır.**⁷ Tarihiçi olan, iktisat teorisine ilişkin meselelere pek girmeyen Tooze bunun anlamını deşmiyor. Sadece bu çok önemli gözlemi yapıyor. Biz bunun anlamını ikinci bölümde derinleştireceğiz.

Krizi Marksist açıdan ele alarak "Depresyon" teşhisini koymak bakımından yararlı bir işlev gören Michael Roberts da 2016 tarihli kitabında "Büyük Resesyon" olarak anılan ve Üçüncü Büyük Depresyon'un ilk merhalesini oluşturan sarsıntının nasıl gerçekten "büyük" sıfatını hak ettiğini gösteriyor, bir resesyon olarak uzunluğu bakımından da tarihte 1929-32 resesyonunun ardından ikinci sırayı aldığına işaret ediyor.⁸

⁵ Adam Tooze, *Crashed: How a Decade of Financial Crises Changed the World*, New York: Viking, 2018, s. 178, 180-81. Bu kitabı, bu yazıda kullanmama destek olmak için çıkar çıkmaz büyük bir emek ve çabayla bana elektronik yöntemlerle ileten dostum E. Ahmet Tonak'a içten teşekkürlerimi iletmek isterim.

⁶ Bkz. C. Romer, "Back From the Brink", *Federal Bank of Chicago*, Chicago, Illinois, 24 Eylül 2009. [112]

⁷ Tooze, a.g.y., s. 180-81.

⁸ Michael Roberts, *The Long Depression. How It Happened, Why It Happened, and What Happens Next*, Şikago: Haymarket, 2016, s. 66.

Teslim etmek gerekir ki, başlangıçta daha tehlikeli olmakla birlikte, 2008, daha sonra 1929'un yarattığı devasa tahribata eşit bir düzeye ulaşmamıştır. Bu anlamda, Üçüncü Büyük Depresyon hâlâ (ama bizce şimdilik) 20. yüzyılın büyük depresyonu boyutlarına ulaşmış değildir. 1930'lu yıllarda, başta ABD olmak üzere bir dizi ekonomide gördüğümüz yüzde 25 düzeyinde işsizlik oranlarıyla nitelenen sefaletle ileri kapitalist dünyada merkezi önem taşıyan ekonomilerde değil, daha ikincil önem taşıyan Yunanistan ve İspanya'da ulaşılmıştır. Bunun nedenlerini iyi anlamak gerekir. Bunu Üçüncü Büyük Depresyon kitabımızda yalın biçimde izah etmiştik.⁹ Kapitalist sınıf ve devleti (devletleri), özellikle 1929 borsa çöküşünden elde ettiği deneyimi ve ekonomiye müdahale konusunda geliştirmiş olduğu teknikleri dünya ekonomisini kurtarmak üzere seferber etmiştir. Başka şeylerin yanı sıra günümüzün depresyonu içinde dünya ekonomisinin bugüne kadar 20. yüzyılın depresyonunun yarattığı harabiyet düzeyine ulaşan bir duruma düşmemiş olmasında bunun büyük bir rolü vardır.

Uygulanan politika, birinci sırada, bütün emperyalist ülkelerin merkez bankalarının ABD Fed öncülüğünde tarihte görülmemiş bir ucuz ve bol para politikası uygulaması, ikinci olarak da hükümetlerin maliye politikası (yani devlet harcamaları ve vergi indirimleri) aracılığıyla toplam talebe muazzam bir destek sağlamış olmasıdır. 2013'te bu konuda verdiğimiz rakam ABD, Britanya ve avro bölgesi ülkeleri için 14 trilyon dolardır. (Okuyucunun bu yazı boyunca verilen “uçuk” denebilecek rakamların anlamını kavrayabilmesi için şimdiden bir ölçüt önerelim. Dünya çapında toplam yıllık üretimin değeri, yani deyim yerindeyse dünya gayri safi yurtiçi hâsılası (GSYH) yaklaşık 70 trilyon dolardır. Dünyanın en büyük ekonomisi olan ABD'nin GSYH'si ise yine yaklaşık olarak 16 trilyon dolar.) Biz bu rakamı şaşırtıcı yükseklikte bir miktar olarak veriyorduk. Eğer 14 trilyon şaşırtıcı yükseklikte ise, aradan geçen zamanda yapılan ek harcamalar ve Tooze'un çeşitli kaynaklardan derlediği miktarlara ancak dudak uçuklatıcı denebilir. Sadece Fed'in değişik zamanlarda hem ABD bankalarına, hem de yabancı bankalara sağladığı likidite kolaylıkları, ilk elde 7 trilyon dolar, zamana yayılmış biçimde ele alındığında 20 trilyon dolar olarak hesaplanıyor.¹⁰ Fed aynı zamanda dünya çapında nihai kredi mercii olarak davranıyor. Başka ülkelerin merkez bankalarına Likidite Takas Hesabı (Liquidity Swap Line) olarak nitelenen desteği, “ham miktar” olarak 10 trilyon doları, 28 günlük *takas* olarak standartlaştırılmış biçimiyle 2,5 trilyon doları buluyor.¹¹ Bunlara, başlangıçta, henüz Bush baştayken, çökmekte olan bankaları kurtarmak üzere atılan ilk adım olarak TARP (Sorunlu Varlıkları Kurtarma Programı) yasasıyla yaklaşık 750 milyar dolarlık harcamayı, Obama'nın başa geçer geçmez uyguladığı 725 milyar

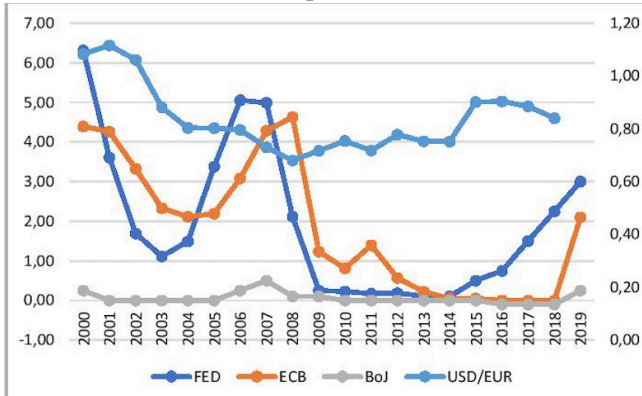
⁹ *Üçüncü Büyük Depresyon*, a.g.y., s. 113-116.

¹⁰ Tooze, a.g.y., s. 183 ve 236.

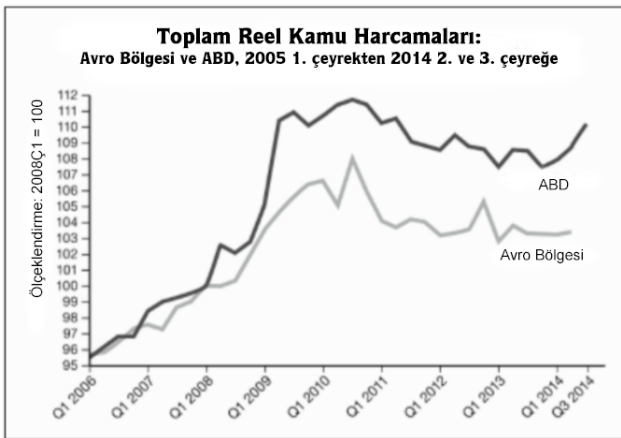
¹¹ Aynı yerde, s. 233.

dolarlık, vergi indirimlerinden, sağlık programlarına yapılan harcamalardan, altyapı onarım faaliyetlerinden oluşan “Amerika İçin Toparlanma ve Yeniden Yatırım Yasası (American Recovery and Reinvestment Act)¹² mali destek programını, Trump’ın ilk yılının en önemli icraatından olan, kapitalistler için devasa vergi indirimini, “miktar genişlemesi” adı altında bütün emperyalist ülke merkez bankalarının devlet tahvili satın alma yoluyla izlediği karşılıksız para basma politikasını, Fed’in sekiz yıl uyguladığı sıfır faiz politikasını (bu aslında her yıl yüzde 1-2 düzeyinde de olsa enflasyon yaşandığına göre negatif faiz politikası demektir), Bank of England’ın hâlâ çok düşük (yani nominal olarak eksi) olan faiz oranını ve Avrupa Merkez Bankası’nın hâlâ sıfır olan faiz politikasını vb. eklerseniz, müdahalenin boyutlarını anlamak kolaylaşır.

Şekil 1a: Merkez bankalarının faiz politikası¹³

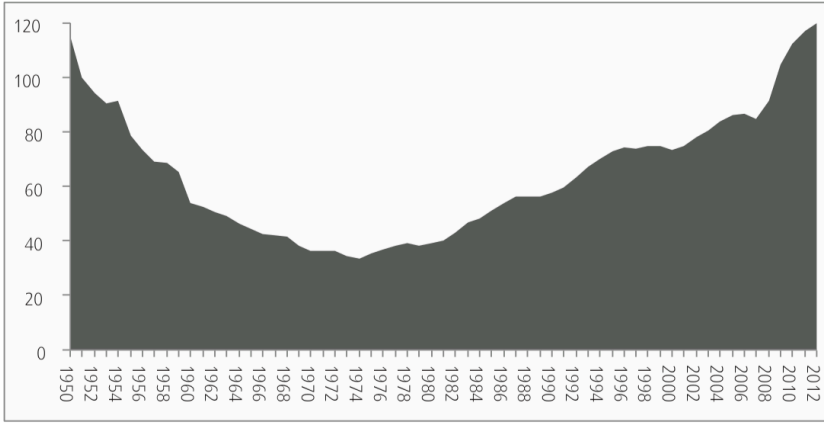
Şekil 1b: Toplam devlet harcamaları ABD-Britanya¹⁴

¹⁴ Tooze, a.g.y., s. 380.

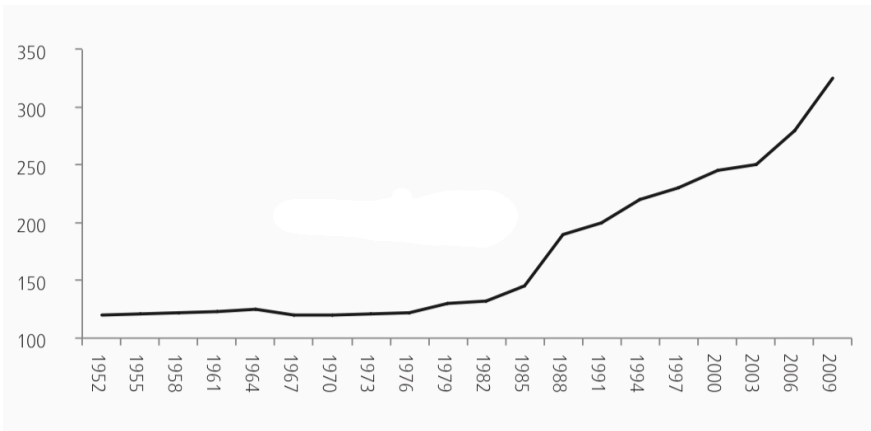
Denebilir ki, madem kapitalist devletler ekonomiyi böyle uçurumun kenarından kurtarabiliyor, kapitalizm demek ki artık krizlerini bütünüyle ortadan kaldıramasa bile kontrol altında tutabiliyor, öyleyse demek ki Üçüncü Büyük Depresyon dünya için 1930'lu yılların büyük depresyonu gibi ağır bir tehlike yaratmıyor. Bu, kapitalist devletlerin gerek gevşek para politikasıyla, gerek aktif maliye politikasıyla yaptığı harcamaların sanki bir dipsiz kuyudan çekilmiş bir su gibi görülmesi anlamına gelirdi, bu harcamaların maliyetinin unutulması olurdu. Bütün bunların sonucunda dünya ekonomisi tarihte **savaş dönemi dışında gördüğü en büyük borçluluk** içindedir.

Şekil 2: En büyük yedi kapitalist ülkenin kamu borçları/GSYH (1950-2012)¹⁵

Source: OECD

Şekil 3: ABD özel sektör borçluluğu (GSYH'nin yüzdesi olarak)¹⁶

¹⁵ Roberts, a.g.y., s. 68.

¹⁶ Aynı yerde, s. 82.

Dünya çapında toplam borçluluk İMF'ye göre 164 trilyon dolara ulaşmış bulunuyor. Bu, dünya çapında toplam üretimin (dünya GSYH'sinin) yüzde 225'ine denk düşüyor. Bir başka uluslararası finans kuruluşunun rakamları daha da vahim bir tablo ortaya koyuyor: Gelişmiş ülke finans gruplarının ortak örgütü Institute for International Finance'in farklı tanımları temelinde borçluluk 237 trilyon dolara yükselmiş durumda. Bu da dünya GSYH'sinin yüzde 318'ine tekabül ediyor. (Karşılaştırma için, bataklıkta duran Yunanistan'ın dış borcunun GSYH'sinin en son yaklaşık yüzde 195'i kadar olduğunu hatırlatalım. Tabii o dış borç, dünya rakamları her tür borç.)¹⁷ Bunun en dolaysız anlamı şudur: Dünya ekonomisi şayet 2008 türü bir finansal çöküşü bir kez daha yaşarsa, merkez bankaları da, hükümetler de kendilerini bu kez çok daha zayıf bir konumda bulacaklardır. Kendi borcunun faizini ödemekle meşgul bir devletin özel şirket ve bankalara faydasının ne olacağını düşünürsek durumu daha iyi anlarız.

Bütün bunlardan çıkan sonuç şudur: Üçüncü Büyük Depresyon henüz 1930'lu yılların sertliğine ulaşmamış olsa bile dünya ekonomisi hâlâ bir bataklıktan geçmektedir. Bunu reel ekonominin göstergelerinde de izleyebiliyoruz.

Sermaye birikiminin en sadık göstergesi olan yatırımlardan başlayalım. Bugün bütün ekonomik "establishment" (kurulu düzenin temsilcileri), miktarı şirketlerin düzenbazlığından dolayı tam bilinemeyen, ama trilyonlarca dolar mertebesinde hesaplanan yatırılmayan, gömülen nakit kârı konuşuyor. Yani Marksist terimlerle konuşursak, "çokuluslu" olarak anılan şirketler, yıllardır elde ettikleri artık değeri yeniden yatırmak yerine gömüleme yoluyla saklıyor.¹⁸ Burada aşırı birikim krizini çıplak biçimde görebiliyoruz. Sermaye kâr oranının düşüş eğilimi yasasının fiili etkisini göstermesi sonucunda aşırı birikim evresine ulaşmış olduğu bir durumda, dünya ekonomisinin çok geniş ölçekli yatırımlar açısından vaadkâr olmadığı inancıyla artık değer bir miktarını gidişata bağlı olmak üzere gömülüyor (eskilerin deyişiyle "iddihar ediyor"). Britanya finans kapitalinin en önemli iki organından biri olan¹⁹ *Financial Times* gazetesinin kıdemli ekonomi yazarı Martin Wolf şöyle söylüyor: "Dünya ekonomisi bir süredir şirketlerin çok düşük faiz oranlarında bile kullanmayı arzu ettiğinden daha fazla tasarruf yaratıyor. Bu yalnızca ABD için geçerli değil, en önemli yüksek

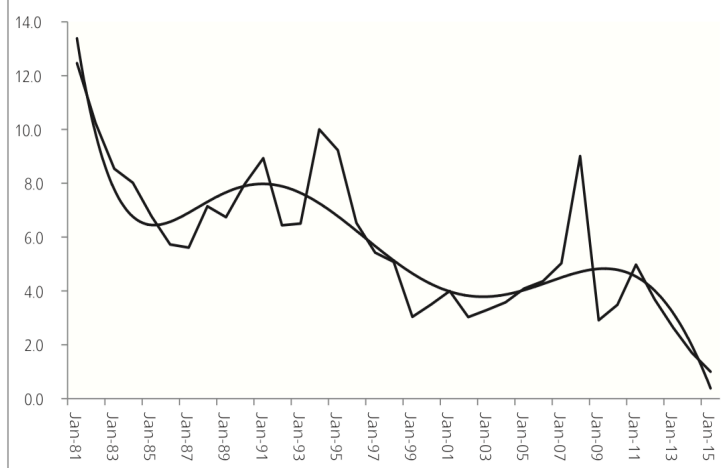
17 *Handelsblatt*. 13 Mayıs 2018. Almanca bilmediğimiz için bu haberdeki bilgileri bizim için derleyen Kurtar Tanyılmaz'a teşekkür borçluyuz.

18 Gömüleme, paranın ve elbette para sermayenin, elde edildikten sonra yeniden dolaşıma sokularak kârlı biçimde değerlendirilmesi yerine dolaşım dışında muhafaza edilmesidir. Bu demektir ki, gömüleme paranın finansal değerlendirme için kullanılmasından farklı bir işlemdir. En fazla İsviçre, Lüksemburg, Man adası ya da bunlar dışındaki vergi cennetlerinde (elbette pazarlıkla yükseltilebilir) mevduat faizi elde edilmesi söz konusudur.

19 Öteki 1843'ten beri yayınlanmakta olan ve Marx'ın da kaynak olarak kullandığı haftalık *The Economist* dergisidir. Bu dergi bu yıl 175. yıldönümünü kutluyor.

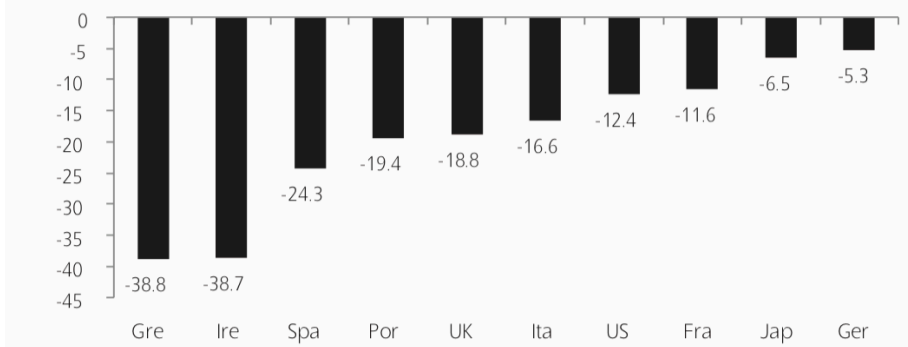
gelir ülkelerinin hepsini kapsıyor.”²⁰ Roberts’a göre, bu gömülen miktar, reel ekonomi şirketlerinin 1974-75’ten 2008 finansal çöküşüne kadar süren 30 yıl krizinde çok artmış olan finansal varlıklara yaptığı yatırımlardan bile daha hızlı büyümektedir. Roberts neredeyse inanılır olmayan bir oran veriyor: 2008’den bu yana yatırımların nakit tutulan (yani gömülen) sermayeye oranı sadece yüzde 40 oranında kalmaktadır!²¹ Bütün bunların sonucunda “net sermaye stokunda artış” olarak adlandırılan sabit sermaye oluşumunun tarihi gelişmesi şu tabloyu sunuyor:

Şekil 4: Gelişmiş ülkelerde net sermaye stokunda yıllık büyüme 1951-2015²²

Ekonominin büyümesi sert resesyonların dışında da genellikle daha önceki dönemin büyüme eğilimlerine göre zayıf kalmış, birçok ülkede depresyon yaşanmasaydı tutturulabilecek olan büyüme oranından kat kat geri düşmüştür.

Şekil 5: Daha önceki ortalama büyüme hızına göre milli hasıladaki kayıp (2008-2013)²³

20 Martin Wolf, “Why the Future Looks Sluggish”, *Financial Times*, 19 Kasım 2013.

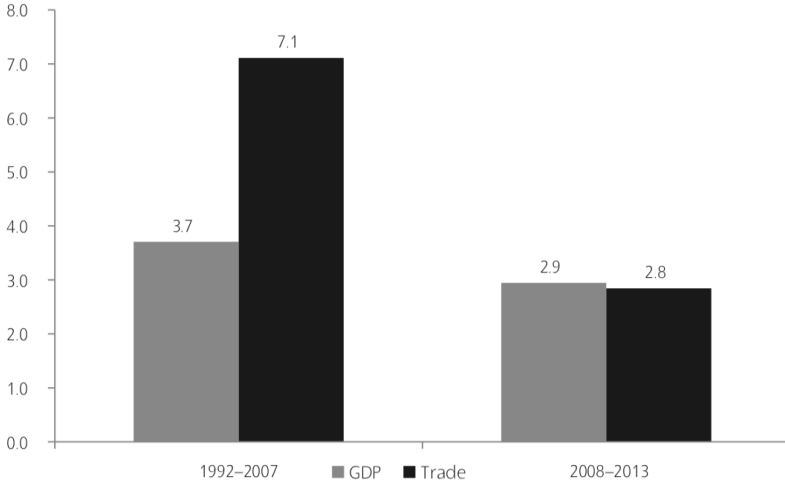
21 Roberts, 101-104.

22 Aynı yerde, s. 241.

23 Aynı yerde, s.115.

2008'in dünya ekonomisinde nasıl büyük bir sarsıntı yarattığını gösteren bir başka gelişme, dünya çapında sermaye ve meta akımlarının yediği darbedir. "Küreselleşme" kavramının bir fetiş statüsüne yükseltildiği 2008 öncesi yaklaşık çeyrek yüzyıllık dönemde dünya ekonomisinin sürükleyici gücü olan bu iki akım, doğrudan yabancı yatırımlar ve dünya ticareti, büyük bir sarsıntıyla geri düşmüşlerdir.

Şekil 6: Reel dünya GSYH'si ve dünya ticareti²⁴

Şekil 7: Sermaye akımları²⁵

Bu tablonun ışığında, emperyalist ülkelerin 1930'lu yıllar türü bir tahribat yaşamamış olmasının esas olarak kapitalist devletin para ve maliye politikası

²⁴ Tooze, a.g.y., s. 180.

aracılığıyla yarattığı suni teneffüs önlemlerine bağlı olduğunu söylemek mümkündür. Bunu göstermek açısından Tooze'un hazırladığı muzip bir grafik çok elverişlidir.

Şekil 8: Fed'in bilançosu ve S&P 500 endeksi²⁶

Bu grafiğin düşündürdüğü şey açıktır: New York Borsası'nın geniş tabanlı endeksi S&P 500'ün (adının ima ettiği gibi 500 şirketin kâğıtlarından oluşur) depresyon dönemi boyunca yükselişinin oranı doğrudan doğruya Fed'in ekonomiye verdiği desteğin bir fonksiyonu olarak belirlenmiştir!

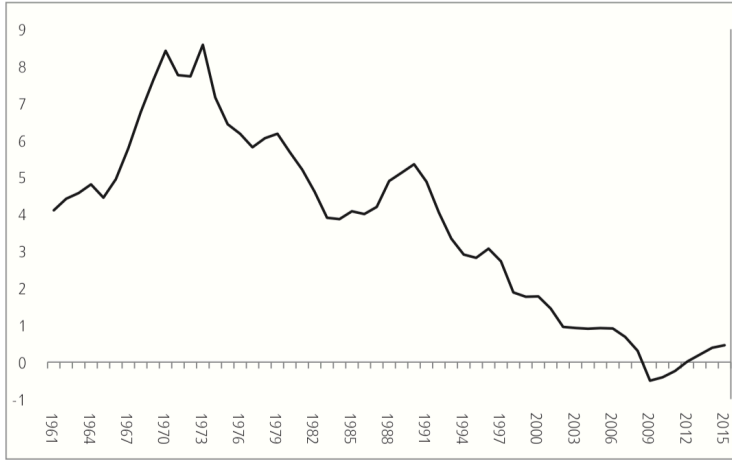
Bu durumda, depresyonların klasik belirtisi olan deflasyonun²⁷ da gündeme girmiş olmasına şaşırılmamak gerekir.

Şekil 9: Deflasyon eğilimi: depresyonun klasik göstergesi²⁸

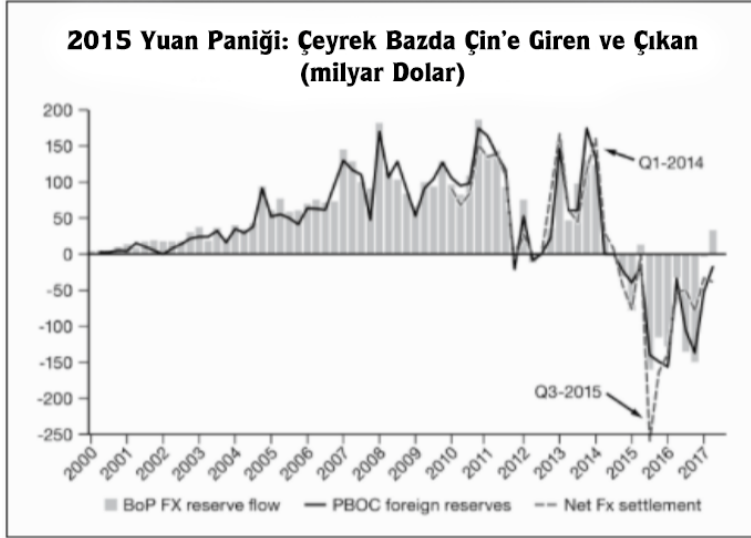
²⁶ Aynı yerde, s. 472.

²⁷ Enflasyonun düşüşü anlamında kullanılan "dezenflasyon" kavramı ile karıştırılmamalıdır. Deflasyon, fiyatların yatırım ve tüketim harcamalarının ertelenmesine yol açacak biçimde bir yıldan diğerine düşmesi anlamına gelir. Elbette harcamaların ertelenmesi, toplam talebi daha da fazla düşürerek ekonomik krizin daha da derinleşmesine yol açacaktır.

²⁸ Roberts, a.g.y., s. 242.

Şunu da belirtmek gerekir. Üçüncü Büyük Depresyon bu on yıl içinde, bir bakıma her biri daha önceki merhalelerin diyalektik olarak uzantısı olan beş dalga halinde zincirleme birbirine bağlanarak bizi bugüne getirmiştir. 2008-2009'da özel finans kurumlarının, büyük banka, sigorta ve mortgage şirketlerinin toplu halde batması riski ile başlayan depresyon, devletlerin dünyanın her yerinde özel finans kurumlarını kurtarmak için devasa harcamalar yapması sonucunda 2010'da bu sefer bir kamu borçları krizi halini almıştır. Özellikle Avrupa'nın Akdeniz kıyısındaki ülkelerinde (Yunanistan, İtalya, İspanya ve onların komşusu Portekiz) ile İrlanda'da (bir de biraz kenarda kıyıda İzlanda'da) yoğunlaşan bu derin krizin etkileri tam aşılanacakken, bu kez ABD'de ekonominin aşırı ısınmasını engellemek üzere Fed'in miktar genişlemesinden vazgeçmesi gündeme gelince o güne kadar dünya ekonomisini bir ölçüde ayakta tutmakta olan "yükselen ekonomiler" (Brezilya, Güney Afrika, Rusya vb.) ilk sarsıntılarını yaşamışlardır. Ama esas büyük sarsıntı dalgası bu ekonomilerin en güçlülerinin/en büyüklerinin adlarının İngilizce'deki baş harflerinden oluşan BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika) grubu içinde en önemlisi olan Çin'in 2015-2016 yıllarında yaşadığı büyük borsa düşüşü ile yaşanmıştır. Bu belki de Üçüncü Büyük Depresyon'un en önemli uğraklarından biridir, çünkü Çin ve benzeri ülkelerin emperyalist ülkelerden farklı olarak 2008'den sonra yüksek büyüme hızlarını sürdürmeleri, devletlerin hükümet ve merkez bankaları aracılığıyla sağladığı suni teneffüsten sonra Üçüncü Büyük Depresyon'un 1930'lu yılların depresyonundan daha yavaş gelişmesinde ikinci önemli faktördü. Çin'in en önemli borsası olan Şanghai Borsası, 2015 Haziran ve Eylül aylarında ve 2016 Ocak ayında yaşadığı düşüşlerle altı ay gibi bir süre içinde piyasa değerinin yarısını yitirmiştir! Kriz ancak Çin devletinin aşırı derecede müdahaleci ve genişlemeci politikalarıyla atlatılmış, daha doğrusu muhtemeldir ki yalnızca ertelenmiştir.

Şekil 10: Çin finans krizi 2015²⁹-16.

Günümüzü uzun uzun konuşmaktansa iki noktayı hatırlatmak yeterli olacaktır. Birincisi, Trump'ın küreselci politikalara bütünüyle aykırı düşen korumacı politikalarıyla dünya ekonomisi gerçek bir kargaşanın içine doğru ilerlemektedir. Buna aşağıda değineceğiz. İkincisi, gerek ABD'de miktar genişlemesinin sona erdirilmesinden sonra şimdi de faiz oranlarının yükseltiliyor olması sonucunda bir dizi “yükselen ekonomi”nin krize düşmesi (en başta Arjantin ve Türkiye), gerekse özellikle Avrupa kıtasındaki siyasi sarsıntıların, örneğin İtalya gibi bir ülkenin devlet tahvillerinin bataklık haline gelmesi tehdidini yaratması dolayısıyla, dünya ekonomisi tam olarak iğne üzerinde oturmaktadır. Herkes biliyor, ama pek azımız söylüyor: Dünya her an yeniden bir finansal çöküşün uçurumuna yuvarlanabilir.

Bütün bunlara, Üçüncü Büyük Depresyon'un politik, ideolojik, diplomatik, askeri sonuçlarının asıl 2016'dan itibaren Trump ve Brexit'in açtığı kapıdan belirleyici etkilerini yapmaya başladığını, Suriye savaşının ve Ortadoğu'daki gerilimin bir dünya savaşı riskini yeniden gündeme getirmiş olduğunu eklerseniz, bu on yılın 1930'lu yıllardan daha ağır gelişen ama ondan muhtemelen daha tehlikeli olacak bir büyük depresyonun bütünselliği içinde düşünülmesi gerektiğine daha da kolay ikna olursunuz.

Marksizmin teşhis ve öngörü kapasitesi

Üçüncü Büyük Depresyon patlak verdiğinde burjuva iktisatçılarının önce bunu basit ve geçici bir finans krizi (iktisatçıları artık borsacılar gibi konuştuğu için ödünç bir kelimeyle bunu “düzeltme” olarak ifade ediyorlar) gibi sunduklarını, sonra ciddiyeti anlaşılır anlaşılmaz, “küresel finansal kriz” etiketiyle meseleyi

salt finans alanına hapsedmeye çalıştıklarını, nihayet krizin reel ekonomiyi de fena halde vurduğu görüldüğünde neredeyse demokratik merkeziyetçi bir partinin üyeleri kadar disiplinli tarzda “depresyon” kelimesini telaffuz etmekten kaçınarak “Büyük Resesyon” terimini icat ettiklerini *Üçüncü Büyük Depresyon*’da anlatmıştık. Bazı istisnalar yok değildir. Nouriel Roubini ve Joseph Stiglitz gibi iktisatçılar daha en baştan itibaren krizin çok ağır geçeceğini vurgulamışlardı. Bir başka ünlü iktisatçı Paul Krugman ise önce “yarım porsiyon depresyon” dedi, sonra tam boy depresyonda karar kıldı.³⁰ Daha sonra bazı başka burjuva iktisatçıların da “depresyon” teşhisine katıldıklarını öğreniyoruz. Örneğin önde gelen bir Keynesçi olan Brad DeLong’un krizi, neden sonra, 2014’te, “Greater Depression” (“Daha Büyük Depresyon”) olarak nitelediği bildiriliyor.³¹

Marksist kampta bu teşhis daha yaygındır. *Devrimci Marksizm* çevresi Marksist iktisatçıları dışında³² örneğin Anwar Shaikh erkenden yaşanan bir “Büyük Depresyon” olarak nitelemiştir.³³ 2016’da kaleme aldığı kitabında Michael Roberts’ın bütün amacı bu krizin de ilk iki büyük depresyona benzer bir karakter taşıdığını kanıtlamaktır.³⁴ Doğrudur, Marksist yöntemi izlediği sanısı ya da iddiası ile davranan bir dizi Marksist bu konuda bütünüyle sınıfta kalmıştır.³⁵ Ama Marksist yöntemi dikkatli ve titiz biçimde uygulayanların burjuva iktisatçıların uzun yıllar boyu, hatta günümüzde bile reddettiği hakikati daha baştan ortaya koymuş olması, Marksizmin büyük bir teşhis ve öngörü zaferidir.

İşin bir boyutu depresyon teşhisinin sadece ekonomik değil politik bakımdan da Marksistlere büyük bir öngörü kapasitesi sağlamasıdır. Sağ ve sol liberalizmin ve postmodernizmin Marksizme (Marx’ın *Kapital*’de kendi döneminde bazılarının Hegel’e yaptığını söylediği muameleye³⁶ nazire ile söylersek) “ölmüş eşek” muamelesi yaptığı koskoca bir çeyrek yüzyıldan sonra Marksist yöntemle çalışanların bütün bir on yılı ve daha sonrasını berrak biçimde öngörmüş olmasının hem anlamını vurgulamamıza, hem de keyfini sürmemize izin verilsin.

Kullanacağımız metin kolektif çalışma ürünü. Bu derginin, *Devrimci Marksizm*’in 15 Eylül 2008 mali çöküşünün ardından çıkan ve Kış 2008-

30 Paul Krugman, “The Third Depression”, *New York Times*, 27 Haziran 2010.

31 Roberts, a.g.y., s. 119.

32 Örneğin Kurtar Tanyılmaz, “21. Yüzyılın İlk Büyük Buhranına Doğru”, *Devrimci Marksizm*, sayı 10-11, Kış 2009-2010.

33 Anwar Shaikh, “The First Great Depression of the 21st Century”, *Socialist Register* 2011. (Bu yıllık yayın taşıdığı tarihin bir öncesindeki yılın sonunda yayınlanır. Yani Shaikh’in yazısı 2010 yılında yazılmış ve aynı yılın sonunda yayınlanmıştır.)

34 Roberts’ın, depresyon teşhisine geç gelenlerden olduğu anlaşıyor. Kriz konusunda 2013’te yayınlanan kitabının başlığı hâlâ “Büyük Resesyon” teşhisini içeriyor.

35 Bu konuda bazı okurlara sert gelebilecek bir değerlendirmemiz için bkz. Sungur Savran, “Üçüncü Büyük Depresyon”, *Devrimci Marksizm*, sayı 16, İlkbahar-Yaz 2012, s. 8-11.

36 Karl Marx, *Kapital*, I. Cilt, “Almanca İkinci Basıma Sonsöz”, çev. Mehmet Selik ve Nail Satılğan, İstanbul: Yordam Kitap, 2011, s. 29.

2009 tarihini taşıyan ilk sayısında yayınlanan, Yayın Kurulu imzalı bir politik pozisyon alış yazısı. Yazı önce “modern tarihin üçüncü ‘Büyük Depresyon’una giriyoruz” teşhisini yapıyor. Ardından “bu tür depresyonlar kapitalist toplumun hayat sürecini altüst eder” diyerek yeni bir dönemin açılmakta olduğunu tespit ediyor. Sonra yeni dönemde ne tür gelişmelerin yaşanacağına dair ardı ardına öngörülerde bulunuyor. Bunları kısaca sıralayalım:

- “Her şeyden önce, “küreselleşme” denen çağın koşulları büyük ölçüde ortadan kalkmıştır” (s. 8).

- “Devlet müdahalesi ‘Keynesçi refah devleti’nin geri gelişiyile özdeşleştiriliyor. 1945-75 arasının ‘Keynesçi refah devleti’ olarak anılan türden devletçiliği bugün burjuvazinin gündeminde yoktur. (...) Bugün gündemde olan devletçilik başka tür bir devletçiliktir. Bir yandan sermayenin krizinin bir felâketle sonuçlanmasını engellemeye çalışırken, bir yandan da işçi sınıfının ve emekçilerin haklarına, kazanımlarına ve mevzilerine saldıracak bir devletçilik” (s. 9).

- “Bütün bunların bileşik etkisi altında önümüzdeki dönemde dünya çapında sınıf mücadelelerinde ciddi bir sertleşme yaşanması kaçınılmaz” (s. 10).

- “Devletin gücü, milliyetçi ideolojinin zehri, faşist gruplar ve çeteler, hepsi işçi sınıfını ve müttefiklerini belirleyici bir yenilgiye uğratmak için kullanılacaktır” (s. 10).

- “Ama öte yanda, artan işsizliğe, düşen ücretlere, insanların düpedüz aç kalmasına, sosyal hakların radikal biçimde kısılmasına tepki içindeki işçi sınıfı ve emekçi yığınlar, koşulların uygun olduğu her yerde kitlesel biçimde mücadeleye girecek, burjuvazinin politikalarına meydan okuyacak ve gelişmelere bağlı olarak devrimci ataklara kalkışacaktır” (s. 10).

Burada öngörülen her şey teker teker gerçekleşmiştir. Finansal çöküşten önce göklere çıkarılan ve “mevsimler gibi kaçınılmaz” ilan edilen “küreselleşme” çökmüştür, Bu konuyu biraz sonra ayrıntılı olarak ele alacağız. Devlet müdahalesi “Keynesçi refah devleti” diye anılan biçimiyle değil, mesela Trump örneğinde görüldüğü gibi, zengin dostu, işçi düşmanı, ırkçı bir korumacılık biçiminde gelmiştir. Sınıf mücadeleleri birçok coğrafi bölgede ve ülkede sert biçimde yükselmiştir. Faşizm, özellikle Avrupa’da açık biçimler almaya başlamıştır. Yukarıdaki satırlar yazıldığında “tarihin sonu” ideolojisi hâkimdi ve kimse devrimden söz etmeye cesaret edemiyordu. Arap devrimi bu tarihten sadece iki yıl sonra patlak verecektir.

Şöyle özetleyelim: *Devrimci Marksizm* Yayın Kurulu’nun bu yazısının başlığı bile “Yeni Bir Dönem Açılıyor” ibaresi ile başlıyor. Marksizmin yönteminin uygulanması, bize bambaşka mücadele koşullarına yelken açtığımızı saptama olanağını vermiştir. Çarpıcı biçimde ifade edecek olursak, Trump, hiç tartışmasız, Üçüncü Büyük Depresyon’un **dolaysız şekilde** çocuğudur. *Devrimci Marksizm*’in bakış açısı Trump türü politikayı öngörebilmiştir. Arap devrimi ve

onun ayak izinden patlak veren öteki büyük toplumsal mücadeleler (bu arada Gezi) Üçüncü Büyük Depresyon'un bazen dolaysız, bazen dolaylı sonuçlarıdır. *Devrimci Marksizm*'in bakış açısı Arap devrimini de, Gezi'yi de öngörebilen bir bakış açısıdır. 2008 dönemecinde solda Marksizm dışı analiz araçları kullananlar ya da Marksizmin araçlarına sadece rüşveti kelimelerle bağlananlar insanlığın gündemine gelecek fırtınanın farkında bile değillerdi. Fark budur.

Bu işin bir boyutudur. Depresyonu tanımak ve sonuçlarını önceden görerek siyasi olarak bunlara hazır olmak, yığınağı ona uygun şekilde yapmak. İşin öteki boyutu ise, Marksist yöntemin, finansal çöküş yaşanmadan çok önce dünya kapitalizminin bir depresyona gebe olduğunu, koşullar oluştuğunda dünya tarihinin gidişatını altüst edecek böyle bir döneme girileceğini öngörebilme kapasitesini yaratmasıdır. Buna aşağıda, 2. bölümde döneceğiz.

“Deglobalizasyon” ya da küresizleşme

Üçüncü Büyük Depresyon günümüzün kapitalizmi konusunda bir başka tartışmayı daha pratiğin mahkemesinde sonucuna ulaştırdı. “Küreselleşme” olarak anılan süreç üzerinde yapılan tartışmada da yine Marksizmin yöntemiyle çalışanların haklı olduğu, dünya ekonomisinin depresyon dönemine girmesiyle birlikte açıkça ortaya çıktı. Elbette bu, stratejik ve taktik meselelerde de Marksizmden kopanların yanlış yolda olması, Marksistlerin siyasi çizgisinin ise içinde yaşadığımız dünyaya uygun olması anlamına geliyordu.

Bu yazının çerçevesi içinde “küreselleşme” konusundaki teorik ve politik tartışmanın bütününe ele almak elbette mümkün değil. Kendimizi tartışmanın kısa bir özeti ve depresyon döneminin olgularının bu tartışmaya nasıl bir ışık tuttuğu konusunda yine kısa hatırlatmalarla sınırlamak zorundayız.³⁷ “Küreselleşme” bir kavram ve bir teori olarak yalnızca dünyanın daha fazla bütünleşmesi anlamına gelmiyordu. Bu zaten kapitalizmin çok uzun süredir adım adım geliştirmiş olduğu bir eğilimdi. “Küreselleşme”, ister burjuvazinin saflarından gelen teorisyenlerine, ister solda yer alan liberal ve postmodern teorisyenlerine göre (mesela Hardt ve Negri'nin ünlü *İmparatorluk* kitabındaki tezine göre³⁸) ulus devletlerin bütün tarihi işlevlerini yitirdikleri bir çağı, böylece emperyalizm dönemine son veriyordu, üstelik önlenemeyecek, kaçınılmaz bir süreçti. Biz, “küreselleşme” teorisi ve ideolojisinin yükselişe geçtiği 1990'lı yılların başından itibaren bu üç tezin de yanlış olduğunu, bu teorik/ideolojik yapının uluslararası burjuvazinin bütün ülkelerin işçi sınıflarını birbirleriyle rekabet içine sokarak aşağı doğru bir yarış başlatmak ve üstelik bunu kaçınılmaz olarak sunarak solu ve sendikaları

37 Ayrıntılar için, “küreselleşme” tartışmasını derinlemesine ele aldığımız kitabımıza başvurulabilir: Sungur Savran, *Kod Adı Küreselleşme. 21. Yüzyılda Emperyalizm*, 2. Basım, İstanbul: Yordam Kitap, 2011.

38 Michael Hardt ve Antonio Negri, *İmparatorluk*, çev. A. Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001.

da bu doğrultuya boyun eğdirmek yolunda gelişen bir “küreselci” eğilimin ürünü olduğunu savunduk. Bize göre, “küreselleşme” teziyle gerçekleştirilmeye çalışılan, uluslararası sermaye için yedek sanayi ordusunu bütün dünyanın işçi sınıfına doğru genişletmekti. Bunun dışında ulusların ve ulus devletlerin anlamının ve işlevinin ortadan kalktığına dair iddialar, hele hele bu sürecin “kaçınılmaz” olduğuna dair iman, bütünüyle bir safsata idi. *Kod Adı Küreselleşme* kitabımız, döne döne, koşullar değiştiğinde dünya ekonomisinin parçalanacağını, milliyetçiliğin en klasik biçimleri altında yeniden yükseleceğini, “küreselleşme” ideolojisinin de bütün albenisini yitireceğini açık açık belirtiyordu.

Olan tam tamına bu oldu. Günde beş defa söze “küreselleşme” ile başlayan teorisyenlerin bütün düşünsel çerçevesi paramparça oldu, sesleri kesildi. 2008’den önce bütün konferanslarda konuşmacılar söze “küreselleşme”ye temenna ederek girerlerdi. Bütün yazarlar yazılarına “küreselleşme”ye saygılarını belirterek başlarlardı. Bugün “küreselleşme” kavramı sanki âsâr-ı âtika müzesinde görülebilecek bir nesne gibi duruyor. Öyle ki, şimdi, çok kapsamlı bir teorik yapıya zemin olmasa da yeni bir kavram iktisatta ve sosyal bilimlerde yaygınlaşıyor: “deglobalizasyon”. Türkçe’nin olumsuzluk ya da karşıtlık gösteren ön ek bakımından zayıf bir dil olması dolayısıyla sözcüğü Türkçeleştirmek zor. Ama öte yandan “deglobalizasyon” sözcüğü, bizdeki bütün o “küreselleşme” tartışmasının içine oturmuyor, çünkü Türkçede her ne kadar “global” ve “globalizasyon” zaman zaman kullanılsa da kulaklarda esas ideolojik tınıyı bırakan hep “küreselleşme” olmuştu. Bu yüzden biz kavramı “küresizleşme” olarak Türkçeleştirmeyi öneriyoruz.

Küresizleşme, aynen “küreselleşme” olarak anılan gelişmenin kendisi gibi, kendiliğinden süreçler de içermekle birlikte, esas olarak devletlerin politik yönelişinin damgasını taşıyan bir gelişmedir. Kendiliğinden olarak andığımız süreçler, Üçüncü Büyük Depresyon başladığında ekonominin uluslararasılaşma eğiliminin aniden sekteye uğramasına bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında yukarıda depresyonun birer belirtisi olarak ifade ettiğimiz, doğrudan yabancı yatırımların ve dünya ticaretinin büyüme hızında görülen, neredeyse “çöküntü” olarak anılabilecek gerileme eğilimi en çarpıcı olanlarıdır. Çünkü daha önceki dönemin uluslararasılaşma eğilimleri arasında finans dünyasındaki bütünleşmenin dışında en çok dikkat çekilen noktalar bunlardı. Küresizleşmenin kendiliğinden süreçleri üzerinde bu yazının konusu bakımından çok fazla durmayacağız. Hem “küreselleşme” teorisi ve ideolojisi ulus devletlerin sonunu ilan etmiş olduğu için, hem de devlet politikaları dünya burjuvazisinin ulusal fraksiyonlarının bağrında gelişmekte olan eğilimleri daha dolaysız biçimde ortaya koyduğu için, şimdi gözlerimizi kendiliğinden süreçlerden devlet politikalarına doğru çevireceğiz.

Devlet politikalarındaki küresizleşme eğilimi, kendiliğinden süreçlerden biraz daha geç başladı. Bu olağandır. Burjuvazi her önemli dönüm noktasında

politikalarını şirket ve devlet yöneticilerinden, üniversiteler ve “think tank” olarak anılan kuruluşlardan, finans basını da dâhil olmak üzere basından ve uluslararası finans kuruluşları olarak anılan (İMF, Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Bankası, Uluslararası Ödemeler Bankası, yani BIS vb.) kurumlarda görev yapan resmi ücretli hizmetkârlarından oluşan bir (haydi bazı solcularımızın Habermas’tan pek severek devrıldığı kavramı kullanalım) “kamu alanı” zemininde tartıştıktan sonra politikalarını belirler. Bu, zaman alır. Üstelik, bütünsel yöneliş dışında, bir de her ülkenin burjuvazisi kendi çıkarları açısından nasıl yeniden konumlanmak gerektiğini saptamak zorundadır. Bu yüzden, bilinçli politik değişim her zaman dünya ekonomisindeki büyük değişimleri bir aralıkla izler. 1974-75’te İkinci Dünya Savaşı sonrası “uzun genişleme dönemi”nin sona ermesiyle başlayan durgunluk eğilimli uzun dalga evresine uygun olarak belirlenen neoliberal strateji de ilk pratik meyvesini ancak 1979-81 aralığında Britanya’da Thatcher hükümetinin, ABD’de ise Reagan yönetiminin politikalarıyla (ve unutulmaması gerekir ki Türkiye’de 12 Eylül askeri diktatörlüğünün hizmetinde Turgut Özal’ın programı ile) vermişti. Yöneliş değişikliğinin derinliği göz önüne alındığında değişimin hızlı olduğu bile söylenebilir.

Başlangıçta küreselleşme eğilimini temsil eden en önemli gelişme (aslında 2008’den bile önce başlamış olan) Dünya Ticaret Örgütü’nün (DTÖ) ticareti liberalleştirme çabalarının bütünüyle kösteklenmesiyle ortaya çıktı. Doha Raundu³⁹ diye bilinen pazarlıklar silsilesi hiçbir sonuç vermedi. Uluslararası ticaretin liberalleşmesi çabaları, DTÖ’den tamamen bağımsız biçimde, serbest ticaret bölgelerinin geliştirilmesinden başka bir gelişme yolu bulamadı. Bunların en önemlileri elbette Kuzey Atlantik ve Pasifik bölgelerinde kurulması için uzun yıllar boyu pazarlıkların yürütüldüğü anlaşmalardı (Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı – TTIP ve Trans-Pasifik Stratejik İktisadi Ortaklık Anlaşması – TPP). Ama serbest ticaret bölgesi ya da ortak pazar düzenlemeleri, geçmişte de ifade etmiş olduğumuz gibi, sadece serbesti değil aynı zamanda tanım gereği engel demektir. Yani ulus devletlerin korumacılığının yerini bölgesel veya kıtasal (AB, NAFTA, Mercosur vb.) çapta korumacılığın almasıdır. Çelişik bir bütüne işaret eder. Dolayısıyla, DTÖ’nün son dönem başarısızlığı “küreselleşme”nin ciddi bir sendelemesi olarak görülmelidir.

Küreselleşme yönünde önemli bir başka yöneliş değişikliği doğrudan doğruya Üçüncü Büyük Depresyon’un dinamiklerine bir cevap olarak gelen, bir dizi ülkede sermaye hesaplarına getirilen kontrollerdir. Bilindiği gibi, tam konvertibilitenin kabulü, emperyalizme bağımlı ülkelerin “küreselleşme” denen uluslararası

39 İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünya ticaretini liberalleştirmek için faaliyete başlayan GATT (Ticaret ve Tarifeler Genel Anlaşması) kuruluşunun çalışmaları farklı müzakere “raund”ları olarak yapıldı (Cenevre, Kennedy, Tokyo ve Uruguay Raundları gibi). 1994’te kurulan Dünya Ticaret Örgütü GATT’ın görevlerini devraldıktan sonra da bu âdet devam etti. Doha Raundu bunların şimdilik sonuncusudur.

ekonomik düzenin içindeki yerini tanımlamak için neredeyse bir onur madalyası olarak işlev gördü. Ülkelerin kendi ulusal paralarının başka ülkelerin paraları (dövizler) ile serbestçe alım satıma bırakılması, dalgalı kurun ve uluslararası finans ve ticaret akımlarının bir sigortası işlevini görüyordu. (Türkiye, bilindiği gibi, sermaye hesabındaki kontrolleri kaldırarak konvertibiliteye 1989 yılında geçmiştir.) 1997 Asya krizinde Mahatir Muhammed yönetimindeki Malezya, sermaye hesabı üzerine yeniden kontrol getirince küreselci finans çevrelerinde neredeyse aforoz edilmişti. Oysa Üçüncü Büyük Depresyon ortamında durum bambaşka olacaktı. Yukarıda Fed'in önce miktar genişlemesi politikasını adım adım azaltarak ortadan kaldırmasının (2013-2015), şimdi de faiz oranlarını kademeli olarak yükseltmesinin (2016-2018), sıcak parayı yeniden ABD'ye doğru çekerek dış kredi sayesinde hızlı bir büyüme sağlamakta olan "yükselen ekonomiler" olarak anılan ülkeler üzerinde iki aşamada sarsıcı etkiler yarattığını belirtmiştik. İşte 2013 sarsıntısı sırasında başlayan bir eğilimle bir dizi ülke (Brezilya, Endonezya, Tayland, Güney Kore vb.) sermaye hesabı üzerindeki kontrolleri kısmi olarak da olsa yeniden koymuşlardır.⁴⁰ "Washington Mutabakatı" olarak anılan depresyon öncesi dönemde hayal bile edilemeyecek bu tedbirler depresyon döneminde hiç de büyük yankılar ya da tepkiler yaratmamıştır.

Ama küresizleşmenin esas şok karakteri taşıyan büyük atılımı elbette 2016 yılı ve sonrasına aittir. Biz küresizleşme kavramını tartışmaya başlar başlamaz, okuyucu mutlaka Trump'ı ve ikinci sırada Brexit'i düşünmüştür. Brexit'i hızlı söyleyelim ve geçelim. Yukarıda DTÖ'nün Doha Raund çalışmalarında dünya ticaretinin liberalleştirilmesinde hiçbir başarının elde edilemediğini, son yıllarda uluslararası ticaretin liberalleşmesinde hâkim biçimin serbest ticaret bölgelerinin gelişmesi olduğunu belirtmiştik. Britanya'nın 2016 yazında düzenlenen bir referandumla Avrupa Birliği'nden ayrılma kararını almış olması, sembolik olarak, liberalizmin ticaret alanında tutunabildiği bu son dalın da kırılması demektir. Serbest ticaret bölgesi, evet, çelişik bir birliktir, hem serbesti, hem korumacılıktır. Ama serbest ticaret bölgesinden kopmak (aslında AB çok daha ötesidir, biz burada işi yalınlaştırıyoruz) uluslararası ticaret serbestisinin tabutuna son çivi çakmaktır! Brexit ayrıca Britanya burjuvazisinin en güçlü kanadı olan finans sermayesi doğası gereği en küreselci kanat olduğu için, ayrıca Avrupa Birliği emperyalist sistem içinde çok büyük bir önem taşıdığı için önemlidir. Bir başka ciddi sorun da Britanya'nın AB'den bir anlaşma imzalanmadan ayrılma olasılığı yükseldikçe gündeme geliyor. Bu, Britanya ekonomisinin ve daha sınırlı ölçüde AB ekonomisinin ağır bir sarsıntıya düşmesi sonucunu doğurabilir. Bir de dar anlamda siyasi açıdan çok büyük önemi var, buna bu yazının sonuç bölümünde döneceğiz.

Trump olgusu elbette dünya ekonomisi ve politikası açısından hiçbir şeyle

40 Tooze, a.g.y., s. 505.

karşılaştırılamayacak bir önem taşıyor. Trump'ın küresizleşme süreci bakımından önemi çeşitli alanlara yayılıyor. Biz en önemlilerine değinelim. Trump başkanlık seçim kampanyasında vaad ettiği gibi, daha göreve gelmesinin ilk aylarında ABD'yi Pasifik serbest bölge müzakerelerinden (TPP) çekmiş, Kuzey Atlantik (TTIP) müzakerelerini ise bir bakıma ölüm yatağına yatırmıştır. AB'den sonra en başarılı ve büyük kapsamlı serbest ticaret deneyimi olan NAFTA'yı bile yürürlüğe girişinden bu yana yaklaşık çeyrek yüzyıl geçtiği halde yeniden müzakereye açmıştır. NAFTA bile tehlikededir. Son aylarda hem ABD-Meksika görüşmelerinde, hem de ABD-Kanada görüşmelerinde anlaşma sağlandığı ifade ediliyor. Ama Trump her iki ülkeden de ciddi tavizler koparmıştır. Çeyrek yüzyıllık NAFTA'nın adının yerine üç ülkenin adlarının başharflerinden oluşan USMCA adını getirmiştir. Bütün amaç kısmen de olsa serbest ticareti temsil eden NAFTA'yı itibarsızlaştırmaktır.

Trump'ın küresizleşme yönündeki ikinci politikası, özellikle ileri teknoloji alanında Çin'le ilişkilere ulusal güvenlik gerekçeleriyle ciddi engeller getirmesidir. Bu, şirket evliliklerine engel olmaktan Çin şirketlerinin lisanslarına sınır getirmeye, Çin ürünlerini ABD pazarından dışlama yönünde birtakım önlemlere kadar çeşitli biçimler almaktadır.⁴¹

Küresizleşme yönündeki üçüncü tedbir en dikkat çeken ve uzun vadede ekonomik bakımdan en ağır etkiyi bırakacak olanıdır: gümrük duvarlarının yükseltilmesi, yani ticarete korumacılık. Trump yönetimi Çin ile ticaretine konu olan mallarda gittikçe artan ölçüde ticari korumacılık önemleri almanın yanı sıra, tarihi olarak müttefiki olarak bilinen Avrupa Birliği ve Kanada gibi ülkelere de bazı sektörlerde yüksek gümrük vergileri uyguluyor veya tehdit yoluyla onları tavizler vermeye zorluyor. ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra onlarca yıl boyunca önce GATT, sonra da DTÖ aracılığıyla uluslararası ticareti liberalleştirme çabasında tartışmasız başı çeken ülke olduğu göz önüne alınırsa, bu önlemler "küreselleşme" olarak anılan dünya düzenini derinden sarsacak bir özellik taşıyor.

Nihayet, Trump'ın özellikle Meksika ve Orta Amerika ülkelerinden ve nüfusu çoğunlukla Müslüman olan bir dizi ülkeden göçmenlere karşı ırkçı tonlar da içeren yasaklayıcı tutumu da küresizleşme sürecine önemli katkıda bulunuyor. İşgücü göçünün önünde engeller "küreselleşme" ateşinin en yüksek olduğu yıllarda bile vardı. Ama pratikte, özellikle ABD, bu konuda oldukça gevşek bir tutumla göç yanlısı bir politika izliyordu. Bugün ise, Trump'ın bu politikası Avrupa'daki gerici, ön-faşist ve faşist akımların göç düşmanlığı ile birlikte düşünüldüğünde bu liberal politikanın tam tersi yönde bir dönüşü temsil ediyor.

Trump'ın "önce Amerika" sloganı ile özetlenebilecek bütünüyle emperyalist

41 Bkz. Sungur Savran, "Dünya Burjuvazisinin Bağrındaki Çatlak", (15 Mart 2018), <https://gercek-gazetesi.net/uluslararası/dunya-burjuvazisinin-bagrindaki-catlak-ticaret-savaslarina-dogru>.

milliyetçilikle malûl stratejik yönelimi ve küresizleşme yönündeki bütün adımları “küreselleşme” teorisinin suratına atılmış ağır bir şamardır. Ulusal olan her şeyin anlamını yitirdiğinin, ulus devletlerin hiçbir önemi kalmadığının söylendiği bir çağda, dünyanın en büyük ekonomisine sahip olan en güçlü devletin başına gelmiş önder, baştan aşağı milliyetçi bir politika izliyorsa, bu, teorisinin bütünüyle çökmesi demektir. “Küreselleşme” teorisinin soldaki sözcüleri için ise, bu konularda yazdıkları o pek süslü risaleleri tarihin çöplüğüne atmaktan başka yapılacak bir şey kalmamıştır.

Ama bu bölümde tartışılan küresizleşmenin Üçüncü Büyük Depresyon’un gelişimi açısından da çok büyük önemi var. Buradaki diyalektiğe dikkat edilmesi gerekir. Kendisi büyük ölçüde Üçüncü Büyük Depresyon’un çelişkilerinin ürünü olan küresizleşme, zamanla kendisi o depresyonu derinleştirecek bir etken haline gelecektir. Trump’ın (ve ilaveten Brexit taraftarlarının ve, aşağıda göreceğimiz gibi, emperyalist ülkelerdeki bir dizi başka politik hareketin) bu yönelişi, hemen hemen kesin olarak söylenebilir ki, depresyonun derinleşmesi yönünde etkiler yaratacaktır. Burjuvazinin ticaret serbestisi ile korumacılık arasındaki bölünmesinde emperyalist çağda taraf tutmak bizden uzak olsun. Küreselci burjuvazinin serbest ticaretin üretimi etkin kılmadaki yararları üzerine söylediklerinin çok büyük bölümü ideolojik olacaktır kaçınılmaz olarak. Biz bambaşka bir açıdan bakıyoruz: “Küreselleşme”, yukarıda da söyledik, uluslararası burjuvazinin, bütün dünyanın işçilerini, tek bir yedek sanayi ordusuna doğru genişletme yoluyla daha kötü ücret, çalışma koşulları, iş güvencesi ve yaşam koşullarına mahkûm etme ve bu sayede artık değer oranını ve dolayısıyla kârları yükseltme politikasıdır. Küresizleşme bu olanakları sarsacak, artık değer oranının ve dolayısıyla kâr oranının artırılması sürecine sekte vuracak, böylece iktidardaki burjuvazinin krizi çözme kapasitesinin bir başka kaldırıcını daha ortadan kaldırmış olacaktır.

Bu bölümü kapatmadan bir noktaya dikkat çekelim: Burada Trump’ın (ve benzerlerinin) politikasının ne olduğunu tartıştık, ama bunun nedenlerine girmedik. Bu nedenleri kavramak insanlığın geleceği için çok büyük önem taşıyor. Bunu Üçüncü Büyük Depresyon’un geçmişini değil geleceğini tartışan üçüncü bölümde yapacağız.

2. Kapitalizmin can çekişmesinin yeni evresi

Şimdi bu yazının can alıcı konusuna geliyoruz. Üçüncü Büyük Depresyon, aynen ilk ikisi gibi, basitçe kapitalizmin kendini tekrarlayan krizlerinden biri değildir. Depresyonların derinliği ve uzunluğu, toplumsal, siyasal, ideolojik, hatta askeri alanlarda yarattığı derin sarsıntılar (ki büyük ihtimalle bunların daha pek azı ortaya çıkmış bulunuyor), bütün bunlar derin bir rahatsızlığın ifadesidir. Bu yazının girişinde de belirttiğimiz gibi, bu depresyon da kendinden öncekiler gibi, kapitalizmin tarihsel olarak gerilemesinin ifadesi, ortadan kalkmasının/

kaldırılmasının arifesi, ölümcül bir krizdir.

Konunun tanımlanması

Bunu söylediğimize göre, elimizde kapitalist üretim tarzının tarihsel miadını doldurmuş olduğu yargısına ulaşmak için bir kriter, bir diyalektik hareket kavrayışı var demektir. Bu diyalektiğin ne olduğunu daha önce bir yazımızda Marx'ın *Kapital*'inden hareketle ayrıntılı olarak açıklamıştık. Bu yazının girişinde o yazıdan söz ederek, elinizdeki yazının o yazıda yapılan analizin *somutlaştırılması* anlamını taşıyacağını ifade etmiştik. Şimdi akıl yürütmemize yine o yazının tanımladığı tarihi diyalektiği hatırlatarak başlayalım ve o diyalektiğin büyük depresyonlarla, özel olarak günümüz depresyonuyla nasıl bir ilişki içinde olduğunu ortaya koyarak devam edelim.

Kapital'in esas amacı, kapitalist üretim tarzının, daimi bir artış değer açlığı içinde, görelî artık değer üretimi arayışında insanlığın üretici güçlerini tarihte görülmemiş derecede hızla geliştirirken, bir aşamada kendisinin bu üretici güçlerin daha ileri doğru gelişmesinde engel haline geleceğini, bu üretim tarzının diyalektik çelişkileri temelinde ortaya koymaktır. Kapitalist üretim tarzının kendi yarattığı üretici güçlerle çelişki içine girmesinin temelinde bu üretici güçlerin gittikçe daha fazla **toplumsallaşması** yatar. Bu kavramın içeriğini aşağıda açacağız. Ama kısaca ifade edilecek olursa, üretici güçlerin toplumsallaşması, dünya çapında bütün ülkelerin, üretim birimlerinin ve doğrudan üreticilerin faaliyetlerinin tek bir bütünün, birbirinden kopması olanaklı olmayan birer parçası haline gelmesi olarak anlaşılabilir. Bu yüzden üretimin bütün aktörleri, yani hem karar vericiler (devlet ve kapitalistler) hem de icra edenler (teknik kadrolar ve işçiler), uç durumda tek bir üretim sürecinin birer parçası haline gelmiş gibi düşünülebilir. İş bu raddeye gelince, hepsi birbirine bağlı olan üretim faaliyetlerinin anlamlı bir bütünlük içinde yürütülmesinin yönteminin ne olduğunu hatırlamak gerekir. Hiçbir fabrikada işin farklı bölümleri piyasaya çıkarılmaz. Her birimin ve işçinin görevi toplu bir planlama süreci içinde saptanır ve icra edilir. İşte Marx'ın kapitalist üretim tarzının üretici güçleri getirdiği yerde toplumsallaşmış olduğuna dair tespiti de bu tür bir planlama ediminin sadece tek tek ülkeler ölçeğinde değil, dünya çapında bile gerekli olduğuna dair bir sonucu ortaya çıkarır. Ekonomi, dünya ekonomisi, üretici güçlerin doğası gereği planlama talep etmektedir. Kapitalist üretim tarzı ise özel mülk edinmeye, bu temelde yaratılan özel sermayelerin kendi üretim ve dolaşım kararlarını vermesine, yani parçalı, dağınık, planlamaya uygun olmayan bir ekonomi yapısına dayanır. Çelişki, üretici güçlerin toplumsallaşması ile mülk edinmenin özel karakteri arasında doğmuştur. İnsanlık kapitalizmin yarattığı üretici güçleri daha ileri taşımak için planlamayı hâkim kılacaksa kapitalist özel mülkiyeti ilga ederek yerine ortak, komünal mülkiyeti yerleştirmek, yani

komünizme geçmek zorundadır.⁴²

Üretici güçlerin toplumsallaşmasının içeriğine daha sonra daha ayrıntılı olarak girmek üzere şimdi kapitalist üretim tarzının bu tarihi çelişkisi ile depresyonlar arasındaki ilişkiyi kurmaya dönelim. Daha önce başka yazılarımızda da ifade etmiş olduğumuz gibi, kapitalizmin üretici güçler önünde bir engel olarak yükselmesi, ne bilimsel ve teknolojik buluşların artık durduğu, ne de bu buluşların üretim süreçlerine uygulanmasına sermayenin veya onun hâkimiyetindeki kapitalist devletin engel olduğu anlamına gelmez. Marksizmin bazı karikatür benzeri versiyonlarında belki böyle fikirler bulunabilir. Ama Marx ve Engels'in ve daha sonraki ciddi Marksist teorisyenlerin hiçbirinin yapıtlarında bu yönde tek bir satır bile bulmak mümkün değildir. Marx ile Engels'te bulunabilecek olan, bu tarihi çelişkinin kendisini krizler aracılığıyla ifade ettiği önermesidir. *Komünist Manifesto*'dan uzun bir alıntı yapmamıza izin verilsin:

Burjuva üretim ve mübadele ilişkileri, burjuva mülkiyet ilişkileri, o dev üretim ve mübadele araçlarını peyda etmiş olan modern burjuva toplumu, büyüler yaparak çağırdığı cehennem kuvvetlerine artık söz geçiremeyen büyücünün durumuna düşmüş bulunuyor. On yıllardır sanayinin ve ticaretin tarihi, modern üretici güçlerin modern üretim ilişkilerine karşı, burjuvazinin ve onun hakimiyetinin yaşam koşulları olan mülkiyet ilişkilerine karşı isyanının tarihinden başka bir şey değildir.

Dönem dönem tekrarlanarak her seferinde bütün burjuva toplumunun varoluşunu daha da korkutucu biçimde tehdit eden ticari bunalımları belirtmek yeter. Ticari bunalımlar sırasında yalnızca eldeki ürünlerin büyük bir bölümü değil, daha önce yaratılmış üretici güçlerin büyük bir bölümü de yok olur. (...) Toplum ansızın geçici bir barbarlığa geri döner; sanki bir açlık, genel bir imha savaşı bütün geçim araçlarının kökünü kurutmuş, sanayi, ticaret yok edilmiştir...⁴³

1848'de "on yıllardır sanayinin ve ticaretin tarihinin (...) burjuvazinin (...) mülkiyet ilişkilerine karşı isyan" içinde olduğunun kısmen Marx ile Engels'in gençlik heyecanının ürünü olduğunu başka yerde kabul etmiştik. Ama daha yakından bakınca burada iki ana fikrin mevcut olduğu görülür: İlki, krizlerin üretici güçlerin üretim tarzına "isyanı" olduğu fikri. Bu fikir, bir ölçüde *Manifesto*'nun bir teorik metin değil bir program olması dolayısıyla edebi bir söyleyişin ifadesi olsa da, burada kapitalist üretim tarzının gerçek anlamda yerleşmesinden itibaren eski üretim tarzlarının yaygın olarak bireysel ölçüğe dayanan üretim süreçlerine göre daha baştan toplumsal karakter taşımasına ilişkin bir gerçek payı olduğu

42 Burada bir paragrafta anlatılan bu diyalektiğin Kapital'e dayalı ayrıntılı analizi için okuru sözünü ettiğimiz yazıya yönlendirmek isteriz: bkz. yukarıda 5 No.lu dipnotu.

43 Karl Marx/Friedrich Engels, "Komünist Manifesto", çev. Nail Satlıgan, *Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılar* içinde, İstanbul: Yordam Kitap, 2008, s. 26-27.

da açıktır. Marx ve Engels'in söylediği, bu bağlamda, toplumsal üretici güçler ile özel mülk edinme arasındaki çelişkinin kapitalizmin bağrında daha baştan itibaren mevcut olduğu ve planlama olsaydı ortaya çıkmayacak olan krizlerin bu çelişkiden dolayı ortaya çıktığıdır.

İkinci fikir, bizim için çok daha belirleyicidir: Kapitalist üretim tarzı geliştikçe ve üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çelişki büyüdüğü, **krizler de o ölçüde daha sert ve daha derin olacaktır**. Bu fikir kapitalizmin tarihsel gelişimini anlamak için bir anahtardır. Depresyonların neden ilk kez 19. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıktığını ve neden 1930'lu yılların depresyonunun 19. yüzyılın son çeyreğinde yaşanana göre çok daha ağır olduğunu açıklayan anahtar bu cümlededir. Burada ilk saptanması gereken, kapitalizmin dünya çapındaki krizlerinin ilk kez 19. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkmış olmasının son derecede anlamlı olmasıdır. Bu dönem, hisse senetli şirketlerin yükselmeye başladığı, yani kapitalizmin rekabetçi çağından tekelleri çağına doğru geçişin başladığı, demiryollarının, deniz taşımacılığının, telgrafın ulaştırma ve iletişimi devrimci biçimde değiştirdiği, emperyalizmin tarih sahnesine çıktığı dönemdir. Yani kapitalizm artık olgunlaşmış ve gerileme çağına ilk adımını atmıştır. Depresyonların ilk kez bu aşamada ortaya çıkması, Marx ile Engels'in önermesini doğrulamış olmaktadır.

İlk iki depresyon arasındaki yaklaşık yarım yüzyıllık sürede (1873 ile 1929'u karşılaştırıyoruz) ileri kapitalizmde hisse senetli şirketlerin genelleşmesi ile anonim şirket tipik sermaye birimi haline gelmiş, sermayenin yapısındaki bu toplulaşmaya emek sürecinde Taylorizmin yerleşmeye başlaması eşlik etmiş, nihayet Birinci Büyük Depresyon'un aşılmasının yöntemi olan emperyalizm, yarattığı tekeller aracılığıyla ve kapitalizmi dünya çapına yayarak üretici güçlerin toplumsallaşmasını daha da ileri taşımıştır. (*Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* kitabının statik değil diyalektik bir okumasında, tekelleşmenin üretici güçlerin toplumsallaşmasını çok ileri düzeylere taşıdığını vurguladığı 10. Bölüm'ün Lenin'in emperyalizm teorisinin en önemli boyutlarından birini oluşturduğunu daha önce izah etmiştik.⁴⁴) Böylece, kapitalist üretim tarzı 1929 borsa çöküşüyle karşılaştığında 1873'e göre çok daha ileri düzeyde toplumsallaşmış üretici güçlere sahipti. Ekonominin planlamaya duyduğu ihtiyaç çok daha yüksekti. 1930'lu yılların depresyonu bu yüzden ilkinde göre çok daha derin olmak zorundaydı.

Şimdi mesele bu yargıyı içinden geçmekte olduğumuz Üçüncü Büyük Depresyon'un özelinde sınamak. Marx ve Engels'in *Manifesto*'da öne sürdükleri tez ya da daha geçici türden bir yargı olarak ifade edilirse hipotez uzun dalgalar teorisiyle birleştirilir ve 1870'li yıllardan itibaren kapitalizmin dünya çapındaki

44 *Kod Adı Küreseleşme*, a.g.y., Bölüm 4: Emperyalist Aşamanın Tarihsel Anlamı, özellikle s. 97-99.

tarihsel gelişme kalıbı bir araya getirilirse, 1970’li yıllardan itibaren bir aşamada yeni bir depresyonun yaşanması beklenmeliydi. Üstelik, şayet Marx ile Engels’in beklentisi doğrulanacaksa bu depresyonun şiddetinin ilk iki depresyondan daha yüksek olması gerekirdi.

Depresyon yaşanmıştır. Marksist tez ya da hipotez bir kez daha doğrulanmıştır. Şimdi geriye bu depresyonun kendisinden önce gelen iki büyük depresyondan daha ağır yaşanıp yaşanmayacağını sınamak kalıyor. Kimileri Sovyetler Birliği, Çin ve Doğu Avrupa sosyalist inşa deneyimlerinin enkazı altında kalalı beri sık sık yaptıkları gibi, aceleci davranıp “işte gördünüz mü, kapitalizm depresyonunu da kontrol altına aldı” diyebilirler. Biz onlara biraz daha sabırlı olmalarını tavsiye edeceğiz. “Küreselleşme”nin kaçınılmaz olduğunu söylediler, fetiş düzeyine yükselttikleri o düzen Trump’ın ayakları altında eziliyor. “Küreselleşme”nin demokrasi getireceğini, askeri darbelerin ve her türden diktatörlüğün artık olanaksız olduğunu söylediler, bırakın çeşitli askeri darbeleri, “küreselleşme” Trump’ı, Salvini’yi, Ukrayna faşistlerini, Almanya’da bile faşizmin yeniden yükselişini hazırladı. Kapitalizmin gündeminde savaş olmadığını söylediler, Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesi, bizim bölgemiz, 2000’li yıllarda savaşla yandı kavruldu (Irak, Suriye, Libya, Yemen vb.) Kapitalizmin krizleri kontrol altına aldığını söylediler, 2008 tarihin en büyük krizlerinden birinin patlak vermesine sahne oldu. Artık biraz temkinli davranmaları tavsiye edilir.

Biz bütün teorik çerçevemizin ve şu anda dünyanın durumunun somut verilerinin birlikte, uyum içinde şu sonuca işaret ettiği kanısındayız: Üçüncü Büyük Depresyon 1930’lu yılların Büyük Depresyon’undan daha derin geçecek, daha ağır bir tahribat yaratacaktır. Bunun neden böyle olduğunu şimdi değil, bu yazının sonunda, geleceğe bakarken anlatacağız. Bu yargıyı bu alt bölümde ele alıyorsak bir başka noktayı vurgulamak içindir. Bu konuyu ilk kez tartışmıyoruz. 1998’de yazdığımız bir yazıda şöyle yazmıştık:

Üretici güçler ile kapitalist üretim ilişkileri arasında krizlerle dolayımlanan bir çelişkinin giderek güçlendiğine ilişkin önermeyi yadsıyanlar, aslında yaşanmakta olan krizin bir depresyona, hatta bir üçüncü dünya savaşına yol açma olasılığını görme olanağından yoksun kalıyorlar. Bir bakıma Marksizmin bu temel önermesi asıl bugün 20. yüzyılın sonunda ve 21. yüzyılın başında sınanacak.⁴⁵

Neden 1998? Sadece bir teorik dogmatizmin ürünü mü? Hayır, elbette değil. 1997’de Asya krizi yaşandı. Dünya ekonomisinin en canlı büyüyen bölgesinde

45 Sungur Savran, “Geçmişten Geleceğe Tutulan Ayna: 150 Yıl Sonra Komünist Manifesto”, *Sınıf Bilinci*, sayı 20, Bahar 1998, s. 101. Bu yazı daha sonra küçük ilavelerle ve “Çağdaşımız Komünist Manifesto” başlığıyla şu kaynakta da yayınlandı: Karl Marx/Friedrich Engels, “Komünist Manifesto”, *Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılar*, İstanbul: Yordam Kitap, 2008.

birçok ülkeyi birden kavrayan bu kriz, çok ciddi bir haberciydi. Ama haberi almayı bilmek gerekiyordu. Kapitalist basın telaş içine girdi, oysa solda Marksizmden açık veya gizli tarzda kopanlar, hâlâ kamuyu savunmaktan utanıyor, piyasaya çok dil uzatamıyordu. 1999'da Seattle'daki Dünya Ticaret Örgütü toplantısında büyük mücadeleler yaşandıktan sonra başlayan küreselleşme karşıtı hareketi bile “alternatif küreselleşme”ye dönüştürecek kadar ideolojik bakımdan kapitalizme teslim olmuş durumdaydılar. Yukarıda alıntıladığımız satırlar soldaki o ideolojik teslimiyet döneminde yazılmıştı. Ama ayaklarını sağlam biçimde 30 yıl krizinin çelişkilerinin ifadesi olan ve bu sefer bölgesel olarak kontrol edilebildiği halde daha sonra gelecek felaketi haber veren Asya krizine dayıyordu.

2001 yılında emperyalizmin savaş politikasını incelediğimiz bir kitapta ise ekonomik durumu şöyle niteliyorduk:

Dünya kapitalizmi 30'lu yıllar türü bir depresyon tehlikesi ile karşı karşıyadır. Bu tür bir depresyonun doğuracağı sonuçlar günümüzün statükosunu derinden sarsacaktır: “küreselleşme” ve yeni-liberalizm yerini milliyetçi ya da bölgeci korumacılığa, Keynesçilik benzeri uygulamalara, hatta belki de devletçiliğe bırakacaktır; dünya ekonomisi paramparça olacak, bu, depresyonun kaçınılmaz olarak daha da derinleşmesine yol açacaktır; çeşitli emperyalist güçler başta olmak üzere, bütün kapitalist ülkelerin burjuvazileri birbirleriyle bugünkünden çok daha sert bir rekabete girecekler, bu rekabet yerel savaşların patlak vermesine ve belki de bir yeni dünya savaşının gündeme gelmesine yol açacaktır; kriz içinde sınıflar arasındaki çelişkiler emperyalist ülkelerde dahi sertleşecektir; bir yandan faşizm, bir yandan da, her ülkenin özgül koşullarının belirlediği bir doğrultuda komünist ve devrimci hareketler yeniden güçlenecektir.⁴⁶

Görüldüğü gibi, burada Üçüncü Büyük Depresyon'un başlangıcından yedi yıl önce sadece depresyonun kendisi değil, onun sonuçları da büyük ölçüde öngörülmüştür. Bu öngörülerin hemen hepsi doğrulanmıştır.⁴⁷

Biz bu öngörülerini yaptığımızda sol liberallerin, postmodernistlerin, post-Leninistlerin okumaya değer buldukları takdirde, “hayali senaryolar” olarak gördükleri bu öngörülere nasıl dudak büktüklerini, aralarında nasıl dedikodu kumkumasına giretiklerini neredeyse görebiliyoruz. O zaman fazla aceleci davrandılar. Yanıldıkları açıkça ortaya çıktı. Şimdi bütün alâmetler belirmişken

46 Sungur Savran, *Avrasya Savaşları. Körfez'den Afganistan'a Yeni Dünya Düzeninin Kuruluşu*, İstanbul: Belge Yayınları, 2001, s. 146-47.

47 Keynesçiliğe ilişkin öngörüü anlayabilmek için bizim “Keynesçi refah devleti” kavramını bütününüyle yanlış bulduğumuzu, burada sözü edilen Keynesçiliğin sadece kapitalizmin derin krizlerinde devletin itfaiyeci rolü üstlenmesi anlamını taşıdığını hatırlamak gerekir. Bu konuları 2008'in ardından *Devrimci Marksizm*'deki bir yazımızda ele almıştık: “Keynesçilik, Fordizm, ‘Refah Devleti’”, *Devrimci Marksizm*, sayı 10-11, Kış 2009-2010. Ayrıca bkz. *Üçüncü Büyük Depresyon*, a.g.y., Bölüm 15-20: “Eksik Tüketimciliğe ve Keynesçiliğe Reddiye”, s. 167-239.

aynı hatayı yapmamaları tavsiye edilir.

Uzun dalgalar ebedi midir?

Şimdi daha dar anlamda Marksistler arası bir tartışmaya girmemiz gerekiyor. Yukarıda kapitalizmin tarihindeki büyük depresyonların aslında kapitalizmin tarihsel gerilemesinin kendini ortaya koyuş biçimi olduğunu vurguladık. Kapitalizmin tarihinde saptanmış olan uzun dalgaların durgunluk evresinin son üç uzun dalgada bu yüzden depresyon şiddetini kazanmış olduğunu ileri sürdük. Depresyonlardan çıkışın kapitalist sistemin dünya çapında altüst olmasını gerektirdiği ve işçi sınıfını yenilgiye uğratması yoluyla olabileceği gibi, aynı zamanda devrimci bir altüst oluş sonucu kapitalizmin yerine komünist topluma doğru atılım yapan yeni bir toplumsal oluşumun da olanaklı olduğunu bu yüzden ısrarla belirtiyoruz. Bütün bunlar, bizim de genel hatlarıyla paylaştığımız “uzun dalgalar” çerçevesinin içerisinde teorik çalışma yapan bütün Marksistlerin bu yaklaşımı paylaştığı izlenimini doğurabilir. Maalesef bu bütünüyle yanlış olur. Tam tersine, içinden geçtiğimiz dönemi bir büyük depresyon olarak niteleyen yazarlarda bile, kapitalizmi ebedileştiren ve büyük depresyon olgusuna mekanik biçimde yaklaşan bir yaklaşımın hâkimiyetini görüyoruz.

İki örnek alacağız. Bunlardan ilki Anwar Shaikh’in büyük depresyon teşhisi. Shaikh’in küresel finansal krizin ertesinde, cesur bir çıkışla dönemi büyük depresyon olarak nitelediğine yukarıda değindik. Ne var ki, daha makalesinin başlığından itibaren, Shaikh’in büyük depresyon meselesine bizden farklı yaklaştığı anlaşılıyordu. Biz Üçüncü Büyük Depresyon diyoruz. Bu ad, uzak bir gelecekte, kapitalizm hâlâ yeryüzünde hâkim üretim tarzı olarak kaldıysa, bir Dördüncü Büyük Depresyon olması ihtimalini dışlamaz ama doğrusu bu, ihtimallerden sadece biridir ve umulur ki daha düşük olasılıklı ihtimaldir. Öteki olasılık, tarihin karşılaşacağı kapitalist büyük depresyon sayısının üçle sınırlı kalmasıdır, zira bu depresyon kapitalizme nihai darbeyi vurarak onun tarih sahnesinden çekilme sürecini başlatabilir. Oysa, Anwar Shaikh’in yaptığı gibi, bu dönemi “21. yüzyılın ilk büyük depresyonu” olarak nitelerseniz, bunun anlamı en azından bir ikincisinin de olacağı, yani kapitalist üretim tarzının sürekliliğini (en azından bir 50-60 yıl daha) koruyacağıdır. Çünkü kapitalizm bu depresyon içinde yenilgiye uğrar ve can çekişmesi tarih sahnesinden çekilmesiyle sonuçlanırsa, 21. yüzyılda bir ikinci büyük depresyon olmayacak demektir. O zaman da “birinci” sıfatı bütünüyle anlamsızlaşır.

Okur, söylenenin doğru olduğunu kabul etmekle birlikte, Shaikh’in, belki de yaptığı adlandırmanın mantıksal sonucunu fark edemediğini düşünecek ve bize itiraz edecektir. O zaman işin özüne giriyoruz. Shaikh söz konusu yazısında, neoliberalizmin önyargılarının kırılması ve güçlü bir devlet harcamaları sistemine dayalı bir Keynesçi politika benimsenmesi halinde depresyonun aşılabileceğini ileri sürüyor. Bunu daha önce de yazdık ve eksik tüketimci kriz

teorisinin etkisine karşı en etkili mücadeleyi vermiş bir Marksistin bugün böyle bir sonuca ulaşmış olmasını hayretle karşıladığımızı belirttik. Şimdi işin başka bir yanına değineceğiz. Shaikh'in Keynesçi çözümü şu anlama gelir: Kapitalizm her ne kadar kriz üreten bir sistem olmaya devam ediyorsa da, tarihsel bir gerileme içinde değildir. Depresyon da kapitalizmin nihai çıkışsızlığının bir ifadesi değildir. Öyle olsaydı, bizim vurguladığımız gibi, toplumsal yaşamın her alanında (politik, ideolojik, kültürel, entelektüel, diplomatik, askeri vb.) doludizgin ortaya çıkacak bir altüst oluşlar zincirinin yaşanması, sistemin artık tıkanmanın eşiğine geldiği bir dönemde olağanüstü çözümler aranması gerekirdi. Bizim iddiamızın bu olduğunu okur biliyor: Dünya ekonomisinin paramparça olmasından, faşizmden, dünya savaşı ve elbette devrimden söz ediyoruz. Oysa Shaikh'in söylediği, sadece ekonomi politikalarında yeterince akıllı bir yön değişikliğiyle burjuvazinin krizinin üstesinden gelebileceğidir. Biz Shaikh'in, geçmişten farklı olarak kapitalizmin içinde kalarak düşünmeye yöneldiğini, depresyona yaklaşımına da bunun damga vurduğunu düşünüyoruz.

Shaikh'in yeni kitabının da bu söyleneni doğruladığı kanaatindeyiz. Bu çok kapsamlı kitabı toptan değerlendirecek kadar inceleyememiş olduğumuzu belirttikten sonra, kitapta depresyonun ele alındığı bölümü bağlayan paragrafın ilk iki cümlesini buraya aktarırsak, okur neden kitabın makalede hissedilen sorunu doğruladığını düşündüğümüzü anlayacaktır: “Depresyonlar tekrarlanır. Aynı nedenle toparlanmalar da tekrarlanır.”⁴⁸

Hayır, aynı nedenle toparlanmalar tekrarlanmayabilir. Tekrarlanırsa da emperyalizmle, savaşla, faşizmle gelir. İki analiz arasındaki fark bu kadar berraktır.

İkinci örneğimiz içinden geçtiğimiz süreci “depresyon” olarak nitelemekle olumlu bir adım atmış olan Michael Roberts. Üç depresyonun karşılaştırılması konusunda çok yararlı bilgiler sağlamak ve geçmişin ve günümüzün burjuva iktisatçılarını yerden yere vurmak bakımından çok olumlu boyutlar taşıyan kitabında Roberts, depresyon ve uzun dalgalar meselelerine son derecede mekanik bir tarzda yaklaşıyor. Büyük depresyonlar konusunda (biraz önce Shaikh'te de gördüğümüz gibi) bütünüyle döngüsel bir yaklaşımı benimsiyor. O kadar ki “mevsimler” analogisine bile başvuruyor. Shaikh'ten farklı olarak bir-iki defa işçi sınıfının iktidarı ele alması olasılığından söz etmekle birlikte, bunu hiçbir biçimde kapitalizmin gerilemesi sürecine bağlamıyor. Zaten bağlayamazdı çünkü böyle bir anlayışı yok. Sermayenin tarihsel sınırlarını en fazla analize tahlil dışından getirilmiş bir *deus ex machina* gibi ekoloji sorunlarına bağlıyor.⁴⁹ Ama bunun da

48 Anwar Shaikh, *Capitalism. Competition, Conflict, Crises*, New York: Oxford University Press, 2016, s. 745. Türkçesi: Kapitalizm. Rekabet, Çatışma, Bunalımlar, çev. Ümit Şenesen, İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2018.

49 Roberts, a.g.y., s. 5-6.

aslında bir sınır olduğuna inanmıyor olmalı ki, daha ileride aslında bunun nihai kriz olamayacağını belirtiyor. Nedeni de ilginç: Sömürülecek daha çok insan vardır ve kapitalizm daima teknolojik yenilikler yaratan bir sistemdir!⁵⁰ Bunlardan ilkinin insanlık var oldukça kapitalizm ve sömürü var olacaktır anlamına geldiği az çok açıktır. İkincisi ise, Roberts'ın Marx'ın sermayenin tarihsel gerilemesine ilişkin analizini hiç anlamadığı anlamına gelir. Bütün bunlardan sonra, Roberts'ın esas öngörüsünün bu depresyonun yerini küreselleşmeye bırakacağı olduğuna şaşdırmamak gerekir.⁵¹ Lenin'in Marx'ı hiçbir Marksistin anlamamış olduğu notunu hatırlamamak elde mi?

Roberts'ın büyük depresyonlar konusundaki mekanik kavrayışının en iyi ifadelerinden biri uzun dalgaların durgunluk evresinden çıkışın “dışsal” olduğunu öne süren Mandel tezi hakkında söyledikleridir. Bir noktada geçerken, öylesine, “bazıları” savaş ve devrim gibi “dışsal” faktörlerden söz ederler diyor. Bu meselenin iyi anlaşılması gerekir. “Uzun dalgalar” teorisinin kökeninde Rus istatistikçisi Kondrat'ev'in fiyat hareketlerinin büyük dalgaları vardır. Fiyatların uzun dalgaların genişleme evrelerinde yükseldiğini, durgunluk evrelerinde ise düştüğünü saptayan Kondrat'ev kapitalizmin tarihinde bu kalıbın kendini 50-60 yıllık devrelerle tekrarladığını ortaya koymuştur. Kondrat'ev Ekim devriminden sonra etkisini sürdürdüğü için Bolşeviklerin dönem analiziyle onunki karşı karşıya gelmiştir. Onun şemasında evrelerin birbirlerini izlemesi neredeyse “mevsimler” gibi mekanik ve eşit aralıklı olduğu için Trotskiy buna itiraz etmiş, kapitalizmin tarihinde görülen bu tür dönemler arasındaki geçişlerin sadece ekonomik faktörlerce değil, aynı zamanda toplumsal ve siyasal yaşamın bütününde görülen eğilim ve gelişmelerin etkisi altında belirlendiğini ileri sürmüştür.⁵² 20. yüzyılın sonlarına doğru Trotskiy'in izleyicilerinden önemli Marksist iktisatçı Ernest Mandel, Trotskiy'in bu uyarısından hareketle, uzun dalgaların bir evresinden diğerine geçişlerin **asimetrik** olduğunu, canlı dönemden durgunluk dönemine geçişte, yani sermaye birikiminin yavaşlamasında, hatta çöküntüye uğramasında ekonomik faktörler belirleyici iken, durgunluk döneminden ya da onun ileri hali olan depresyondan çıkışın ekonomik faktörler kadar politik, ideolojik, askeri vb. alanlardaki gelişmeler tarafından, yani ekonomiye “dışsal” faktörlerce belirlendiğini ileri sürmüştür.⁵³ İşte Roberts'ın hafif bir tutumla “bazıları” diye sözünü ettiği budur. “Dışsal” faktörler için verdiği örnekler, yani savaş ya da devrim hafifliği arttırmaktadır. Bizim iddiamıza göre, ilk büyük depresyondan çıkış emperyalizm sayesinde, ikincisi ise faşizm ve savaş aracılığıyla olmuştur.

50 Aynı yerde, s. 235.

51 Aynı yerde , s. 5.

52 Lev Trotskiy, “Kapitalist Gelişme Eğrisi”, *Devrimci Marksizm*, sayı 10-11, Kış 2009-2010.

53 En önemli tartışma şu kaynakta bulunabilir: *Kapitalist Gelişmenin Uzun Dalgaları*, çev. Doğan Işık, İstanbul: Yazın Yayıncılık, 1991.

Bunların böyle hafif tartışılması, kapitalizmin ne olursa olsun krizleri kendi çıkarına çözüme kavuşturacağına derin bir inancın dışavurumu olarak görülmelidir.

Öyleyse, uzun dalgalar ve depresyon tahlili de içinden geçtiğimiz dünya krizini kavramakta (gerekli olmakla birlikte) kendi başına yeterli bir çerçeve değildir. Büyük depresyonların doğası, ancak bu krizlerin kapitalizmin tarihsel gerilemesiyle ilişkilendirilerek anlaşılabilir.

Bu konuyu bağlamadan önce iki noktaya değinmek istiyoruz. Birincisi, Mandel'in depresyonlardan (ya da durgunluk evrelerinden) çıkışın sadece ekonomik faktörler temelinde olamayacağı vurgusu bizce bütünüyle doğru olmakla birlikte, "dışsal" terminolojisi bir sorunu ele vermektedir. Doğrudur, bir açıdan bakıldığında savaş ya da devrim gibi olaylar, dar anlamda ekonomik alanın dışındadır, o nedenle esas olarak ekonomi alanında doğmuş olan depresyona "dışsal"dır. Ama depresyon, bütün çalışmalarımızda daima vurgulamış olduğumuz gibi,⁵⁴ patlak verdiği andan itibaren hiçbir anlamda salt ekonomik bir olay olarak kalmaz. Tam tersine, bu yazıda da tekrar tekrar belirttiğimiz gibi, toplumsal hayatın bütün alanlarına yayılır. Çünkü depresyon **büyük bir bütünsel krizin ifadesidir**. Tarihi bir dönüm noktasının, kapitalizmden komünizme geçişin sancılarının dile gelişidir. Bir yandan, tarihsel olarak sıkışmış burjuvazi bütünüyle irrasyonel görünen yollara bile başvuracaktır, bir yandan da kapitalizmin en özgül ürünü olan proletarya krize kendi sınıf çıkarlarına uygun bir çözüm aramaya itilecektir. Öyleyse, faşizm, savaş veya devrim veya hepsi birden, Mandel'in dediği gibi ekonomiye "dışsal" olabilir. Ama *Kapital*, Mandel'in de vurguladığı gibi, ekonomi politik değil, ekonomi politığın eleştirisidir. Marx'tan sonra "depresyon" adını alan büyük krizlerin yarattığı ortam hem faşizmi, hem emperyalizmi, hem de proletarya devrimini mantıksal olarak gündeme getirir. Ama depresyonun çözümü tam da bunlar aracılığıyla ya kapitalist sınıfın, ya da proletaryanın çözümü biçiminde ortaya çıkacaktır. Bu anlamda uzun dalganın depresyon evresinin çözümü de ekonomik değildir, ama "içsel"dir.

İkinci nokta buradan türüyor. Yukarıda "dışsal" kavramını tartışırken, "tarihsel olarak sıkışmış burjuvazinin bütünüyle irrasyonel görünen yollara bile başvuracağını" söyledik. 1930'lu yılların Büyük Depresyon'unu tartışan kaynaklar genellikle örnek olarak anglo-sakson ülkelerini, olmadı Fransa'yı örnek alırlar. ABD'de Hazine Bakanı Mellon'ın tam bir sosyal Darvencilik olan yaklaşımından veya Keynes'ten veya Franklin D. Roosevelt'in New Deal'inden veya Fransa'nın altın bloku çözümünün çelişkilerinden söz ederler. Ama neredeyse

54 Buna, krizler ve günümüzün dünya krizi üzerine çalışırken henüz depresyonlar konusunda bugünkü anlayışımıza ulaşmamış olduğumuz *Dünya Kapitalizminin Krizi* başlıklı derlemeye 1987'de yazdığımız "Önsöz"e damgasını vuran yaklaşım bile dâhildir. Bkz. Sungur Savran "Bunalım, Sermayenin Yeniden Yapılanması, Yeni-Liberalizm", Nail Satlıgan ve Sungur Savran (der.), *Dünya Kapitalizminin Krizi*, 2. Baskı, İstanbul: Belge Yayınları, 2009 (ilk basım: 1988).

hiçbiri Nazizmden, Hitler’in sultanı altında Alman burjuvazisinin seçtiği yoldan, Nazilerin ekonomi politikasından söz etmez! Böylece 1930’lu yılların en belirleyici gelişmesi ve ülkesi tahlilin dışında bırakılır. **Bu bir skandaldır ve buna son verilmelidir.** Büyük Depresyon ile faşizm ve Nazizm arasında var olan sıkı bağı ortadan kaldırır, Nazizm gibi dünya tarihsel bir olayı bir rastlantı derekesine indirir. Evet, örneğin Nazizm’in iktidara yükselişi ele alınırken, Büyük Depresyon’un yarattığı işsizlik vb. aracılığıyla siyasi gelişmelere nasıl etki yaptığından söz edilir. Ama Büyük Depresyon incelenirken ilişki gözlerden saklı kalır. Gerçekte aşağıda daha ayrıntılı olarak göreceğimiz gibi, Hitler ve Nazizm, ikinci sırada da Mussolini ve faşizm, 1930’lu yılların Büyük Depresyonu’nun en tipik, görünürde akıldışı, ama bir çöküş anında gayet mantıklı olgusudur. En tipik olguyu görmezlikten gelenler de elbette Büyük Depresyon’un gerçek anlamını kavrayamaz. Bu konuya hak ettiği yeri, depresyonun ve insanlığın geleceğini tartışacağımız 3. Bölüm’de ele alacağız.

Toplumsallaşma

Şimdi görevimiz Marx'ın *Kapital*'de kapitalist üretim tarzının tarihi çelişkisi olarak ortaya koyduğu meselenin günümüzdeki görünümü üzerinde konuşmak. Başka bir şekilde söylersek, üretici güçlerin toplumsallaşmasının kapitalist özel mülkiyet ile gerçekten somut olarak çelişkiye girip girmediğini anlamaya çalışmak. Marx'ın Birinci Cilt'in sonunda yer alan "Kapitalist Birikimin Tarihsel Eğilimi" bölümünde meseleyi nasıl ele aldığını yukarıda sözünü etmiş olduğumuz teorik incelemede ayrıntısıyla görmüştük.⁵⁵ Marx'ın gelişmiş kapitalizmde var olduğunu ileri sürdüğü toplumsallaşma adı altında ele alınabilecek bütün özelliklerin geçerli olduğu konusunda kolay kolay kuşku beslenemez. Mesele, bu gelişmelerin kapitalist özel mülkiyetle neden çeliştiğini anlayabilmek. Öyleyse, şimdi yapmamız gereken **günümüz kapitalizminin üretici güçlerde yaratmış olduğu özelliklerin neden kapitalist özel mülkiyetle çeliştiğini** ortaya koymak.

Bu konuya girerken hemen belirtelim: Burada yapacağımız tartışma konuya bir giriş niteliğini taşıyor. “Üretici güçlerin toplumsallaşması” tezi, Marksizmin en önemli tezlerinden biridir. Bu tezin (ya da yine isteyen “hipotez” de diyebilir) tarih içinde doğrulanmış olup olmadığının tespiti, ciddi ampirik araştırmaları gerektirir. Bizim politik ve teorik faaliyetlerimizin yoğunluğu ve çalışma tarzımız bu tür istatistik ve benzeri yöntemlere dayanan araştırmalar yapmaya müsait değil. Burada yapacağımız, genel gözlemlerden hareketle, yaygın olarak kabul görecektir. Buradaki olguların gündeme getirilmesiyle Marx’ın tezinin nasıl doğrulanmakta olduğunu ortaya koyacak ilk köşe taşlarını yerleştirmek. Genç Marksistler bu görevi daha dakik analiz araçlarıyla kuşkusuz ileri taşıyacaklardır. Bu tür çalışmalar sadece burada sözü edilen amaçla sınırlı bir önem taşımaz. Şayet yapılacak

55 “*Das Kapital: Komünizmin Kitabı*”.

ciddi ampirik araştırmalar sağlam sonuçlarla çeşitli alanlarda “üretici güçlerin toplumsallaşması” yönünde ciddi gelişmeleri ortaya koyarsa, bunlar devrimden sonra, işçi sınıfının iktidarı ele almış olduğu aşamada, planlama faaliyetlerinin zeminini oluşturacak bilgilerin de elde edilmesi anlamına gelir.

Konuya girerken işin teorik yanında berrak olmalıyız ki, somut gelişmeleri buna göre değerlendirebilelim. Toplumsallaşmış üretici güçlerin kapitalist kabuğa sığmaması, bu tür üretici güçlerin doğaları gereği merkezi (elbette demokratik)⁵⁶ planlamayı gerekli kılmaları, çağırımları, davet etmeleri anlamına gelir. Bunun arka planında yatan düşünce de yalındır: Marx'ın kapitalist üretim tarzı hakkında ortaya koyduğu en çıplak gerçeklerden biri, kapitalizmin modern üretici güçlerin harekete geçirilmesinde **parçalanmış** bir karar sürecine yaslandığıdır. Bazı kamu sınırlamaları ve (aşağıda döneceğimiz) kısmi planlama deneyimleri dışında, her kapitalist (hatta her küçük burjuva da) özel mülkiyetindeki para sermayeyi veya maddi üretim araçlarını kendi uygun gördüğü şekilde, kendisine en büyük yararı (kapitalistler söz konusu olduğunda en yüksek kârı) getirecek olduğunu öngördüğü faaliyet dal(lar)ında kullanır. Ancak olaydan sonra (*ex post*), piyasada değer yasasının bütün inişleri çıkışları ile birlikte bu kararların ne ölçüde isabetli olduğu ortaya çıkar. Marx'ın “toplumsallaşma” tezi, en gelişkin haliyle modern üretici güçlerin bu yöntemlerle, yani piyasanın *ex post* düzenlemesiyle yönetilmeye uygun olmadığı, parçalanmış bir karar süreci yerine merkezi karar süreçlerinin bu üretici güçleri yönetmek için daha uygun olduğu sonucuna işaret eder.

Üretici güçlerin toplumsallaşmasını sadece emek sürecinde ortaya çıkan gelişmeler ile sınırlamak olanaklı değildir. Bunu belirtiyoruz, çünkü üretici güçler kavramının kendisi, Marx'ın kapitalist üretim tarzına ilişkin diyalektik analizinde çelişkinin insanın doğayla ilişkisi tarafında yatar. Dolayısıyla, üretici güçler hakkında ileri sürülen herhangi bir önermeyi de o alana sıkıştırma yönünde bir eğilimi olağan karşılamak gerekir. Oysa, “toplumsallaşma” kavramının kendisi doğrudan doğruya *Kapital*'in diyalektiğinin öteki kanadına, insanlar arası ilişkilere gönderir bizi. Doğru kavrayış şudur: Üretici güçlerin kapitalizmin en son geldiği aşamada içinde bulunduğu duruma, sermaye ilişkisinin ne türden etkisi olduysa bütün bunlar üretici güçlerin toplumsallaşmasının araştırılması bahsine girer. Çünkü mesele sadece üretici güçlere bakmak değil, bir çelişkiyi kavramaktır: üretici güçler ile kapitalizmin parçalanmış kaynak tahsisi düzeninin çelişkisini. Demek ki, sermayenin aldığı yeni biçimlerin üretici güçler üzerinde ne tür etkilerde bulunduğu mutlaka bakmak gerekir.

56 Bazıları, liberal önyargılarla, “merkezi” denince bunu otomatikman “anti-demokratik” olarak kodluyor. Merkezi olanın birçok durumda ademi merkezizetçi olandan daha demokratik olduğunu daha eski bir yazımızda göstermiştik. Bkz. “Devlet Mülkiyeti: Toplumsal Mülkiyete Giden Yol. ‘Yeni Bir Kamusal Alan’ın Tarifinin İmkânsızlığı”, *Devrimci Marksizm*, sayı 21-22, Kış 2015. Bu yazı, bu bölümde ifade edilecek başka fikirlerin de arka planını vermek bakımından yararlıdır.

Sermaye biçimi altında planlama

Argümanı yalınlaştırmış bulunuyoruz. Şimdi ampirik test açısından neye bakacağımızı daha iyi biliyoruz. Öyleyse ilerleyelim. Marx'ın üretici güçlerin toplumsallaşması tezinin ilk önemli ayağı bizce şu çarpıcı formülle verilmiştir: “emek araçlarının yalnızca birlikte kullanılabilen emek araçlarına dönüşümü”.⁵⁷ Üretici güçleri küçük toprak sahibi bir köylünün ya da küçük atölyesinde çalışan bir zanaatkârın üretim araçlarını kendi başına (çoğunlukla aile emeğiyle) kullanabildiği durumda devralan kapitalist üretim tarzı, dev makine ve otomasyon sistemleriyle her bir işçinin, hatta mühendisin makine sisteminin yarattığı bütünün parçası haline geldiği, kimsenin ürününün diğerinden ayrı olarak “işte bu benim emeğimin ürünü” diye gösterilemeyeceği bir durumu yaratmıştır. Marx artık bu tür üretim süreçlerinin kafa ve kol emeği harcayan bütün unsurlarının topunun “kolektif işçi” olarak anılması gerektiğini belirtir. Elbette bu üretim süreci hâlâ tekil sermayenin kontrolü altında yürütülmektedir. Ama daha bu aşamadan, yani emek sürecinin karakterinin değişmesi ile beraber, sermayenin kendisinin de ayrıntılı bir planlama sürecine başvurmak zorunda olduğu açıktır. Piyasadan farklı olarak işyerinde sermaye de planlama ile çalışır. Üretim sürecinin karmaşıklığı ve toplumsallaşma ne kadar artarsa tekil sermayenin planlama ihtiyacı da buna bağlı olarak artacaktır.

Ama burada daha yolun başındayız. Sadece tekil sermayenin üretim süreci ile ilişkisinin daha planlı hale gelmesinden söz ediyoruz. 19. yüzyılın son çeyreğinde ilk örnekleri görülmeye başlayan, 20. yüzyılın başında emperyalizm çağıyla birlikte sermayenin tipik temsilcisi haline gelen **hisse senetli şirket** (anonim şirket, İngilizcede çok sık kullanılan terimle *corporation*) ile birlikte üretici güçlerin toplumsallaşması süreci yeni bir aşamaya girer. Bunun nedeni, özellikle halka açık şirket biçimine geçişle, yani borsa şirketi halini aldığı anda, üretim sermayesinin önce tekil ülkenin, sonra uluslararasılaşma arttıkça bütün dünyanın para sermaye sahiplerinin tercihlerinin gittikçe sultasına altına girmeleridir. Hissedar ve borsa tepkisi, şirketlerin her türlü yatırım ve üretim kararında büyük önem taşımaya başlar. Böylece kapitalistlerin kaynak tahsisi kararlarını kendi tercihlerine göre yaptıkları daha önceki durumdan çok daha dağılmış bir tercihler demetinin toplumsal kaynak tahsisini etkilediği bir duruma geçilmiş olur. Marx, bundan dolayı, ilk kez hisse senetli şirket için “kapitalist üretim tarzının kapitalizm içinde ilgası” nitelemesini yapar.

Marx hisse senetli şirketin üretici güçlerin toplumsallaşması üzerindeki etkisini şöyle özetler:

...ister merkezîleşme zora dayanan ilhak yoluyla gerçekleşsin,⁵⁸ (...) isterse

⁵⁷ *Kapital*, Cilt I, a.g.y., “Kapitalist Birikimin Tarihsel Eğilimi” bölümü, s. 729.

⁵⁸ Marx burada şirketlerin birbirini satın alarak yutmasından, yani “satın almalar”dan söz ediyor.

oluşmuş ya da oluşmakta olan sermayelerin bir yığınının kaynaşması,⁵⁹ daha yumuşak bir yol olan hisse senetli şirketlerin kurulması yoluyla gerçekleşsin, bunların iktisadi etkisi değişmez. Sınai kuruluşların büyümüş olan boyutları, her yerde, çok sayıda kimsenin birlikte yapacakları işin daha kapsamlı bir düzen altına alınması için, yani, kendi başlarına ve geleneksel tarzda yürütülmekte olan üretim süreçlerinin, toplumsal olarak birleştirilmiş ve bilimsel olarak düzenlenmiş üretim süreçlerine giderek daha fazla dönüştürülmesi için hareket noktasını oluşturur.

Hisse senetli şirketler de henüz bizi tekil üretim sürecinden ayırmış değildir. Ama bu işletmeler yeterince büyüdüğü ölçüde gerek girdilerinin tedariki, gerekse ürünlerinin gerçekleştirileceği pazarlar bakımından, önce bölgesel ölçekte, sonra dünya çapında planlama yapma zorunluluğu doğar. Yani üretim sürecinin bütün unsurlarının ayrılmaz kenetlenmesi yanında ikinci bir faktör olarak **sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesi sonucunda ölçek genişlemesi** işin içine girer. Bu, planlama ihtiyacını bambaşka bir düzeye taşır. Lenin, *Emperyalizm* kitabında bunu gayet ustalıkla ortaya koyar:

Bir büyük işletme devasa boyutlara ulaştığında ve büyük ölçekli verilerin tam tamına hesaplanmasının temelinde, on milyonlarca insanın bütün ihtiyacının üçte ikisini ya da dörtte üçünü karşılayacak ölçüde ilksel hammaddelerin tedarikini plana göre düzenlediğinde; bu hammaddeler bazen birbirlerinden yüzlerce ya da binlerce mil uzaklıktaki en uygun üretim noktalarına en sistematik ve örgütlü tarzda ulaştırıldığında; tek bir merkez bu malzemeyi işlemenin değişik aşamalarını mamul malların sayısız çeşitlerinin imaline kadar yönettiğinde; bu ürünler on milyonlarca, yüz milyonlarca tüketiciye tek bir plan uyarınca dağıtıldığında (Amerikan petrol tröstünün Amerika ve Almanya'da petrol pazarlamasında olduğu gibi)—işte o zaman üretimin toplumsallaştığı gün gibi açıktır...⁶⁰

Başka bir alıntı:

Yoğunlaşma, bir ülkenin, hatta göreceğimiz gibi birkaç ülkenin ya da bütün dünyanın hammaddelerinin (örneğin demir cevheri yataklarının) yaklaşık bir hesaplamasının yapılmasını olanaklı kılacak bir noktaya ulaşmıştır. Bu tür hesaplamalar yapılmakla kalmıyor; bu kaynaklar dev tekelci birliklerin eline geçmiştir. Pazarların yaklaşık hesaplaması da yapılıyor ve birlikler bu pazarları kendi aralarında anlaşmalar yoluyla “paylaşıyor”. Vasıflı işçiler tek el altına alınıyor, en iyi mühendisler istihdam ediliyor; ulaştırma araçları ele geçiriliyor—Amerika'da demiryolları, Avrupa ve Amerika'da denizcilik

59 Burada ise “şirket evliliği” olarak anılan süreçten söz ediyor.

60 V.I.Lenin, *Collected Works*, Cilt 22, Moskova: Progress Publishers, 1977, s. 302-303,

şirketleri. Emperyalist aşamasında kapitalizm üretimin en kapsamlı düzeyde toplumsallaştırılmasını sağlar; deyim yerindeyse, kapitalistleri, kendi isteklerine ve bilinçlerine rağmen, yeni tür bir toplumsal düzene, tam serbest rekabetten tam toplumsallaşma arasında bir geçiş düzenine sürükler.⁶¹

Buradan finans kapital kavramıyla dile getirilen, **sermayenin farklı dilim ve işlevlerinin bir bütünde birleşmesi** sürecine geçebiliriz. Bu, bir yandan finans sermayesi ile sanayi sermayesinin iç içe geçmesini, bir yandan da bizim, Lenin’den ilhamla, kavramı tekil ülkelerin özgüllüklerinden sıyrarak genelleştirmek amacıyla önerdiğimiz **bileşik sermaye** kavramıyla dile getirdiğimiz, “sadece imalat sanayiinin çeşitli dallarında değil, tarımdan turizme, perakendeden ihracata ekonominin bütün dallarında faaliyet gösteren çeşitli şirketleri bağrında toplayan”⁶² sermaye biçiminin tarih sahnesinde yükselmesini içerir. Bununla birlikte mesele daha da üst bir düzeye yükselir. En tipik örneklerini holdingler, *keiretsu*’lar (Japonya), *chaebol*’lar (Güney Kore) vb. türü şirketlerde bulan finans kapital ve onun genelleştirilmiş biçimi bileşik sermaye, aynı tekil sermaye grubunun, bütün faaliyetleri için ortak bir irade ile, **toplumsal kaynak tahsisini şirkete içselleştirmesi** anlamına gelir. Burada yine kapitalist özel mülkiyetin sınırları içindeyiz elbette. Kaynak tahsisi kararı özel ve parçalanmış bir karakter taşıyor. Ama artık kapitalist sadece kendi üretim dalı hakkında seçim yapmıyor. Tekil üretim dalının çok ötesine taşan (ve zaman zaman aynı grubun sahip olduğu bankanın gücüyle veya halka açılmanın yarattığı olanaklarla) bir sermaye büyüklüğü sayesinde toplumsal üretim dalları arasında kaynak tahsisi üzerinde çok daha geniş ölçekli, çok daha merkezi bir kontrol elde ediyor. Planlama hâlâ özeldir, ama ölçeği daha da büyümüştür.

“Çokuluslu şirket” denen sermaye kategorisinin, tipik sermaye türlerinden biri olarak tarih sahnesinde yükselmesi, üretici güçlerin toplumsallaşmasında da yeni bir sıçrama yaratır. Bunun temellerini *Kod Adı Küreselleşme* başlıklı kitabımızda şöyle anlatmıştık:

Dev sermaye birimlerinin dünyayı paylaşması olarak ifade edilen özellik, Lenin’in çağından bu yana yepyeni bir nitel sıçrama yapmıştır. Lenin, bu özelliği anlatmaya, dev şirketlerin (karteller, birlikler vb. oluşturarak) önce kendi iç pazarlarını bütünüyle fethettiğine işaret ederek girer. Sonra Marx’ı izleyerek kapitalizmin uzun zamandır bir dünya pazarı yaratmış olduğuna değinir ve dev sermayelerin kendi iç pazarlarını fethetmenin yanı sıra dünya pazarına açıldıklarını belirtir. Tarihsel süreç elbette böyle yaşanmıştır. Ama kapitalizmin 20. yüzyıl boyunca yaşadığı evrim sonucunda ulaştığı noktada, salt bu evrim süreciyle yetinemeyiz. Dünya kapitalizminin bugün geldiği noktada, çokuluslu

61 Aynı yerde, s. 205.

62 *Kod Adı Küreselleşme*, a.g.y., s. 60.

şirket olarak anılan dev sermaye birimleri için **dünya ekonomisi bir sonuç değil, başlangıç noktasıdır**. Başka biçimde ifade edilirse, temelde iç pazar için üretim yapan dev sermayeler, bir de kârlı gördükleri için dış pazarlara uzanıyor değildirler. Bugünün hakim sermaye dilimi, yani çokuluslular için sermayenin değerlendirme sürecinin bütün aşamaları dünya çapında planlanır ve yürütülür. Gerek emekgücünün, üretim araçlarının ve hammaddelelerin satın alınması, gerek üretimin düzenlenmesi, gerekse ürünlerin pazarlanması ve satışı açısından, bu sermaye birimleri için hareket alanı dünyanın bütünüdür. Sermaye ihracı temelinde ortaya çıkan çokuluslu şirket, bugün farklılaşmış ve sermayenin özgül bir dilimi haline gelmiştir. Daha iyi bir terimin yokluğunda, biz buna **mega kapital** adını veriyoruz.⁶³

Durum bu olunca artık kaynak tahsisi kararları sadece tekil ülke veya bölge sınırları içinde değil, dünya çapında verilir olmaya başlamıştır. Kararları veren, para sermayenin temini, girdilerin tedariki, üretim süreci ve gerçekleşme süreci konusundaki planlamayı hâlâ özel sermaye yapmaktadır, ama planlama şimdi daha da büyük ölçekte ve ulusları birbirine bağlar tarzda yapılmaktadır.

Bunları yine emek sürecindeki bir gelişmenin belirlediği yeni bir merhale izlemiştir. 1980'li yıllardan başlayarak, dijital teknolojinin gelişmesi ile birlikte, üretim sürecinin alt bölümleri parçalara bölünerek farklı coğrafyalara dağılmaya başlamıştır. Teorik yeterlilik meselesine hiç girmeden bu yeni durumun “**meta zincirleri**” olarak anıldığını hatırlatalım. Burada diyalektik bir gelişmeyle tekil üretim süreci parçalanırken ve bu sayede, üretim süreçleri dünya çapında bütünleşmiş olmaktadır. Böylece, sermayenin kaynak tahsisi ve üretim üzerindeki kontrolü daha da büyük bir atılım yapmıştır. Dev sermaye birimleri, her bir üretim aşamasının hangi ülkede hangi koşullar altında yapılacağı da dâhil olmak üzere, dünya çapında planlama faaliyeti sürdürmektedir. Ama kaynak tahsisi ve üretime ilişkin planlama hâlâ özeldir. Dev planlama birimleri bir piyasa denizinde, dünya pazarı denizinde adalar gibidir. Aslında bu benzetmeyi genişleterek toplumsallaşma sürecini şöyle de anlatabiliriz: Şirketler çok küçükken bu planlama birimleri Kardak/İmia türü, ada bile denemeyecek kayalıklardı dünya pazarı denizinde. Tekil sermayelerin ölçeği büyüdükçe ve çeşitli yeni mekanizma ve ilişkiler sayesinde üretim kaynakları üzerindeki kontrolleri arttıkça, kayalıklar adaya dönüşmüştür. Sonunda dev şirketlerin dünya ekonomisi üzerinde kontrolünün derecesi artık dünya pazarı denizinde kıtalar benzetmesiyle anlatılacak hale gelmiş bulunmaktadır.

Nihayet, bütün bunlara, sermayenin yoğunlaşması, merkezileşmesi ve tekelleşmesinin yukarıda özetlenen tarihi gelişmesinin her aşamasında, içinde bulunulan aşamanın etkilerini büyütecek olan bir tekellilik biçimini, **kartelleşmeyi** katmamız gerekir. Kartelleşme, hem belirli bir ülkenin, artık gittikçe daha fazla

63 Aynı yerde, s. 70-71.

bütün dünyanın belirli bir pazarının çok büyük bir bölümünün kontrolünü, üç ya da dört tekelin iradesine ve karşılıklı anlaşmasına/paylaşmasına tâbi kılarak kapitalizmin sınırları içinde planlamayı doruğuna çıkartır. En önemlisi, piyasanın disiplininden koparır, tekellerin güç dengelerine maruz bırakır.

Bütün bu tartışmayı şöyle bağlayabiliriz. Kapitalizm gittikçe daha büyük ölçekli birimler yaratarak üretici güçlerin karmaşık, bütünleşmiş, standardizasyonu gerektiren bir yumak haline gelmesine yol açar. **Artık her şey her şeye bağlıdır.** Dünya ekonomisinin bir yöresinde veya sektöründe verilen kararlar diğer bütün sektörlerle ve coğrafi alanlara etki yapar. Koşullar iyiye, birikim canlı biçimde sürerken, sermayenin dev ölçekli planlama süreçleri gerekli bütün koşulları sağlayabilecek kapasiteye sahip görünür. Ama bir kez sermaye birikiminde ciddi bir tökezleme başlamasın, bu, orman yangını gibi bütün dünya ekonomisine yayılır. Dünya ekonomisinin içine girdiği bu sarsıntı, sadece tekil sermayeler ölçeğinde (“çokuluslu şirketler” yani mega sermaye birimleri ölçeğinde) değil, bütün dünya ekonomisi ölçeğinde planlama gerektirir. Aksi takdirde bir yanda ortadan kaldırılan bir sorun başka bir yanda başka bir biçim altında bütünü yeniden tehdit etmeye başlar. **Bütünsel karşılıklı bağımlılık, bütünsel planlamayı gerekli kılar.** Kapitalizmde krizler vakayı âdiyedir. Kapitalist üretim tarzının ta başından bu yana tekrar ve tekrar yaşanmıştır. Ama bunları kontrol altına almak için geçmişte piyasa mekanizmaları yeterli idi. Şimdi ise üretici güçlerin devasa ölçekte toplumsallaşması dolayısıyla artık bütünsel krizler büyük depresyonlara dönüşmekte, depresyonlar ise ancak planlama yoluyla ortadan kaldırılabilmektedir. Bunun ne tür bir planlama olduğu, çözümün sınıfsal karakterine bağlıdır. Bazı çözümler devlet kapitalizmi karakterini taşıyacaktır. Bazıları faşizmin “çözüm”leridir. Bazıları ise proleter karakteri taşıyacak ve devlet iktidarının sınıf karakterinin değişmesini gerektirecektir. Şimdi somut olarak bu durumun hangi mekanizmalar aracılığıyla ortaya çıktığını görelim. Bunun için önce kredinin kapitalizmdeki yeri ve krizlerle ilişkisi üzerine birkaç söz söylememiz gerekiyor.

Kredi ve kriz

Kapitalizmin krizleri üzerinde yapılan tartışmalarda Marksistlerin burjuva iktisatçılarına karşı daima vurguladığı bir nokta, krizlerin sadece finans alanındaki çelişkilerden kaynaklanmadığı, sermayenin üretim alanındaki çelişkilerin esas sürükleyici güç olduğu olmuştur. Kendi içinde alındığında, bu son derecede sağlıklı bir uyarı, bir düzeltmedir. 2008 krizi gibi bir Büyük Depresyon’u başlatan bir krizin bile burjuva iktisatçılarınca “küresel finansal kriz” olarak sunulması ve geniş kitlelerin belleğinde bu propaganda dolayısıyla hâlâ böyle yerleşmiş olması, Marksistlerin üretim alanının çelişkileri vurgusunun ne kadar yerinde olduğunu en iyi gösteren yakın dönem örneğidir. Elbette meselenin teorik

yönü de doğrudan doğruya dünya ekonomisinin büyük krizlerinin kaynağında kâr oranının düşüş eğilimi (KODE) yasasının bulunduğu önermesi ile ilgilidir.⁶⁴ Kısacası, finans karşısında üretim alanının vurgulanması, görünüş biçimlerine saplanıp özdeki ilişkileri kaçırmamak açısından doğrudur.

Ne var ki, Marksist yöntem açısından özdeki ilişkilerin kendilerini ifade biçimi olan ve ekonominin bütün aktörlerinin ilişkileri somut olarak yaşadığı biçimleri oluşturan yüzey görünüşleri etkisiz ve önemsiz birer görüntüden ibaret değildir. Değer ve artık değer kendilerini ancak fiyat, kâr, rant, faiz gibi biçimler altında ifade eder. Bu yüzden her iki düzey de ayrı ayrı önemlidir. Bizim son dönem tartışmalarında edindiğimiz izlenim, birçok Marksistin, finansa karşı üretimi vurgularken, KODE kurucu kuvvetinin belirleyici etkisinin zeminine sığınarak finans alanında ortaya çıkan altüst oluşları küçümsemediği, finans alanındaki kriz olgularına neredeyse bir aldatmaca gibi yaklaştığı yönündedir. Bundan titiz biçimde kaçınılmalıyız. Finans alanındaki gelişmeler, Marx'ın kriz teorisinin bütünlüğü içinde vazgeçilmez bir önem taşır. Bu, depresyonların incelenmesi esnasında özel bir önem kazanır. Hatırlatalım ki, ilk iki Büyük Depresyon birer borsa çöküşü ile başlamıştır. 1974-75 yılındaki kriz ile başlayan son durgunluk evresi ise, tam tersine genelleşmiş bir finansal çöküş yaşamamış, bu yüzden bir depresyon biçimini almamıştır. Ne zaman ki, 2008'de genelleşmiş bir finansal çöküş yaşandı, son uzun dalganın durgunluk evresi de bir Büyük Depresyona dönüşmüştür. Salt bu bile bize finansın, bütün krizlerde olmasa bile büyük depresyonlarda kurucu bir rol oynadığını düşündürmek için yeterli malzeme olarak görülmelidir.

Burada finans konusuna bütünsel olarak yaklaşmak mümkün değil. Borsa sistemi ile finansmanın yarattığı hayali sermaye olgusuna, bunlara bağlı olarak gelişen yatırım fonlarına, finans dünyasında her zaman önemli bir rolü olmuş olan sigortacılık faaliyetlerine ve son yıllarda yaşanan türev finansal enstrümanların karmaşık dünyasına girmeden sadece kredi sistemi üzerinde duracağız. Bu ancak bir ilk yaklaşımdır, finans alanını daha iyi tanıyan genç Marksistlerin öteki dalları da kapsayacak biçimde finans sermayesinin krizde oynadığı rolü daha derinlemesine incelemesi gerekir. Biz banka ve kredi sistemi üzerinde duracağız. Bunu yaparken kredi sistemini diğer finans faaliyetlerinin tipik bir örneği olarak ele alacak, aralarındaki farklardan soyutlayacağız.

Sermaye toplam hareketi içinde farklı işlevsel biçimlere bürünür. Tipik bir

64 Metindeki formülasyon özel bir dikkatle oluşturulmuştur. KODE yasası ancak dünya ölçeğindeki krizleri açıklayan bir yasa olarak ele alınmalıdır. Ayrıca dünya ekonomisi bile sadece büyük krizlerle (ve bunların özel bir biçimi olan depresyonlarla) değil, ikincil, geçici, daha az sarsıcı krizlerle de karşılaşır. Ne bunların, ne de tekil ulusal ekonomilerin krizlerinin ardında her seferinde kâr oranının düşüşünü aramak gerekir. Bu konunun daha etraflı bir metodolojik tartışması için Üçüncü Büyük Depresyon kitabımızın (a.g.y.) "Dünya Ekonomisi, Ulusal Ekonomi, Krizler" başlığını taşıyan 21. Bölümü'ne (s. 243-49) bakılabilir.

üretim faaliyetinde, önce üretim araçları ve emekgücü satın almak için gerekli para sermaye biçimini, sonra satın alınan bu unsurların üretimde harekete geçirilmesiyle üretken sermaye biçimini, nihayet üretim sürecinden çıkan ve satılarak değer ve artık değer gerçekleşmesini bekleyen meta sermaye biçimini kazanır.⁶⁵ Genel olarak finans sermayesi, özel olarak banka sermayesi, Marx'ın kullandığı terimi kullanacak olursak faiz getiren sermaye, para sermaye işlevsel biçiminin, toplam toplumsal sermaye içinde yaratılan bir işbölümü sonucunda bazı tekil sermayelerin faaliyetinin esas alanı haline gelmesinin ürünüdür. Bankalar sermaye birikimi süreci içinde çok çeşitli nedenlerle derhal yatırılamayan ya da gelir olarak tüketilemeyen miktarları toplayarak bunları derhal kullanım bakımından ihtiyacı olan kapitalistlere (veya ikincil düzeyde tüketicilere) kredi olarak aktarırlar. Mevduata ödedikleri faiz ile ondan daima daha yüksek olan kredi karşılığında elde ettikleri faiz arasındaki fark onların banka kârının klasik ana kalemini oluşturur. Kısacası, her sermayenin faaliyetinin bir parçası olan bir işlev, bir sermaye fraksiyonunun münhasır işi haline gelmiştir.

Kredi sisteminin kapitalist üretim tarzının içinde salt teknik bir işbölümü açısından ele alınması yanlış olur. Bir kez serpilip geliştiğinde kredi sistemi kapitalizmde hayati etkiler yaratmaya başlar. *Kapital*'in Birinci Cilt'inde, yani kredinin soyutlama düzeyi dolayısıyla henüz tahlile sokulmasının yeri olmayan "genel olarak sermaye"nin tartışıldığı aşamada bile Marx, kendi soyutlama disiplini geçici olarak askıya alma pahasına krediyi şöyle tanımlar:

...kapitalist üretimle birlikte tamamıyla yeni bir güç oluşur; bu yeni güç, ilk zamanlarında, birikimin mütevazı bir yardımcısı olarak gizlice işin içine giren, toplumun yüzeyinde şu ya da bu büyüklükte kütleler halinde dağılmış bulunan paraları görünmeyen iperle bireysel ya da ortaklık biçiminde birleşmiş kapitalistlerin ellerine çeken, fakat çok geçmeden rekabet savaşının yeni ve korkunç bir silahı haline gelen ve sonunda sermayelerin merkezileşmesini sağlayan muazzam bir toplumsal mekanizmaya dönüşen kredi sistemidir.⁶⁶

Daha buradan Marx'ın kredi sistemine ne kadar büyük önem atfettiği ortaya çıkıyor. Buradaki vurgu esas olarak, yukarıda incelediğimiz, üretici güçlerin gittikçe daha büyük sermaye birimlerinde toplanmasının toplumsal biçimi olan sermayenin merkezileşmesini öne çıkarıyor. 20. yüzyılın başında, Hilferding ve Lenin'in "finans kapital" tahlili, doğrudan doğruya kredinin sermayenin merkezileşmesi ve tekelleşmesi sürecinde oynadığı bu belirleyici rolü üzerinde

65 Bu işlevsel biçimler ve bunların her birinin dolaşım içindeki karakteristik devresi, *Kapital*'in İkinci Cilt'inin ilk dört bölümünde ayrıntısıyla incelenir. Buna karşılık faiz getiren sermaye Üçüncü Cilt'in konusudur.

66 *Kapital*, cilt I, a.g.y., s. 605.

yükselir.⁶⁷

Ne var ki, kredinin toplumsallaşma eğilimine katkısı bundan ibaret değildir. Marx, banka sermayesi ve kredi sistemini esas incelediği Üçüncü Cilt'te kredinin sadece sermaye birimlerinin merkezileşmesi yoluyla değil, dolaysız biçimde de toplumsallaşma sürecine katkıda bulunduğunu vurgular. Kredi varoluş tarzı nedeniyle “sınıfın ortak sermayesi” karakterini kazanır.

Sanayi sermayesi, sadece, farklı alanlar arasındaki harekette ve rekabette, **sınıfın özünde ortak olan sermayesi** olarak görünürken, ödünç verilen sermaye burada, sermayenin arz ve talebinde, gerçekten ve kesin bir şekilde böyle bir sermaye olarak görünür. Diğer yandan, para-sermaye, para piyasasında, gerçekten de, ortak bir öge olarak, özel kullanılma biçiminden bağımsız bir şekilde ve her bir alanın üretim gerekleri doğrultusunda, farklı alanlar arasında, kapitalist sınıfın üyeleri arasında bölündüğü bir şekilde bulunur. Ayrıca, büyük sanayinin gelişmesiyle birlikte, para-sermaye, piyasada görüldüğü kadarıyla, giderek, tek bir kapitalist tarafından, piyasada bulunan sermayenin şu ya da bu parçasının sahibi tarafından temsil edilmek yerine, yoğunlaşmış, örgütlenmiş bir kütle olarak ortaya çıkar ve bu kütle, gerçek üretimden tümüyle farklı bir şekilde, toplumsal sermayeyi temsil eden bankacıların denetiminde olur.⁶⁸

Banka sisteminin önemi, kaynak tahsisi sürecinde üretim kararlarının giderek tekil kapitalistlerin elinden çıkarak, oynak, esnek, bütünsel bir kaynak tahsisi mekanizması olarak kredi sisteminin eline geçmesinde cisimleşir. Kredi, bu anlamda kapitalist sınıfın bütününe ortak sermayesine benzetilir. Marx, daha da ileri giderek kredi sisteminin toplumsallığını vurgular, krediyi sosyalizme geçişin bir biçimi olarak ele alır.

Kredi ve banka sistemi, toplumun tüm kullanılabilir ve hatta potansiyel, henüz aktif olarak kullanılmayan sermayesini sınai ve ticari kapitalistlerin emrine sunar ve böylece, bu sermayeyi ödünç veren de onu kullanan da, onun sahibi ya da üreticisi olmaz. Böylece sermayenin özel karakterini ortadan kaldırır ve böylece, özünde, ama yalnızca özünde, sermayenin kendisinin ortadan kaldırılmasını barındırır. Bankacılık aracılığıyla, özel bir iş olarak, toplumsal bir işlev olarak sermaye dağıtımı, bireysel kapitalistlerin ve tefecilerin elinden alınmıştır. Ama böylece, banka ve kredi, aynı zamanda, kapitalist üretimi kendi sınırlarının ötesine sürüklemenin en güçlü aracı ve bunalımların ve dolandırıcılığın en etkili araçlarından biri olur. (...)

Son olarak, hiç kuşku yok ki, kredi sistemi, kapitalist üretim tarzından birleşik

67 Bkz. Özgür Öztürk, “100. Yılında *Das Finanzkapital*”, *Devrimci Marksizm*, sayı 12, Kış 2011, özellikle s. 136-39.

68 *Kapital*, cilt III, çev. Mehmet Selik ve Erkin Özalp, İstanbul: Yordam Kitap, 2015, s. 369-70. Vurgu aslında.

emeğin üretim tarzına geçiş sırasında güçlü bir kaldıraç olarak iş görecektir; ne var ki, bunu, sadece, üretim tarzının kendisindeki başka büyük organik devrimlerle bağlantılı bir öge olarak yapacaktır.⁶⁹

Şimdi, bu derecede büyük bir rol atfedilen kredi sistemi ya da daha genel olarak finans sistemi krize girdiğinde, hele hele bu kriz ekonominin bütününde, hatta toplumun tamamında devasa bir krize, bir Büyük Depresyona yol açıyorsa, bunu, finans sadece görünüştür, asıl ardına bakmak gerekir mantığıyla geçiştirmek doğru olmaz. Bu sezgiyi Marx'ın kredinin krizler içindeki yerine ilişkin gözlemleri ile birleştirdiğimizde depresyonların daha iyi kavranmasını sağlayacak ipuçlarına erişmemiz kolaylaşacaktır.

Marx krizlerin oluşumuna ilişkin incelemelerinde “aşırı kredi” olgusuna büyük önem atfeder. Kredi sisteminin bir özelliği vardır: Bankaların kredi yaratımı, reel ekonomide belirli bir dönem boyunca kullanılmayan, tasarruf edilen para miktarıyla sınırlı olmak zorunda değildir. Kapitalizmin finans sistemi bin türlü mekanizma ile kendini esnek tarzda genişletme kapasitesine sahiptir. Bu esnek genişleme kapasitesi, kredinin kriz oluşumunda ve kontrolünde çok önemli bir rol üstlenmesi sonucunu doğurur. Kâr oranının düşüş eğilimi (KODE) çeşitli koşulların bir araya gelmesi sonucunda güncellik kazandığında, yani eğilim somut bir gerçekliğe dönüşme belirtileri gösterdiğinde, sermayenin yatırım eğilimi yavaşlar, bunun yığılmı etkisi ile tüketim de dâhil toplam talep gerilemeye başlar, ekonomi, yatırım ve büyümenin düştüğü, işsizliğin yükseldiği, üretim kapasitesi kullanım oranının gerilediği bir kriz durumuna yönelir. İşte bu aşamada kredi sistemi krizin önünde bir karşı eğilim olarak yükselir. Kredi sisteminin genişleme esnekliği sayesinde sermayenin ve tüketicilerin borçlanması yoluyla talep yeniden artmaya başlar. Şayet devlet para ve maliye politikalarıyla buna destek olursa ekonomiye basbayağı bir canlılık gelir. Kriz gündemden çıkar, yatırım ve büyüme yükselir, işsizlikte düşüş, kapasite kullanımında yükselme görülür. Ama bu ebediyen devam edemez. Çünkü her kredi, gelecekte üretilecek artık değerden bir gelir payı karşılığında ileri sürülür. Oysa temelde var olan ve aşırı birikim krizini başta gündeme getirmiş olan kâr oranı düşüşü, taleple değil üretimin çelişkilerinin, yani son tahlilde sermayenin organik bileşiminin yükselişinin sonucu olduğundan, kriz ortadan kaldırılmış olmaz, sadece ertelenmiş ve gözlerden uzak tutulmuş olur. İşte Marx bu duruma “aşırı kredi” adını verir.

Finans sermayesinin esnek gelişme kapasitesinin bir başka vechesi ise, finansal genişlemenin kendi doğurduğu dinamik içinde spekülative balonların kapitalist finansın asli bir özelliği olmasıdır. Dolayısıyla, kriz önleme mekanizması olarak “aşırı kredi” olgusu, yarattığı kamçılama ile bir spekülative balonun oluşmasına da yol açabilir. Bu durumda, “aşırı kredi”nin etkisi katlanacak, spekülative balonun

69 Aynı yerde, s. 605-606.

yarattığı servet etkisi tüketimi ve dolayısıyla yatırımı kamçılıyarak ekonomide bir aşırı ısınmaya yol açacaktır. Ama bütün spekülatif balonlar bir gün patlar. İşte bu olduğunda finansın oynadığı rol, basit bir kriz yerine çok daha derin bir krizin patlak vermesidir. Bu anlamda, “aşırı kredi” hem krizleri erteler, ama hem de etkilerinin dev boyutlara erişmesi yönünde bir etki yaratır.

Demek ki, üretici güçlerin toplumsallaşmasının kaynak tahsisi alanındaki bir yansıması olarak kredi sistemi ne kadar gelişkinse, daha doğrusu bizim temsilci biçim olarak aldığımız kredi sisteminin de içinde yer aldığı finans sistemi ne kadar gelişkin ve karmaşıksa, krizin depresyona dönmesi o kadar daha büyük olasılıktır. İleri düzeyde toplumsallaşmış kapitalist ekonomilerin krizlerinin depresyona dönüşmesini açıklayan faktörlerden biri de budur.

Ne var ki, bir kez gerçeğin saati çaldığında, bir kez ekonomi kriz gerçeğiyle artık ertelenemeyecek biçimde yüzleştğinde yaşanacaklar da kapitalist üretim tarzında toplumsallaşmanın ne derecede ileri gitmiş olduğu ile bağlantılıdır. Bu önerme, içinden geçmekte olduğumuz Üçüncü Büyük Depresyon'un derinliğini açıklamak bakımından büyük önem taşıyor. Bu depresyon, her şeyin her şeye bağlı olduğu önermesinin tarihte ilk kez böylesine bir etki yaptığı ortamı oluşturmuştur. Burjuva finans teorisinin kendisi, 2008'de yaşanan krizin derinliğini artan ölçüde “sistem riski” adı verilen bir faktöre bağlamaktadır. Şimdi bunu somutluğu içinde görelim.

Sistem riski⁷⁰

Bankacılıkta yaygın olarak uygulanan bir risk değerlendirme tekniği, risk türlerini tanımlayarak her biriyle başa çıkmak için hazırlık yapmayı kolaylaştırmaktır. Kredi riski (alacaklının borcunu ödememesi veya batması), piyasa riski (faiz oranının, döviz kurunun, emtia fiyatlarının değişikliklere maruz kalması), operasyon riski (banka içinde beşeri nedenlerden, bilgisayar sistemlerinden ya da genel süreçlerden kaynaklanan riskler), likidite riski (bankanın bir panik anında ödeyemezliğe düşmesi), işletme riski (yanlış stratejiden kaynaklanan zarar) vb. arasında bir de sistem riski vardır. Bunun geleneksel anlamı, belirli anlarda ekonomide ya da toplumda ortaya çıkabilecek büyük sarsıntıların bankayı risk altına sokarak zarar vermesidir. Devrim, savaş, büyük ekonomik krizler vb. olaylar, bankaların bütünüyle iradesi dışında ekonominin bütününe, dolayısıyla bankacılık sistemine ağır zarar vererek bir sistem riski oluşturur. 1990'lı yıllardan itibaren finansal sistemin kendi içindeki

70 Türkçe, isim tamlamalarını sever. Başka dillerin (daha doğrusu Batı dillerinin) sıfat kullanımıyla ifade ettiği birçok terim bizde isim tamlaması halini alır. Buna bir de İngilizce'deki “systemic” kelimesinin Türkçe'ye “sistemik” olarak aktarılmasının kaçınılmaz olarak yaratacağı yabancılaşma etkisini de eklerseniz, İngilizce'de kullanılan “systemic risk” teriminin Türkçe'ye “sistemik risk” değil, “sistem riski” olarak çevrilmesinin daha doğru olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür.

bütünsel riskler sistem riskine gittikçe daha fazla konu olmuştur. 2008 finansal çöküşünden bu yana ise bankacılık ve finans literatüründe sistem riski çok daha spesifik ve çok daha finans sistemine içkin bir anlamda ön plana çıkmış bulunuyor. Bu bağlamda ele alınan tek tek bankaların değil bir bütün olarak bankacılık ya da finans piyasasının karşılıklı bağımlılığından doğan risktir. Tek bir bankanın (2008 örneğinde Lehman Brothers) çöküşünün bir domino etkisi ya da bulaşma etkisi ile ardı ardına bütün bankaları ve finans kurumlarını çökertmesidir.⁷¹ İki finans teorisyeninin ifadesiyle “[B]ankacılıkta sistem riski, tek bir ülkede, bir dizi ülkede ya da dünya çapında, banka iflasları arasında yüksek bir korelasyon ve kümeleşme olduğunda ifadesini bulur.”⁷²

Sistem riskine artan ilginin sonucu olarak ünlü London School of Economics (LSE) 2013’te LSE Systemic Risk Centre’ı (LSE Sistem Riski Merkezi) kurmuştur. Merkez, varlık nedenini, “2007-2008 krizinin politika düzenleyicilerin ve finansçıların bir sistem krizi için yeterince hazırlıklı olmadığını ortaya koyduğu” gerekçesine dayandırmaktadır. Amacı, “bir sonraki finansal krizi tetikleyecek riskleri araştırmak ve politika düzenleyicilerin ve finans kuruluşlarının daha hazırlıklı olmasını sağlamaktır.”⁷³

Sistem riski üzerindeki bu yoğunlaşma, makroekonomik politika alanında da önemli bir etki yaratmıştır. Alanın bazı uzmanlarının ifadesiyle, “2008 finansal krizinin ertesinde finans sisteminin istikrarını tek tek bileşenleri üzerinde durarak değil bir bütün olarak ele alan kapsayıcı bir çerçeve olarak makro-ihtiyati politika konusuna hızla artan bir ilgi mevcuttur.”⁷⁴ Yani, ekonomi politikası (özel olarak da merkez bankaları), tam da sistem riski dolayısıyla, tek tek bankaların değil bütün banka sisteminin istikrarını gözetten bir **makro**-ihtiyati politika izlemektedir.

Öte yandan, son dönemde yeni bir gelişme, sistem riski konusuna atfedilen önemin banka stres testleri alanını da etkisi altına almış olmasıdır. Bankaların kriz koşullarına ne ölçüde hazırlıklı olduğunu, kriz patlak verdiğinde ne derecede dayanıklı olabileceğini ölçmek için son on yıllarda geliştirilen banka stres testleri başlangıçta “mikro ihtiyati” bir karakter taşımaktaydı ve tekil bankaların “dışsal şoklar” a potansiyel direncini ölçmeyi hedefliyordu. Oysa şimdi yeni nesil stres testlerinin “makro ihtiyati” karakter taşıması ve finans sistemini oluşturan bütün kurumların etkileşiminden doğacak “içsel şok” a karşı potansiyel direncin

71 Nellie Liang et al. “A Framework to Monitor Systemic Risk”, Sistem Riski Konferansına sunulan tebliğ, 27-28 Eylül 2012, İstanbul.

72 George G.Kaufman ve Kenneth E. Scott, “What Is Systemic Risk and Do Bank Regulators Retard or Contribute to It?”, *The Independent Review*, cilt VII, No. 3, Kış 2003.

73 <http://www.systemicrisk.ac.uk/about-centre>.

74 Xiaoyong Wu et al., “Macroprudential Policy: What Instruments and How to Use Them?

Lessons from Country Experiences”, Sistem Riski Konferansına sunulan tebliğ, 27-28 Eylül 2012, İstanbul.

derecesini ölçmesi hedeflenmektedir.⁷⁵

Sistem riskinin tam olarak ne anlama geldiğinin anlaşılması ilk başta kolay değildir. Temeldeki teorik fikir basittir. Finans piyasalarında işlem gören varlıkların fiyatları kendi başına alınabilecek, bağımsız birer değişken değildir. Varlık fiyatları karşılıklı bir bağımlılık içindedir. Dolayısıyla, fiyatları arasında da bir korelasyon mevcuttur. Öyleyse, ciddi düşüşler de birlikte, kümeleşme içinde olacaktır.⁷⁶

Esas fikir bu olmakla birlikte iş daha somutu anlamaya geldiğinde, alanın literatürü dahi bir ölçüde belirsiz ifadelerle, hep aynı terimlerin kullanıldığı, ama bazen totolojik önermelerle tanımlar bu risk türünü. Joseph Stiglitz sistem riskini anlatmak için yararlı bir örnekle elektrik şebekesi benzetmesini kullanmıştır. Elektrik şebekesi bir yandan bir ülkenin, hatta bir kıtanın en ücra köşelerine elektrik verilmesini olanaklı kılarken, bir yandan da herkesin ve her kurumun aynı şebekeye bağımlı olması dolayısıyla herhangi bir felaketi de her tarafa birden taşıma potansiyeline sahiptir.⁷⁷

Biz de başka bir örnek önerelim. Bilgi işlem alanından, bütün dünyayı bir aşamada çok meşgul eden bir örneği hatırlamak anlamlı olabilir. Y2K problemi olarak bilinen problem, bazı bilgisayar sistemlerinde, özellikle de yazılımları erken dönemde düzenlenmiş sistemlerde tarihin kısaltılmış olarak (1998 yerine 98) ya da başka biçimlerde kaydedilmiş olmasından dolayı 2000 tarihi ilk kez geldiğinde bilgisayar sisteminin 00'ı 2000 yerine 1900 olarak algılayabileceği ya da hiç algılayamayabileceği türünden (burada girilmesi gerekmeyen) bir dizi sorun yüzünden her yerde büyük sorunlara yol açabileceği konusunda yayılan endişeydi. Sorunun çözülmesi için ABD'de yasalar kabul edildi, Birleşmiş Milletler'de özel amaçlı toplantılar yapıldı. Sonunda takvimler 1 Ocak 2000'i gösterdiğinde büyük bir sorun yaşanmadı. Ama öncesinde yapılan tartışmalar bazı şeyleri belirgin biçimde gösteriyordu. Birincisi, sistem tartışmasız olarak uluslararası idi, hiçbir biçimde tekil ülke sınırları içinde kalması mümkün değildi. İkincisi, bilgisayar sistemlerine en az sahip, en geri ülkeler bile bu problemten etkilenenecekti, çünkü bazı bakımlardan (finans, enerji, altyapı, sağlık, askeri, uydular vb.) onlar da bilgisayarlaşmış sistemlerle dünyanın geri kalanına bağlanmışlardı. Üçüncüsü, mesele sadece bilgisayarlar değil, bilgisayar metodolojisini içselleştiren birçok başka cihazın da aynı probleme açık olmasıydı. Yani sistem bir yerde sarsılırsa mutlaka her yerde sarsılacaktı. İşte şimdi finans alanında konuşulmakta olan

75 Ron Anderson et al., "Macroprudential Stress Tests", <https://voxeu.org/article/macroprudential-stress-tests>.

76 Robert Engle, *Anticipating Correlations. A New Paradigm for Risk Management*, Princeton: Princeton University Press, 2009, s. 1, 123, 127-28.

77 Aktaran Marcus Miller/Lei Zhang, "Whither Capitalism? Financial Externalities and Crisis", Franklin Allen et al. (der.), *The Global Macro Economy and Finance*, New York: Palgrave MacMillan, 2012, s. 143.

sistem riski tam tamına böyle bir risktir.

Sistem riskinin neden bugün geçmişe göre daha yüksek olduğunu sorduğumuzda tarihi pek sevmeyen finans literatürünün içinden çıkartabildiğimiz faktörler olarak şunları saptayabiliyoruz: bütün **finans kurumlarının birbirine bağımlılığı**, sistemin son derecede **karmaşık bir yapıya** sahip olması, tekil **kurumların büyüklüğü**, nihayet İngilizce literatürde “sovereign risk” olarak anılan devletin taşıdığı riskler, esas olarak da **kamu borcundan kaynaklanan risk**. Ve, sistem riskinin doğası gereği, bütün bunların karşılıklı etkileşimi.⁷⁸

Karşılıklı bağımlılık, sistemin içindeki her bir bileşenin ayrılmaz biçimde ötekilerine bağlı olduğunu, ötekilerdeki herhangi bir ciddi değişikliğin mutlaka o bileşeni de etkileyeceğini gösteren bir durumdur. Bir banka krize düştüğünde çıkış yolu elindeki teminatları ve diğer varlıkları borçlarının tasfiyesi için kullanmasıdır. Bütün risk hesapları, bunların bankayı krizden kurtarmasına göre yapılır. Ama bir banka krize girdiğinde öteki bankalar da krize giriyorsa onlar da varlıklarını satışa çıkaracağından varlıkların her biri şimdi değerce çok daha düşük hale gelecek, hatta “çöp” derekesine bile inebilecektir. Dolayısıyla, kendi kendini besleyen bütünsel bir süreç içinde aşağıya doğru bir iflas yarışı başlar.

Karmaşıklık hem yapının bütünselleşmesinden, hiçbir bileşenin birbirinden bağımsız olmamasından gelir, hem de özellikle son dönemde “türev” denen ürünler dolayısıyla finans piyasalarının bazen belirli bir yaşı geçmiş bankacıların ya da aracı kurum yöneticilerinin dahi anlayamadığı bir ortam haline gelmiş olmasından kaynaklanır. 2008 krizini tetikleyen standart-altı mortgage krizinin ardından mortgage sözleşmelerinin bir de çeşitli paketler halinde türev piyasalarına çıkarılmış olduğu anlaşıldı. Elbette tek bir yoksul siyahi Amerikalının dar aile bütçesi üzerine bu kadar çok borsa kumarbazı bahse girecek olursa kriz katlanacaktır!⁷⁹

Büyüklik çok önemlidir. Uluslararası finans piyasalarında az sayıdaki aktör (bankalar, yatırım bankaları, sigorta şirketleri, yatırım fonları) bütün dünyanın parasına hâkimdir. Bunların birinin çöküşü, sistemin bütünleşmesi dolayısıyla onunla yakın ilişki içinde olan ötekilerin de onun batmasından ağır zarara uğraması ve sarsıntıya girmesi anlamına gelir. Batan kurum ne kadar büyükse hasar da elbette o kadar ağır olacaktır. Üstelik, batan kurumun hemen ardından domino ya da bulaşma etkisiyle bir başkası, sonra bir başkası gelirse, hasar katlanacaktır.

78 M. Getmansky et al. “Sovereign, Bank, and Insurance Credit Spreads: Connectedness and System Networks”, Sistem Riski Konferansına sunulan tebliğ, 27-28 Eylül 2012, İstanbul.

79 Standart-altı (subprime) mortgage krizi, 2000’li yıllarda bankaların birbiriyle yarış içinde en yoksul aileleri bile mortgage vererek ev sahibi olmaları için teşvik etmesi sonucunda dev bir gayrimenkul balonunun şişmesine bağlı olarak gelişti. 2007 yazında ABD’de, ardından birçok başka ülkede (Britanya, İrlanda, İspanya vb.) balon patladığında konut fiyatları hızla düşmeye başlayınca bu yoksul aileler mortgage faizlerini ödeyememeye başladı. Onların iflası kartopu etkisiyle bankaların iflası haline geldi.

Wall Street yatırım bankaları arasında dördüncü sırada olan Lehman Brothers'ın iflasa terk edilmesi sonrasında yaşananlardan çıkarılan ders, SIFI kavramının oluşturulması olmuştur: “systemically important financial institutions” (sistem açısından önemli finans kuruluşlar). Bunların batmasına izin verilmemesi gerektiği sessiz bir mutabakat konusudur.⁸⁰ Halk diline de geçen “too big to fail” (batmaya terk etmek için fazla büyük) deyiimi de aynı fikrin dürüst ifadesidir.⁸¹

Devlet riski diye adlandırılabileceğimiz risk de elbette belirleyici niteliktedir. 2008 finansal çöküşünden sonra banka sistemini ayakta tutabilmek için devletlerin yaptığı dev harcamalar, sonunda, özel finans krizini devletlerin mali krizine dönüştürmüştür. O aşamada henüz yalnızca zayıf halkalarda krize dönüşmüştür bu (Yunanistan en çarpıcı örnektir). Şimdi bütün dünya devletleri boynuna kadar borca batmışken, bir “sistem riski” daha gerçekleşirse, sonucun ne olacağı hayal bile edilemez.

Sistem riski konusundaki bu tartışmanın bizim konumuz açısından ne anlama geldiği ortadadır. Finans alanında sistem riski, bizim üretici güçler düzeyinde her şeyin her şeye bağlı olduğu, dünya kapitalizminin tam bir karşılıklı bağımlılık içinde olduğu yolunda söylediklerimizin finans alanına tercüme edilmesinden başka bir şey değildir. Yanlış anlaşılmasın: Finans bir üretici güç değildir, bütünüyle kapitalist toplumun damgasını taşıyan bir toplumsal ilişkidir. Ama kapitalist gelişmede finansın taşıdığı önemi Marx'a dayanarak anlattık: Kapitalist sınıfın ortak sermayesi karakteriyle üretim araçları ve emeğin dağılımı, yani farklı üretim dallarına tahsisi açısından devasa önemi olan bir alandır finans. Aynı zamanda, krizlerin de en ağır biçimlerini almasının halkası olduğunu ortaya koyduk. Kapitalist ekonomi üretim alanında doğan kriz dinamiklerini aşırı kredi mekanizmalarıyla geçici olarak hafiflettikten sonra, doğan ağır borçluluk nedeniyle finansal çöküşün de çok daha derin olduğunu gördük. Ama içinden geçtiğimiz büyük depresyonu başlatan finansal çöküş kendinden öncekilerden çok daha bütünsel ve “sistemik” olmuştur. Bu yazının başlarında Adam Tooze'dan bir alıntı yapmış, teorik olarak herhangi bir açıklamaya başvurmadağı halde çok önemli bir noktaya değindiğini belirtmiştik. 1929 ile 2008'i karşılaştırırken, tarihte, “bu tür bir senkronizasyon anı, dünyanın büyük bankalarından bu kadar çoğunun eşzamanlı olarak çökme tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı bir an” olmadığını söylüyordu.⁸² Evet, çünkü finans sistemi tarihte hiç bu kadar “toplumsallaşma” yaşamamıştı, hiçbir zaman bu kadar karşılıklı bağımlılık içinde değildi, hiçbir zaman bu kadar uluslararası olmamıştı. Bu yüzden, 2008,

80 Tooze bunların ulusal bazı tikellikler dışında dünya çapında yaklaşık yüz civarında finans kurumundan ibaret olduğunu hesaplıyor. Tooze, a.g.y., s. 24.

81 Franklin Allen/Elena Carletti, “Systemic Risk and Macroprudential Regulation”, *The Global Macro Economy and Finance*, a.g.y. içinde , s. 196.

82 Bkz. dipnotu 7.

kendisinden önce tarihte yaşanmış en büyük finans çöküşü olan 1929'dan da daha büyük ölçekli bir çöküşü.

Şöyle bağlayalım: Sistem riski ve onun sonucu olan 2008 çöküşünün devasa boyutu, genel olarak kapitalizmin insanlığın üretici güçlerine kazandırdığı toplumsallaşmanın finans alanındaki izdüşümüdür; kapitalizmin krizlerinde çok büyük bir rolü olan finans böylece toplumun kaynakları üzerinde özel mülk edinme sisteminin yarattığı tahribatı somut olarak ortaya koymaktadır.

3. Üçüncü Büyük Depresyon'un geleceği: Ya sosyalizm ya barbarlık

Bu yazının ana fikri şudur: Kapitalizmin tarihsel gerilemesinin ve can çekişmesinin dönemsel (periyodik) karakteri çerçevesinde, Üçüncü Büyük Depresyon bu sürecin yeniden güncelleşmesi olarak anlaşılmalıdır. Başka bir şekilde ifade edecek olursak, kapitalist üretim tarzının kendi geliştirmiş olduğu üretici güçlerin önünde bir engel olarak yükselmesi daimi bir durgunluğa yol açmamıştır, döngüsel bir hareket halinde büyük depresyonlar biçiminde ortaya çıkmıştır, Üçüncü Büyük Depresyon da bunun yeni bir örneğidir.

Şayet bu fikir doğru ise, gelecek çok ağır tehditlerle dolu demektir. Bu yazının değişik bölümlerinde faşizm tehlikesinden söz ettik. Bu, genel bir anlamda “kriz var, dolayısıyla kapitalistler baskıya başvurur” gibi yuvarlak ve Marksizmle en ufak bir akrabalığı olmayan, ayrıca faşizmi ayağa düşüren bir şey değildir. Faşizm de Büyük Depresyon'u doğuran koşulların ürünüdür. Şimdi kısaca bunun mantığını ele alalım.⁸³

Büyük Depresyonlar kapitalist üretim tarzının kendi yarattığı devasa üretici güçlerle başa çıkamadığının itirafı gibidir. Kapitalizm uluslararası bir sistemin altyapısını hazırlamış, ama kendisi bu sistemi yönetemez hale düşmüştür. Büyük Depresyon ile birlikte bazı tekil ülkelerin burjuvazileri, artık hep birlikte bu krizden kurtulma umudunu yitirir. Kendi dar çıkarlarını savunmayı genel olarak kapitalist sistemin çıkarlarının üzerine yükseltir. “Dünya kurtulamıyor, ben kendimi kurtarayım” mantığını politikasının temeli olarak alır. Bunun sonucu “kendi kendine yeterlilik” anlamına gelen “otarşi” politikasıdır. Otarşi, gerektiğinde dünya pazarının parçalanması için aktif olarak çalışmaktır. Gerçekleşmesinin önkoşulu, o ülkenin burjuvazisinin işçi sınıfını, bütün örgütlerini ortadan kaldıracak ölçüde büyük bir yenilgiye uğratmasıdır. Bu, faşizmdir.

Ama kapitalizmin emperyalizm çağında üretici güçleri getirdiği yerde, hiçbir ekonomi kendi başına kendine yetemez. O zaman ekonomik olarak dünya

83 Bu mantığı *Devrimci Marksizm*'in iki önceki sayısı olan 34. sayıda klasik faşizmi (yani esas olarak Nazizmi ve İtalyan faşizmini) incelerken ortaya koymuştuk. Daha ayrıntılı bir analiz için o yazıya bakılabilir. “21. Yüzyılda Faşizm: Barbarlığın Geri Dönüşü. (1) Klasik faşizm”, *Devrimci Marksizm*, sayı 34, İlkbahar 2018.

pazarından kopmaya yönelen faşizm, dünya sahnesine savaşıyla dönmek zorunda kalacaktır. Yani faşizm savaştan, hatta emperyalist ülkelerde ortaya çıktığı ölçüde dünya savaşıyla ayrılmaz. Nazizmin tarihi güzergâhını açıklayan budur. Hitler'in kısa vadeli planı, Almanya'nın krizini Doğu Avrupa'yı ve en önemlisi Sovyetler Birliği'ni sömürgeleştirerek aşmaya yöneliktir. Sovyet işçi devletinin ve halkının direnişi, bu planı tuzla buz etmiştir.

Bugün Trump'ın izlediği korumacılık ve göç karşıtlığından oluşan ikiz politika, bu anlamda ön-faşist bir karakter taşıyor. Aynen Brexit'in olduğu gibi. Aynen Avrupa'nın bütün ön-faşist hareketlerinin (en belirgin örnekleri sayacak olursak, Fransa'da Le Pen, İtalya'da Salvini, Almanya'da AfD, Avusturya'da FPÖ vb.) Avrupa Birliği'nden kopma doğrultusu ve göçmen düşmanlığı gibi. Bizim yıllar önce haber verdiğimiz tehlike, şimdi 2016'dan bu yana somut, elle tutulur bir biçime bürünmüştür. Henüz bütünüyle gelişmiş, kendi silahlı, yani paramiliter gücünü oluşturmuş, tamamlanmış bir faşist hareket biçiminde değil. Ama onun ön biçimlenmesi olarak. Emperyalist ülkelerdeki bu gelişmenin benzerleri başka ülkelerde de ortaya çıkıyor. Brezilya'da Ekim sonunda başkallığa seçilen Jair Bolsonaro, Avrupa'daki eğilimin Latin Amerika'ya sıçradığının resmidir. Hindistan'da Modi yönetimi Asya'ya özgü bir faşizmin en azından ön işaretlerini veriyor.⁸⁴ Bizde yükselen istibdadın 2016-17 dönemecinden beri faşizm ile işbirliği Türkiye'yi de faşizm tehlikesiyle somut olarak karşı karşıya bırakan bir kapı açmıştır. Afrika'dan Ortadoğu ve Orta Asya yoluyla uzak Asya'ya Endonezya'ya uzanan İslam coğrafyasında ise tekfirci-mezhepçi akımların vahşeti, faşizmin barbarlığı ile yarışıyor. Macaristan'dan Filipinler'e başka baskı rejimi örneklerine girmiyoruz.

Solda krizleri otomatikçe bağlayanların, “sermaye krizleri fırsata çevirir, kendi sorunlarını çözerek bundan da çıkar” kolaycılığını her gün tekrarlayanların, uzun krizler teorisini ebediyen tekrarlanacak bir döngü basitliğine indirgeyenlerin, Üçüncü Büyük Depresyon'un yarattığı bu gericiliği, henüz faşizm diyemese bile kuşkusuz büyük öfke, korku ve çaresizlik içinde izlediğinden kuşumuz yok. Trotskiy bir yerde uzun durgunluk dönemlerinin bilinci çok gerilettiğini, olaylar hızlanınca bilincin kaçınılmaz olarak bir süre geride kaldığını yazmıştı. Bugün bilinç sadece olayların değil, aynı zamanda yüreğin de gerisinde kalıyor. Marksizmi “demokratlık” uğruna bir sahra gibi atmış olan zihin, olayların da, yüreğin de ardından nefes nefese koşuyor, burjuvazinin faşizmi gizlemeye çalışan sahtekâr aydınlarının “popülizm” kavramını alıyor, onu eveliyor geveliyor⁸⁵ ve tarih gözlerinin önünde akıp giderken hâlâ “küreselleşme”yi, Avrupa Birliği'ni, demokrasiyi ve barışı savunarak geviş getiriyor.

Biz bundan farklı olarak faşizme faşizm demeyi, kendi ölümcül krizi içinde

84 Bkz. Burak Gürel, “Hinducu faşizmin yükselişi”, *Devrimci Marksizm*, sayı 34, İlkbahar 2018.

85 *Birikim* bizi asla hayal kırıklığına uğratmadı. Ekim sayısına bir göz atınız.

faşizm ve dünya savaşı tehlikesini doğurmuş olan kapitalizmin zeminini toptan terk etmeyi, AB hayalleriyle yitirilen bir çeyrek yüzyıldan sonra emperyalist Avrupa'nın da ABD gibi gericilik kampında olduğunun artık farkına varılması gerektiğini, faşizmin ve tekfirciliğin yarattığı barbarlık tehlikesine karşı savaşın bu mefluç gericiliklerle el ele değil, bütün ezilenlerin işçi sınıfının etrafında yeniden saflaşması yoluyla sosyalizme doğru yürüyerek mücadele edilebileceğini söylüyoruz.

“Üçüncü Büyük Depresyon’un yarattığı gericilik” dedik, Trump, Brexit, Avrupa’daki ırkçı ön-faşist hareketler vb. için. “Çok mekanik bir bağ” diyenler olabilir. Hiçbir ilişki mekanik değildir. Ama diyalektikte dolayumsuz ilişkiler de vardır. Evet, nedensellik bu denli açıktır. Bunu da *Devrimci Marksizm*’in yakındaki bir başka sayısında, “21. Yüzyılda Faşizm: Barbarlığın Geri Dönüşü” başlıklı yazımızın ikinci bölümünde gösterelim.

Sosyalist planlama dosyası – sunuş

Devrimci Marksizm’in elinizdeki sayısından itibaren sosyalist planlama konulu “akar dosya” adını verdiğimiz bir sürekli dosya yayınlamaya başlıyoruz. Sosyalist planlama dosyamızda her sayıda **en az** bir veya iki yazıya yer vermeyi düşünüyoruz. Bunun yanı sıra, önümüzdeki dönemlerde yine aynı konuda konferans, atölye, sohbet vb. etkinlikler düzenlemek niyetindeyiz.

Dosyamızda hem 20. yüzyılın sosyalist inşa deneyimlerini değerlendiren (kimisi eski tarihli) incelemelere, hem de daha güncel çalışmalara ve geleceğe dönük özgün önerilere yer vereceğiz. Sadece kendi siyasal çizgimize yakın araştırmacıların yapıtlarını değil, bize uzak, hatta hasım olarak gördüğümüz akımlardan yazarların yazılarını da dikkate alacağız. Örneğin bundan otuz yıl kadar önce (1980’li yıllarda, yani Sovyetler Birliği henüz dağılmamışken) çokça tartışılmış olan, Alec Nove’un piyasa sosyalizmini savunan metinleri de dosyamızda yer bulacak.

Bunu yapmaktan maksadımız bizce geri (ve gerici) konumdaki yaklaşımların yaygınlaşmasına olanak sağlamak değil hiç kuşkusuz. Belirli bir teorik ciddiyet içeren yahut en azından eleştirmeye değer bulduğumuz ve en geniş anlamda sol içinde kabul edilebilecek çalışmalardan söz ediyoruz. Sosyalizme açıkça düşman olan Ludwig von Mises veya Friedrich von Hayek gibilerinin sözümona eleştirilerine *Devrimci Marksizm* dergisi kapalıdır. Meraklısı varsa başka yerden bulup okur. Biz daha ziyade, meseleyi dürüstçe düşünmek, tartışmak ve tarihin komünizme doğru akan hareketine katkı sunabilmek arzusundayız. Yeri gelmişken, “kapitalist planlama” denilebilecek, kapitalist devletlerin zaman zaman başvurduğu türden planların, dergimizde başka bağlamlarda tartışılabilir bir konu olmakla birlikte bu dosyamızın ilgi alanına girmediğini de belirtelim.

Sosyalist planlama konusu doğal olarak hem genel anlamıyla teorik

incelemeleri, hem pratiğin tarihini, hem de geçmiş deneyimlerden hareketle üretilen geleceğe dönük tasarımları içeriyor. Geçmişten bugüne, bugünden geleceğe uzanıyor. 20. yüzyılın sosyalist inşa girişimlerinin neden başarısız olduğunu tartışırken planlama boyutunu bir yana bırakmak kesinlikle eksik ve yanıltıcı olacaktır. Öte yandan, bu başarısızlıklardan dersler çıkarmak ve 21. yüzyıla damgasını vuracak olan yeni devrimlere hazırlanmak da tüm devrimci Marksistlerin görevidir. Bu anlamda dosyamız, salt geçmişin değerlendirilmesini değil, aynı zamanda geleceğe dönük kimi ilkelerin ve yöntemlerin belirlenmesini de amaçlıyor.

Sosyalizmin dünya çapındaki gerileme dönemi diyebileceğimiz kabaca 1980-2010 arası yıllarda, siyasal yenilgilere muazzam bir düşünsel yozlaşma eşlik etti. “Tarihin sonu”, “toplumun imkânsızlığı” gibi garabetler solda da kendisine dinleyici bulabildi. Müteveffa Ellen Wood’un “sınıftan kaçış” adını verdiği eğilim, kanserli bir hücre gibi sosyalist gövdeyi içeriden kemirdi. Kapitalizmin içine girdiği genel dünya bunalımı koşullarında bu durum yavaş yavaş değişmeye başladı, fakat son otuz-kırk yılın teorik ve pratik tahribatı da bir gerçek. Bu bakımdan, yeni devrimci kuşakların, her şeye “sıfırdan” başlamayacağımızı, geçmişte başımıza bela olmuş sorunlarla önümüzdeki dönemlerde de (belki kılık değiştirmiş şekillerde) mutlaka karşılaşacağımızı bilmelerinde fayda var. Dolayısıyla, bilenleri yeniden keşfetmemek veya çözümü çoktan formüle edilmiş problemlerde boğulmamak için, Marksist teorinin yaratıcılığını ve siyasal-düşünsel birikimini yansıtan, eski tarihli olsa da içeriğiyle her çağa hitap edebilen yapıtlara sürekli dönmek gerekiyor. Önümüzdeki dönemler için stratejiler ve hedefler belirlerken, ayağımızı sağlam toprağa basmalı, devrimci Marksist geleneği tüm zenginliğiyle kucaklamalıyız.

Geçmişten gelen mirasımız devrimci Marksizmin avadanlığındaki teori, kavramlar, program ve yöntemlerle sınırlı da değil. Geri dönüp baktığımızda, Sovyetler Birliği’nde yaklaşık üç çeyrek yüzyıl, diğer işçi devletlerinde yaklaşık yarım yüzyıl boyunca uygulanmış bir planlama sistemi mevcut. İnsanlık, modern üretici güçlerin sadece özel mülkiyet ve piyasa temelinde yönetilebileceği yolundaki burjuva iddiasının pratikte inkârını neredeyse bütün 20. yüzyıl boyunca yaşad. Sovyetler Birliği’nde üretim araçları üretimi alanında (yani *Kapital*’in İkinci Cildi’nin terimleriyle söyleyecek olursak birinci kesimde) farklı üretim dalları arasındaki ilişkiler piyasadan bütünüyle bağımsızlaştı. Fiyatlar sadece farklı üretim mallarının miktarlarının birer göstergesi haline geldi. Kaynak tahsisi, doğrudan girdi-çıktı ilişkilerine göre düzenlendi. İnsanlık, kendi ürettiği üretici güçleri piyasanın yarattığı meta fetişizminden, yani metaların (ve paranın) arasındaki ilişkilerin insanlar arasındaki ilişkileri yönettiği yabancılaşmış bir âlemden kurtarıp kendi bilinçli kontrolü altına geçirebileceğini fiilen kanıtlamaya başladı. Üstelik bunu henüz bilgisayar teknolojisinin sağladığı muazzam olanakların öncesinde ve en gelişmiş ülkelerde değil, başlangıçta sosyalist inşa için çok geri olup ileri

ölkeleri yakalamaya çalışan bir ölkede, Sovyetler Birlięi'nde başardı. Bu deneyimin eksiklerinden ve başarısızlıklarından olduğu kadar, başarılarından, olumlu yanlarından, kısacası her türlü dersinden yararlanmamız mümkün ve gereklidir. Sermaye ilişkisinin ilga edilmiş olduğu toplumlara "kapitalizm" ya da "devlet kapitalizmi" diyerek sırt çeviren anlayış bizden uzak olsun! Sovyet toplumu ve diğerleri birer geçiş toplumu ve iřçi devleti olarak kaldığı sürece ne yaşadıysa, o deneyim bizim için gelecek ačíısından ders çıkarılması gereken bir mirastır.

Elbette, neredeyse bir yüzyıla yakın süre modern üretici güçleri yöneten bu planlama, bu toplumlara musallat olan bürokrasinin damgasını yemiştir, onun hırslarının, çıkarlarının ve zaaflarının çarpıklıklarını yaşamıştır. Önemli olan bu deneyimlerden öğrenirken bürokrasinin yarattığı cürufun içinde saklanan cevhere erişebilmek, geçmişin deneyiminde ortaya çıkan sorunları giderecek yeni yöntemler yaratabilmektir. İşçi sınıfının iktidarı almasına kadar geçerli olan geçiş programını tamamlayan ve sınıfsız topluma kadar uzanacak olan sosyalist inşa programını oluşturmak, bugün, dün olduğundan çok daha kolaydır. Çünkü artık dünün deneyimlerinden ders çıkarma olanağımız vardır. Yaşanan boş yere yaşanmamıştır!

Marx ve Engels'in sosyalizme geçiş konusunda ayrıntılı planlar yapmadığı, gelişmenin ana hatlarını çizmekle yetindiği sık sık söylenir. Bunun nedeni sosyalizmin bilinemez olması değil, onların döneminde henüz maddi bir gerçeklik olarak ortaya çıkmamış olmasıdır. İşçi sınıfının ilk uzun soluklu iktidarı olan Sovyet deneyimi başladığında Lenin ve Trotskiy, Buharin ve Preobrajenskiy gibi önderler yollarını el yordamıyla bulmaya çalışıyorlardı. Onlara yol gösteren, işçi sınıfı ve (başta köylölük olmak üzere) müttefiklerinin sınıf çıkarları konusunda keskin bir bilincin ve bağlılığın dışında sadece teorik bazı görüşlerdi. Gerisi doğaçlama geliyordu. Bugün Ekim devriminden yüz yıl sonra, dünyanın üçte biri en az yarım yüzyıl boyunca kapitalist özel mülkiyet ve (ulusal ekonomi ölçeğinde) piyasadan kurtulmuş olarak yaşadıktan sonra, yeni bir sosyalist devrimden sonra yine el yordamıyla yürümeye kalkışacak olanlara Marksist denemez! Marksist program "gözlerimizin önünde yaşanan süreci" geleceğe taşır. Sovyet deneyimi, olumlu ve olumsuz yanlarıyla bizim sosyalist inşa programımıza ışık tutacaktır.

Sözünü ettiğimiz genel gerileme döneminde sosyalist planlama konusunun dünya genelinde sosyalist aydınların gündeminden çıktığını, deyim yerindeyse rafa kalktığını görüyoruz. Sağın ideolojik hegemonyasının önemli bir parçasını planlamanın modası geçmiş ve hantal bir sistem olduğu, piyasanın alternatifinin bulunmadığı iddiası oluşturuyor. Buna göre piyasa, dinamik ve hassas niteliği nedeniyle vazgeçilemez bir olgu, hatta bazı militan yorumculara göre insanlığın en büyük başarılarından biri. Kuşkusuz bu iddialar apaçık çarpıtmalara ve yalanlara dayanıyor. Fakat bazı istisnalar dışında sosyalist aydınların piyasa/planlama tartışması konusunda neoliberal tezlere ve onların gölgesinde solda kökleşen sol liberal safsatalara doğru dürüst yanıtlar üretebildikleri de

söylenemez. Burjuva ideolojisinin saldırıları karşısında sosyalistlerin savunmaya çekilmeleri, planlama gibi kimi “netameli” konuları derinlemesine tartışmaktan uzak durmaları affedilmez bir yanlıştır. Aksine, sosyalist planlamanın piyasaya her bakımdan üstün olduğunu kanıtlarıyla göstermemiz ve bunu bıkip usanmadan gündemde tutmaya çalışmamız gerektiği kanısındayız.

Tartışmalarda vurgulanması gereken kritik bir nokta da sosyalist planlamanın salt “ekonomik” bir olgu olmanın ötesinde temelde bir üretim ilişkisi olarak kavranması gerektiğidir. Farklı bir üretim ilişkisi, ister istemez buna tekabül edecek farklı siyasal, ideolojik, toplumsal, kültürel üstyapıların oluşmasını beraberinde getirecektir. Bir başka deyişle, sosyalist planlama genel bir toplum vizyonundan soyutlanmak suretiyle tartışılmaz. Aslında tam aksine, planlama konusu geleceğin sosyalizmi üzerine düşünüp tartışma çabasına elverişli bir giriş noktası sağlar. Oysa günümüzde, özellikle Batılı Marksist çevrelerde sosyalizmin geleceği ve sorunları üretim ilişkileri bir yana bırakılarak tartışılıyor. Planlama salt teknik bir meseleymiş gibi, iktidarı aldığımızda zaten bir şekilde halledilecek tali bir sorunmuş gibi algılanıyor. İşin aslında, devrim sürecinde siyasal düzey gerçekten belirleyici önem taşımakla birlikte, siyasal başarı her şeyden önce kitleleri davaya çekebilme, ikna edebilme becerimize bağlı. Salt bu nedenle bile vaat ettiğimiz yeni tip üretim ilişkileri konusunda önce bizim netliğe kavuşmamız gerekiyor.

Bundan yüz yıl kadar önce, Sovyetler Birliği’nde hazırlanan ilk elektrifikasyon planı Lenin’i muazzam bir heyecana sevk etmişti. Yine, 1920’lerin ortalarında, genel bir ekonomik planın ön çalışması olarak kontrol rakamları hazırlandığında, Trotskiy büyük bir coşkuya kapılmıştı. Tarihte ilk kez olarak bütün bir toplumun üretim ilişkilerinin piyasanın zulmünden kurtarılarak bilinçli ve planlı şekilde düzenlenmesinin olanaklı hale gelmiş olması, her iki önder için de gurur duyulacak çok önemli başarıları. Yüz yıl sonra bugün, elimizde çok daha fazla teknik olanak, veri ve deneyim birikimi varken, bu alanda daha ileri adımlar atmaya şimdiden hazırlıklı olmamızda fayda var.

Günümüzde, giderek derinleşen üçüncü büyük depresyon ortamında ve tüm dünyada yaygınlık kazanan faşizan eğilimler karşısında, “Ya Sosyalizm Ya Barbarlık!” sloganımızın bir hakikati ifade ettiğini geniş kitleler ve her şeyden önce de işçi sınıfı görmeye, anlamaya başlıyor. Kapitalizm çağı kapanacak, sosyalizm yeniden atağa kalkacak. İnsanlığın kapitalist üretim ilişkilerinden, piyasa musibetinden, paradan, sömürden, faşizmden, savaştan, kısaca barbarlıktan kurtulmasının yolu planlamadan geçecek.

Piyasa Ekonomisinin Sonuna Doğru*

Özgür Öztürk

Nail Satlıgan'ın anısına

Nail Satlıgan bu ülkede belki de “teoriyi en iyi bilen” Marksist aydıındı. Herkeste saygı ve hayranlık hisleri uyandıran bu ışıık yüzlü güzel insan, ne yazık ki erken veda etti. Genç kuşaklara aktaracağı daha birçok şey varken, geride bıraktığı külliyat efsanevi bilgi birikimine haksızlık olacak kadar incedir. Az yazmış; alçakgönüllü tavrıyla, birçok konuda doğrudan yazmak yerine çeviri yapmayı tercih etmiştir. Önemli bulduğu metinleri üşenmeden ve hiçbir maddi karşılık beklemeden Türkçeye kazandırmıştır. Bu çeviri etkinliğinin doruk noktası elbette ki *Kapital*’dir. Bunun yanı sıra, örneğin 1980’li yıllarda, *İktisat* dergisinin hemen her sayısına mutlaka bir çeviri veya mülakat ile katkı yapmıştır.

Dergi indeksi incelendiğinde, Nail Hoca’nın *İktisat* çevirilerine 1987-88 arasında hız verdiği görülür. Bu hızlanmanın nedeni çifte krizdir. Birincisi, Sungur Savran’la birlikte derlediği *Dünya Kapitalizminin Bunalımı* içindeki “Hayali Sermaye” makalesinde¹ işleyeceği borsa krizi, 1987’de patlar. Tıpkı 130 yıl

* Bu yazı ilk olarak *İktisat* dergisi, sayı 529, 2015 içinde yayınlanmıştır.

¹ Nail Satlıgan, “Günümüz Kapitalizminin Pamuk İpliği: Hayali Sermaye Spekülasyonu”, Nail Satlıgan ve Sungur Savran (Der.) *Dünya Kapitalizminin Bunalımı*, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1988,

önceki Marx gibi, Nail Satlığan da krizi heyecanla karşılar. Ancak, yine tıpkı 1857'deki gibi, 1987 yılında da kriz genel bir depresyon karakteri kazanmadan yerini toparlanmaya bırakacaktır.

İkincisi, kapitalizmin değil “reel sosyalizmin” krizidir. Nail Hoca'nın o yıllarda çevirdiği metinlerin bir bölümü de “piyasa sosyalizmi” tartışmasına dairdir. Terimin kökeni 1920'lere kadar uzanır, ama tartışma esas olarak 1980'lerin ikinci yarısının kriz ortamında cereyan eder. Neoliberal serbest piyasacılığın etkisiyle, ezeli plan-piyasa ikilemi yine gündeme gelmiştir. Bu kez taraflar, sağ köşede Alec Nove ve solda Ernest Mandel'dir. Dönem, Sovyetler Birliği'nin Gorbacov liderliği altında yeniden yapılanmaya giriştiği, rejimin kendi kusurlarını açıkça itiraf ettiği, arayışlarla dolu *Glasnost* ve *Perestroyka* dönemidir. Kimi kuşkuyla, kimi beklentiyle, ama istisnasız herkes dikkat kesilmiştir. Gelgelelim kısa süre içinde Sovyetler Birliği tarihe karışacak, Çin'in kapitalizme dümen kırdığı netlik kazanacaktır. Böylece, 1990'larda, tartışma **pratikte** gereksiz hale gelir. Çünkü artık yalnızca piyasa vardır. Sosyalist planlama fikri, eşit ve özgür bir toplum umuduyla birlikte, enkaz altında kalmıştır.

Yirmi beş yıl sonra bugün, bir Büyük Depresyon çağında, sarkacın yavaş yavaş ters yöne doğru harekete geçtiğini görüyoruz. Zira serbest piyasa tutuculuğu ile geçen uzun bir dönem sonunda, piyasa sisteminin insanlığa kayda değer bir gelecek vaat edemediği açıklık kazanmıştır. İstihdam, gelir dağılımı, çalışma koşulları, çevre, yoksulluk gibi sorunlar basitçe çözümsüzdür; daha da önemlisi, mevcut üretim ve mülkiyet rejimi altında, insanca ve anlamlı bir yaşamın sağlanıp sürdürülebileceğine dair hiçbir işaret yoktur. Sermayenin insan, doğa ve toplum üzerindeki tahribatı korkunç boyutlara ulaşmıştır. Sistemin her düzeyde giderek daha akıldışı formlara sığınmak zorunda kalması, Zaytung'a bolca malzeme çıkarmasının yanında, kapitalizmin iflasının bizzat kendisi tarafından da itiraf edilmesi anlamına geliyor.

Bununla birlikte, sermayenin ideolojik hegemonyası, halen, alternatiflerin açıkça telaffuz edilmesini ve hatta düşünülmesini önleyebilecek kadar güçlüdür. Kapitalizmin zihinlerdeki hâkimiyeti sürmektedir. Böyle bir ortamda piyasa dışı alternatifler kurgulamak ciddi bir eleştirel çaba gerektirir. Söz konusu eleştiri de her şeyden önce geçmiş deneyimlerin ve tartışmaların serinkanlı biçimde değerlendirilmesini içermelidir. Bu çerçevede, yirmi beş yıl önce Nail Satlığan'ın dikkatle izlediği piyasa sosyalizmi tartışmasını anımsamak yararlı olacaktır. Ancak, ilk başta, piyasa sosyalizminin o vakit olduğu gibi bugün de kapitalist sisteme gerçek bir alternatif sunmadığı vurgulanmalıdır. Nitekim Nail Hoca da “piyasa sosyalizmi” kavramının, “Marx'ın sosyalizm anlayışını tepetaklak eden bir **contradictio in adjecto**” [terimler arasında çelişki] olduğu kanısındadır.² Tartışmanın

501-524.

2 Nail Satlığan, “*Kapital*'de Komünizm Tasarımları”, *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler*

kıymeti, daha ziyade, “nasıl bir sosyalizm” sorusunu gündeme taşımış olmasındadır. Ve bu zorlu soruya verilecek herhangi bir yanıt, plan-piyasa ikilemi konusunda net bir tavır almalıdır.

Bu yazıdaki tek amacım, piyasa-dışı alternatifler üzerine düşünme çabasını dürtüklemeştir. Bence, başka bir dünyanın mümkün olduğunu düşünenler, bunun nasıl bir dünya olacağına dair somut öneriler getirmelidir. Bu öneriler elbette ayrıntılı, dört dörtlük tasarımlar olamaz. Ama 20. yüzyılın deneyimleri ışığında, bazı genel ilkeler formüle edilebilir. Bu çerçevede, iki temel iddia öne sürüyorum. Birincisi: piyasa taraftarlarının sosyalist planlamaya yönelttikleri itirazlar geçersizdir. Bu iddiayı, planlamaya karşı geleneksel eleştirileri ve piyasa sosyalizmi tartışmasını inceleyerek destekleyeceğim. İkincisi: sosyalizm piyasaları dışlar. Bunu da plan-piyasa ikilemini tartışarak göstermeye çalışacağım. Kapitalizm sonrasındaki “geçiş” döneminde tüketim malı piyasaları kısmen var olabilir; ama sosyalizm piyasayı, meta üretimini, para dolaşımını içeremez.

Geçen yüzyılda piyasa ve planlama görüşleri

Geriye bakışla, 20. yüzyılda plan-piyasa ilişkisinde dört görüşün hâkim olduğu söylenebilir. İdeolojik yelpazenin sağından soluna doğru, birincisi, klasik iktisatla başlayıp neoklasikler ile Avusturya Okulu’ndan geçerek son kırk yılda ana akım iktisadın hemen tüm kanatlarını etkisi altına alan serbest piyasacı akımdır. İkincisi, 1930’lardan 1970’lere kadar iktisadi düşüncede –çeşitli ittifaklarla– hegemonya kuran Keynesçi yaklaşımdır. Bu ekol elbette ki ateşli bir planlama taraftarı değildir. Bununla birlikte, piyasaya sistematik devlet müdahaleciliğini esas alan Keynesçilik, uygulamada kapitalist planlama fikriyle ak-rabadır. Nitekim Keynesçiliğin sosyal temelleri İkinci Dünya Savaşı sırasındaki makro planlama çabaları ile şekillenmiş;³ savaş sonrasında az gelişmiş ülkelere çıkış yolu olarak kapitalist planlamayı öneren kalkınma iktisadı da Keynesçiliğin kanatları altında doğmuştur. Üçüncüsü, tıpkı Keynesçiliğin piyasanın kusurlarına işaret etmesi gibi sosyalist planlamanın yetersizliğine dikkat çeken; planlamayı piyasa ile tamamlamayı öneren piyasa sosyalizmidir. Tam da akademide Keynes fırtınasının esmeye başladığı yıllarda Fred Taylor ve Oskar Lange’nin çalışmaları ile teorileştirilen bu yaklaşım, sonraları Yugoslavya, Macaristan, Polonya gibi ülkelerde uygulamaya konulmuştur. Nihayet sonuncusu, başta Sovyetler Birliği olmak üzere birçok ülkede çeşitli biçimler altında hayata geçirilen merkezi planlama yaklaşımıdır. Sosyalist planlama bu ülkelerde uygulanan türden bir merkezi plan biçiminde olmak zorunda değildir kuşkusuz. Ama her halükarda, 20. yüzyıl deneyimlerinden dersler çıkarılması gerektiği açıktır.

Ansiklopedisi, Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları, tarihsiz, 258-259. s.259.

3 Bkz. Massimo De Angelis, *Keynesianism, Social Conflict and Political Economy*, Londra: MacMillan Press, 2000, özellikle 5. ve 6. bölümler.

Geleceğin ne getireceği belirsizdir. Bununla birlikte, sermayenin son otuz yılda neoliberal politikalar ile elde ettiği kazanımlar ve ulaştığı uluslararasılaşma düzeyi dikkate alındığında, dünya kapitalizminin yeniden Keynesçi politikalara dönmesi olanaklı görünmemektedir. Ulusal ekonomiyi ve sanayi sermayesini temel alan Keynesçilik, sermaye birikimi için bir dönem boyunca çok işlevsel olmuş, ancak 1970’ler kadar erken bir tarihte giderek engele dönüşmeye başlamış ve bu nedenle de rafa kaldırılmıştır.

Diğer taraftan, sisteme muhalefet eden unsurlar açısından da “piyasa sosyalizmi”, hem eklektik teorik yapısı hem de uygulamada kapitalizme dönüş yönünde güçlü eğilimler barındırması nedeniyle gözden düşmüştür. Nitekim son yıllarda sosyalist yazında ortaya atılan çeşitli modeller, genellikle piyasa sosyalizmini değil, katılımcı demokrasiye dayanan planlama biçimlerini esas almaktadır.⁴ Kısacası 21. yüzyıl başı itibarıyla ara konumlar, yani Keynesçilik ve piyasa sosyalizmi yitip gitmiş; ortada iki uç, yani piyasa ve sosyalist planlama kalmıştır. Her iki taraf için de üçüncü yolun çıkmaz sokak olduğu netleşmiştir.

Planlamaya itirazlar ... ve yanıtlar

Çoğu kişi, Sovyetler Birliği’nin çöküşünü, piyasanın planlamaya üstünlüğünün yeterli kanıtı sayar. Bu insanlara göre sosyalist planlama, tıpkı siyah-beyaz televizyon veya kasetçalar gibi modası geçmiş bir şeydir. Üstelik bozuktur: denenmiş ve başarısız olmuş, işlemediği görülmüştür. Kısacası tarih, sosyalist planlama için olumsuz hüküm vermiştir.

Akademide de yaygın olan bu görüşün **teorik** dayanaklarının hayli zayıf olduğunu belirtmek gerekiyor. İktisat yazınında planlamaya karşı teorik düzeyde en bilinen itirazlar, Avusturya Okulu tarafından geliştirilmiştir. 1920’lerde Ludwig von Mises ve daha sonra 1930’larda Friedrich von Hayek tarafından sosyalist planlamaya karşı öne sürülen argümanlar, çeşitli versiyonlar altında, 20. yüzyıl boyunca piyasadan yana iddiaların temelini oluşturmuştur.

Mises-Hayek tezleri ile bunlara verilen yanıtlar “iktisadi hesaplama tartışması” olarak bilinir.⁵ Tartışmanın birinci raundu, Mises tarafından başlatılır.

4 İki örnek model şunlardır: W. Paul Cockshott, Allen Cottrell, *Towards a New Socialism*, Nottingham: Spokesman, 1993; Michael Albert, *Parecon: Life After Capitalism*, Londra, New York: Verso, 2003; genel bir değerlendirme için bkz. Al Campbell, “Democratic Planned Socialism: Feasible Economic Procedures”, *Science and Society*, cilt 66, sayı 1, 29-42, Bahar 2002.

5 Avusturya Okulu’nun görüşleri için bkz. F.A. Hayek (ed.), *Collectivist Economic Planning*, Londra: Routledge and Kegan Paul, 1963 [1935]; Lange’nin yanıtı: Oskar Lange, “On the Economic Theory of Socialism: Part One”, *The Review of Economic Studies*, cilt 4, sayı 1, 53-71, 1936; genel bir değerlendirme: Allen Cottrell ve W. Paul Cockshott, “Calculation, Complexity and Planning: The Socialist Calculation Debate Once Again”, *Review of Political Economy*, cilt 5, sayı 1, 73-112, 1993.; Türkçede yararlı bir çalışma: Hakkı Can Madenci, *İktisadi Hesaplama Tartışması ve Hayek*, Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE, 2009.

Sovyetler Birliği'nde iç savaşın devam ettiği ve Avrupa'da devrim hayaletinin kol gezdiği bir dönemde, 1920 yılında, kendi ifadesiyle “sosyalizme giderek daha fazla yaklaştığımız ve hatta, belirli bir anlamda, onun domine ettiği bir çağda”, Mises sosyalist planlamanın olanaksız olduğunu ileri sürerek ilk saldırıyı gerçekleştirdi.⁶ Gelgelelim, bu saldırı pek etkili olmayacak, hatta unutulacak, ama Hayek tarafından 1930'lu yıllarda başlatılan ikinci raundda yeniden gündeme getirilecektir.

Birinci itiraz: Mises'e göre planlama basitçe olanaksızdır. Bunun nedeni, üretim araçlarının toplumsal mülkiyetidir. Piyasası ve dolayısıyla fiyatı bulunmayan bu tarz yüksek dereceli mallar için kaynak tahsisi herhangi bir iktisadi kritere dayanamaz. Dolayısıyla, planlama otoritesinin alacağı kararlar rasyonel (=iktisadi) değil tamamen keyfi olacaktır.⁷

Mises'in akıl yürütmesi döngüseldir: rasyonel hesaplamanın fiyatlara dayandığını, fiyatlar olmazsa rasyonel hesaplama yapılamayacağını öne sürer. Fiyatlara dayanmayan (aynı türden) hesaplamayı da olanaksız bulur. Mises'e yanıt olarak, plan hedeflerinin salt iktisadi yoldan belirlenmek zorunda olmadığı söylenebilir. Bizzat planın kendisi iktisadi mantığın ötesine geçmektir, farklı bir “rasyonalite-nin” hâkim kılınması demektir. Bu zorunlu olarak, hedeflerin plancılar tarafından **keyfi biçimde** belirlenmesi anlamına gelmez. Plan hedefleri demokratik yolla bir kez kararlaştırıldıktan sonra, örneğin Kantorovich'in 1939 yılında ilkelerini koyduğu doğrusal programlama türünden tekniklerle, fiziksel akımlar belirlenebilir.⁸ Yani aynı nitelikte hesaplama da olanaklıdır. Kuşkusuz, temel sorun plan hedeflerinin nasıl tespit edileceğidir. Ancak, hedeflerin keyfi biçimde belirlenmesi planlamanın doğasından kaynaklanmaz.

İkinci itiraz: hesaplamalarda emek zamanının esas alınmasına ilişkindir. Mises bu durumda iki ek sorun daha çıkacağını bildirir. Birincisi, tükenebilir doğal kaynakların nasıl hesaba gireceğidir.⁹ Bunun gerçek bir sorun olduğu kuşkusuzdur. Ancak yine, iktisadi değil politik bir sorun söz konusudur. Özellikle kıt doğal kaynakların idareli kullanımı hususunda, sosyalist planlamanın kapitalist piyasadan daha başarısız veya duyarsız olacağını varsaymak için bir neden yoktur. Aksine, doğal kaynakların tüm topluma ait kabul edildiği bir durumda, bugüne kıyasla belki “iktisadi” olmayan, ama çok daha “rasyonel” bir tasarım

6 Ludwig von Mises, “Economic Calculation in the Socialist Commonwealth”, F.A. Hayek (ed.), *Collectivist Economic Planning*, 87-130, s. 88-9.

7 Ludwig von Mises, “Economic Calculation in the Socialist Commonwealth”, s.105.

8 Bkz. Korkut Boratav, *Sosyalist Plânlamada Gelişmeler*, Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, 1973, s. 61-2; W. Paul Cockshott, “Mises, Kantorovich and Economic Computation”, http://mpira.ub.uni-muenchen.de/6063/1/MPRA_paper_6063.pdf, 2007, erişim: 1 Ekim 2014; “Calculation in-Natura, from Neurath to Kantorovich”, <http://www.dcs.gla.ac.uk/~wpc/reports/standalonearticle.pdf>, 2008, erişim: 1 Ekim 2014.

9 Ludwig von Mises, “Economic Calculation in the Socialist Commonwealth”, s. 113-4.

olanaklıdır.

Mises'in, hesaplamada emek zamanı kullanıldığında ortaya çıkacağını bildirdiği ikinci sorun, farklı nitelikte emeklerin ayırt edilemeyeceğidir.¹⁰ Mises, Marx'tan alıntı yaparak,¹¹ karmaşık (vasıflı) emeğin basit emeğe indirgenmesinin piyasada gerçekleştiğini vurgular. Piyasa olmazsa bu indirgeme de gerçekleşmeyecek, dolayısıyla planlı bir ekonomide farklı emek türleri hesaplanırken keyfi katsayılar kullanılacaktır. Mises, "Marx için tüm insan emeği iktisadi açıdan aynı türdendir" diye yazar.¹² Oysa Marx'ı okumuş birisi, onun somut ve soyut emek ayrımını kendi buluşu saydığını, farklı türde emeklerin meta mübadelesi ile **nitel olarak** özdeş hale geldiklerini belirttiğini bilir. Farklı emeklerin soyut özdeşliğini getirip "tüm insan emeğini iktisadi açıdan aynı türden" yapan, Marx değil, mübadeledir. Bu tıpkı, seçimlerde herkesin bir oy sahibi olmasına benzer. Herkes eşit kabul edilir, ama arka planda gerçek eşitsizlikler işlemeye devam eder. Kapitalist piyasanın getirdiği bu soyut eşitlik, ancak sosyalist bir toplumda somut biçime bürünebilir. "Bürünebilir", zira şimdiye kadarki deneyimlerde siyasal, ekonomik vb. eşitsizliklerin yaşandığı; özellikle de 1960'ların "reform"larıyla birlikte eşitlik konusunun büsbütün geri plana itildiği bilinmektedir.¹³ Bu anlamda Mises'in eleştirisi, niyeti tam aksi yönde olsa da hakiki bir soruna işaret eder.

Kısa bir parantez açarak biraz düşünce egzersizi yapalım.¹⁴ Mises'in dikkat çektiği sorunun bir çözümü, farklı bireylerin emeklerinin eşit kabul edilmesi, ölçü olarak da emek zamanının alınmasıdır. Farklı emek türleri için katsayılar belirlemek gerekmez: hemşirenin bir saatlik emeğiyle doktorun, ressamın, sekreterin, makinistin, aşçının, iktisat hocasının, öğrencinin ... birer saatlik emekleri aynıdır. Karmaşık emek, toplum açısından bir yatırımdır: nüfusun bir kısmı üretime şimdi katkı yapmayıp teorik fizik eğitimi göreceksa, bu kişilerin öğrenicilikleri süresince harcayacakları emek zamanının karşılığını almaları, yani geçimleri sağlanmalıdır. Zira öğrenci emeği de toplumsal açıdan önemlidir. Ancak, aldıkları eğitim nedeniyle ömürleri boyunca daha yüksek tüketim düzeyine sahip olmalarını gerektiren bir durum yoktur. Günümüzde bireyler eğitim süresince masraflarını kendileri üstlendikleri için, daha yüksek bir gelir ve tüketim düzeyi

10 Ludwig von Mises, "Economic Calculation in the Socialist Commonwealth", s. 114-5.

11 Mehmet Selik-Nail Satlıgan çevirisiyle: "Karmaşık emek, sadece, *yoğunlaştırılmış* ya da daha doğrusu *çoğaltılmış* basit emek demektir; karmaşık emeğin daha küçük bir miktarı, basit emeğin daha büyük bir miktarına eşit olur. Deneyimler, bu indirgemenin sürekli olarak gerçekleştiğini göstermektedir. Bir meta, en karmaşık emeğin ürünü olabilir. Ne var ki, onun *değeri*, bu metayı basit emeğin ürününe eşitler ve dolayısıyla basit emeğin belli bir miktarını temsil eder". Karl Marx, *Kapital*, 1. Cilt, çev: Mehmet Selik ve Nail Satlıgan, İstanbul: Yordam Kitap, 2010.

12 Ludwig von Mises, "Economic Calculation in the Socialist Commonwealth", s. 114.

13 Korkut Boratav, *Sosyalist Plânlamada Gelişmeler*, s. 315-7.

14 Bu ve bundan sonraki paragrafta Cockshott ile Cottrell'in *Towards a New Socialism*'de önerdikleri modelden esinlenilmiştir.

beklentisi içine girerler. Oysa sosyalist bir toplumda, herkes istediği veya yatkın olduğu konuda eğitim alabilir ve bu süre boyunca, öğrenmeye harcadığı emek zamanı ile orantılı bir tüketim düzeyi elde edebilir. Hatta, böyle bir toplumda, bireyler belirli aralıklarla, örneğin birkaç yılda bir, çeşitli farklı konularda eğitim almaya teşvik edilebilirler. Hiç kimse, kendi arzusu dışında, ömrü boyunca tek bir işe saplanıp kalmamalıdır.

Çalışma yaşamı açısından, **halihazırdaki teknik olanaklarla** nasıl bir toplum kurgulanabilir? Birkaç nokta çok önemlidir. Birincisi, herkes için tam istihdam kesinlikle mümkündür. Bu temel ilkedir. Toplum açısından, insanların işsiz kalmaları veya uygun olmayan işlerde çalışmaları affedilmez bir yanıdır. Ve planlı bir toplumda bunu düzenlemek, günümüz teknikleriyle, çok zor değildir. İkincisi, aynı işi yapan bireyler arasında elbette ki farklılıklar olacaktır. Kimi daha şevkle, verimli çalışır; kimi “kaytarır” vs. Basit bir çözüm, çalışanların verimliliklerine göre ortanın üstü, orta ve ortanın altı biçiminde, ama tepeden değil mutlaka katılımcı bir yöntemle sınıflanmalarıdır. Belli bir süre ortanın altında kalan kişiler başka işlere yönelmeye teşvik edilebilir. Herkes için uygun bir iş vardır. Su tesisatçılığı işinde fazla verimli olamayan biri, çocuk bakıcılığında harikalar yaratabilir. Üçüncüsü, bazı işler daha fazla, bazıları ise çok daha az popülerdir. İstenmeyen işlerin yapılabilmesi için dönüşümlü olarak ve **kısa sürelerle** herkesin katkıda bulunması kuralı getirilebilir. Kararların demokratik katılımı alınması, muhtemelen, hissedilen eziyeti bir parça azaltacaktır. Bunun dışında, genel olarak, sosyalist bir toplumda çalışma saatleri giderek kısaltılmalı; ayrıca her tür iş için olabildiğince rahat çalışma koşulları sağlanmalıdır. Basit bir kural, örneğin “hamile bir kadının bile çalışabileceği bir ortam yaratmak” gibi, açık ve somut bir kural benimsenebilir. Diyelim ki bir maden ocağında, bu tür bir çalışma konforu sağlamak için mekanizasyonun ve otomasyonun azami ölçüde teşvik edilmesi gerekir. Herkese Google çalışanlarının gibi fantastik ofisler tahsis etmek herhalde şart değildir, ama insanca bir çalışma ortamı sağlamak hem şart hem de olanaklıdır.

Tüm bunlar, elbette, yalnızca düşünmeyi kışkırtmak üzere getirilmiş önerilerdir. Geleceğin toplumu politik mücadelelerle şekillenecektir. Süreç içinde birçok farklı yaratıcı çözümün geliştirileceğine de güvenilebiliriz. Buna karşılık Mises-Hayek tezleri, “olanaksızlık” iddiasıyla, düşünceyi ve eylemi daha en baştan bloke etmeye yöneliktir.

Üçüncü itiraz: Mises’in geçerken değindiği, ama saldırısının esasını oluşturmayan üçüncü bir argüman, modern bir sanayi ekonomisinin karmaşıklığı ile ilgilidir. Daha sonra Hayek’in, biraz da hatalı biçimde üstleneceği bu fikre göre planlama için gereken denklemlerin sayısı ve karmaşıklığı o kadar fazladır ki hiç kimse bu hesabı yapamaz.¹⁵ Oskar Lange, bu noktadan yola çıkarak Hayek’e ba-

15 F.A. Hayek, “The Present State of the Debate”, F.A. Hayek (ed.), *Collectivist Economic*

sit ama etkili bir yanıt verecek, böylece iktisadi hesaplama tartışması Avusturya Okulu'nun yenilgisiyle sonuçlanmış kabul edilecektir. Walrasçı genel denge yaklaşımını benimseyen Lange, geçmiş fiyatları esas alan ve arzın veya talebin fazlalığına göre bir deneme-yanılma süreci içinde her hesap dönemi için yeni fiyatları düzenleyen bir planlama otoritesinin bu işi rahatlıkla halledebileceğini gösterir.¹⁶ Gelgelelim bu aslında problemlili bir yanıttır. Zira Lange, kendi piyasa sosyalizmi yaklaşımı çerçevesinde, sosyalizmde tüketim malları için de olsa bir piyasanın mevcudiyetini kabullenmiştir. İkinci sorun ise neoklasik önkabullere dayanmasıdır. Aslında Hayek'e etkili bir yanıt verememiş, bir dengeden diğerine geçen **karşılaştırmalı statik** bir model geliştirmiştir.¹⁷

“Karmaşıklık tezi” denilebilecek üçüncü itiraz, Avusturya Okulu'nun sosyalist planlamaya muhalefetinin esas yönünü oluşturmaz. Ancak, kamuoyunda en yaygın biçimde karşılaşılan planlama karşıtı argümanlardan biridir. Argümanın gücü –ve bilimsel zayıflığı– sağduyuya çağrı yapmasından ileri gelir: modern bir sanayi toplumunda milyonlarca mal ve hizmet, on milyonlarca insan, milyarlarca karar vardır; hepsi de iç içe geçmiştir; böyle karmaşık bir ekonomiyi tek merkezden yönetmek olanaksızdır. Bu dokuz canlı argüman, yıllar sonra Alec Nove'un piyasa sosyalizmi çağrısında yine boy gösterecektir.¹⁸ Ama tam da Nove'un karmaşıklık tezini savunduğu sıralarda, bilgi işlem teknolojisindeki gelişmeler sayesinde, hesaplama sorunu sorun olmaktan çıkmış durumdadır. Hele ki günümüzde, online alışveriş siteleri, kredi kartları, B2B (**business to business**) ağlar gibi artık kanıksanmış uygulamalar dikkate alındığında, bilginin toplanması da işlenmesi de çözülemez bir sorun yaratmayacaktır.

Dördüncü itiraz: üçüncü itirazın daha kuvvetli biçimde ifade edilmesine dayanır. Şimdi sorun, toplumun yüzeyine yayılmış olan iktisadi enformasyonun derlenip işlenmesi ve hesaplamada kullanılması değildir. Hayek'e göre sorun, daha ziyade, bilginin dinamik niteliğidir.¹⁹ Kapitalist bir toplumda aktörler, kendi bilgilerine dayanarak sürekli yenilikler getirir, süreçlerde kimi değişiklikler yaparlar. Planlama bunu ikame edemez. Nitekim Lange'nin modeli, ancak statik yanıtlar üretebilir. Bu çerçevede, fiyatlar vazgeçilemez niteliktedir, zira bilgiye dair sinyaller taşırlar. Piyasa, tıpkı dil gibi doğal bir kurumdur.

Hayek'in itirazının temel bir noktaya temas ettiğine kuşku yok: planlama piyasayı gerçekten de ikame edemez, zira farklı türden bir toplumsal ilişki öngörür. Sosyalist bir toplumda kişiler fiyat sinyallerine göre hareket edemeyecektir.

Planning, 201-43, s. 212.

16 Oskar Lange, “On the Economic Theory of Socialism: Part One”.

17 Allen Cottrell ve W. Paul Cockshott, “Calculation, Complexity and Planning: The Socialist Calculation Debate Once Again”.

18 Alec Nove, *Uygulanabilir Bir Sosyalizmin İktisadi*, Çev. Osman Akınhay, İstanbul: Belge Yayınları, 1991, s. 78.

19 Bkz. Hakkı Can Madenci, *İktisadi Hesaplama Tartışması ve Hayek*, s. 68, 84-90.

Ama bilginin üretilme, aktarılma ve kullanılma biçimi değişecektir. Bilginin de tıpkı dil gibi toplumsal nitelikte olduğunu kabul ettiğimizde, fiyat gibi dolaylı ve yabancılaşmış bir biçimde değil, dolaysız yollarla aktarılıp işlenebileceği söylenebilir. Dahası, fiyatların diliyle konuşan piyasanın bilgiyi tahrif ettiği, gizlediği, özel mülke çevirdiği de unutulmamalıdır. Firmaların kutsal ticari sırları nedeniyle birçok yenilik uygulamaya girmez; anlamsız ürünlere, reklamlara, silaha, saraylara inanılmaz kaynaklar akıtılır; işsizlikle aşırı çalışma bir arada bulunur; rüşvet, yolsuzluk, hile sıradanlaşır; kısacası sadece ve esas olarak para konuşur, söyledikleri de hoş şeyler değildir. İnternet, facebook, akıllı telefonlar çağında insanlık bilgi ile ilişkisini farklı ve daha verimli biçimde kurabilir.

Beşinci itiraz: politik bakımdan en etkilisidir. Hayek'in *Kölelik Yolu*'nda uzun uzun işlediği bu argüman, planlamanın baskıcı bir toplum yaratacağını öne sürer.²⁰ Planlamacılar kaçınılmaz olarak gücü ellerinde tutacak ve toplumu köleleştireceklerdir. Burada da yine, planlamanın doğası gereği demokratik katılımı dışladığını söylemek basitçe yanıltıcıdır. İşin ilginç, bunları öne süren Hayek'in aynı zamanda (Şili'de Pinochet örneğindeki gibi) diktatörlüklere açık destek vermiş olmasıdır. Hayek'in özgürlük = özel mülkiyet biçimindeki karikatürize yaklaşımı, planlamaya ciddi bir entelektüel itiraz sayılamaz. Ancak, anlaşılır nedenlerden dolayı, mülk sahibi sınıflar ile bu sınıfların Margaret Thatcher ve Ronald Reagan gibi neoliberal temsilcileri arasında epey popüler olmuştur.

Bütün olarak alındığında, sosyalist planlamaya yönelik itirazların teorik açıdan zayıf kaldığı görülmektedir. Aslında bu pek de şaşırtıcı değildir. Zira sorun iki farklı yöntem arasında rasyonel bir seçim yapma sorunu değil, özünde politik nitelikte bir sorundur. Bu anlamda, *Kölelik Yolu* argümanı piyasa yanlısı yaklaşımın hakikatidir: teknik görünüşlü itirazlar bir yana bırakılmış, tartışma özel mülkiyetin kabulü veya reddi zeminine çekilmiştir.

Tartışmanın politik içeriği, yıllar sonra ve farklı bir biçimde, piyasa sosyalizmi tartışmasında da karşımıza çıkar. 1980'lerin ikinci yarısı, Sovyet modelinin dünya genelinde cazibesini yitirdiği bir yenilgi dönemidir. Neoliberal politikalar uygulamaya girmiş, sermaye daha agresif bir tavır takınmış, işçi sınıfının 1960'lardaki kazanımları birer birer elden gitmiştir. Bu ortamda, Sovyetler Birliği ile çevresindeki ülkelerin derin bir toplumsal-ekonomik krize yuvarlanması, piyasa yönünde baskıları güçlendirmiştir. Tartışmanın tetiğini çekense Alec Nove'un 1983 tarihli *Uygulanabilir Bir Sosyalizmin İktisadı* kitabıdır.

Piyasa sosyalizmi tartışması

Piyasa sosyalizmi yönünde belli başlı tüm argümanlar Alec Nove tarafından

20 F.A. Hayek, *The Road to Serfdom*, Bruce Caldwell (ed.), *The Collected Works of F.A. Hayek, Volume II*, The University of Chicago Press, 2007 [1944].

ifade edildiği için, onun tezlerini anımsatmak yararlı ve yeterli olacaktır.²¹ Temel iddia, planlamanın kusurlu bir sistem olduğu ve bu nedenle piyasa ile tamamlanmasının gerektiğidir. Sadece planlamaya dayanan bir sosyalizm, iktisadi açıdan sürdürülebilir olmadığı gibi, arzu edilir de değildir. Bu kusurlu sistemin ortaya çıkmış olmasının nedeni ise Marx'ın, modern bir sanayi toplumunun karmaşıklığını göz ardı eden, gerçekçilikten uzak, ütöpik teorisi.

Öyle anlaşıyor ki Marx'ın da, Engels'in de, Lenin'in de modern bir sanayi ekonomisinin işleyişiyle ilgili karmaşıklıklar konusunda en ufak bir kavrayışları yoktu. Sosyalist ya da komünist bir ekonomiye ilişkin tasarıların tartışılmasını caydırıyorlar, kendileri de böyle bir tartışmaya girişmiyorlardı. Bununla birlikte sorunların ciddi olmayacağına inanıyorlardı.²²

Nove'a göre Marx bir bolluk toplumu öngörmüş, bunun ötesinde geleceğin toplumu üzerine kafa yormaktan kaçınmıştır. Oysa gerçek dünyada kaynaklar sınırlıdır, kıtlık mevcuttur. Dahası, *ex ante* (önceden) düzenleme bir yanılsamadır. Dışsallıklar sorunu yaşanır, etkinlikten uzak yapılar ortaya çıkar. Gerçekçi bir bakışla, bir devletin ve bürokrasinin var olacağını da kabul etmek gerekir. “Şimdiden ana rahmine düşmüş bir bebeğin ömür süresi içinde, gelişmiş dünyanın önemli bir bölümünde varolabilecek” bir sosyalizm kesinlikle piyasaları içermek, hatta bunlardan ciddi ölçüde yararlanmak zorundadır.

Nove'un önerisi karma bir sistemdir: piyasa sosyalizmi, merkezileşmiş devlet işletmelerinin yanı sıra, özerkliğe sahip ve yönetimin işçilere karşı sorumlu olduğu toplumsallaşmış işletmeleri, kooperatifleri, küçük ölçekli özel işletmeleri ve kendi hesabına çalışan bireyleri içerecektir.²³ Arz ve talebi dengede tutan, maliyeti ve kullanım değerini yansıtan fiyatlar temel önem taşıyacaktır. Aynı zamanda, demokratik katılımı özendirecek kurumların da inşa edilmesi gerekmektedir. Böylece, iki dünyanın iyi taraflarını birleştiren; yine planlamayı esas alan ama piyasanın erdemlerini de göz ardı etmeyen bir sistem kurulabilir.

Nove'a –en sert olmasa da– en etkili yanıt Ernest Mandel vermiştir.²⁴ Mandel, sosyalizmin ancak kapitalizmin gelişmesiyle olanaklı hale geldiğini; sosyalizm üzerine akıl yürütürken, Marx'ın yaptığı gibi, kapitalizmin eğilimlerinden yola çıkmak gerektiğini vurgular. Bu çerçevede en temel eğilim, emeğin toplumsal-

21 Ayrıca bkz. Osman Akinhay (der.) *Piyasa Sosyalizmi Tartışması*, İstanbul: Belge Yayınları, 1992; Bertell Ollman (ed.) *Market Socialism: The Debate Among Socialists*, New York, Londra: Routledge, 1998; Sungur Savran, “‘Piyasa Sosyalizmi’nin Yükselişi ve Düşüşü”, *Onbirinci Tez Kitap Dizisi*, Sayı 11, 1991, 9-56.

22 Alec Nove, “Marx, Piyasa ve ‘Uygulanabilir’ Sosyalizm”, çev: Nail Satlıgan, Osman Akinhay (der.) *Piyasa Sosyalizmi Tartışması*, 23-36, s. 24.

23 Alec Nove, *Uygulanabilir Bir Sosyalizmin İktisadı*, 5. Bölüm.

24 Ernest Mandel, “Sosyalist Planlamanın Savunusu”, çev: Nail Satlıgan, Osman Akinhay (der.) *Piyasa Sosyalizmi Tartışması*, 66-110.

laşma düzeyindeki gelişmedir. Planlama bir kurgu değil, kapitalizmin yarattığı, genişlettiği, fabrikadan firmaya ve oradan uluslararası düzleme taşıdığı bir eğilimdir. Öte yandan, Nove'un tartışmasında merkezi bir yer tutan kıtlık kavramı da yanıltıcıdır: özellikle gelişmiş ülkelerde, temel ihtiyaçlar alanında ihtiyaçların parasız karşılanması kesinlikle olanaklıdır. Sovyetler Birliği gibi örneklere gerçek alternatif piyasa sosyalizmi değil, “demokratik olarak eklemelenmiş ve merkezileştirilmiş öz yönetim, bağlaşıklık üreticilerin öz egemenliği”dir.

Mandel'in eleştirisi temel noktaları anımsatmakla kalmaz; kıtlık, dışsallıklar gibi neoklasik geleneğe özgü kavramların sınırlarını da sergiler. 19. yüzyılda Marx ve Engels'in gözlediği ve neoklasik iktisadın ancak 20. yüzyılda bir parça anlayabildiği gibi, piyasa sisteminde de planlama daima vardır. Zira her üretim birimi, aslında bir planlama adacıdır. İşlem maliyeti teorisini geliştiren bir ana akım iktisatçı, Ronald Coase, 1937 yılında “firma”nın ayırt edici özelliğinin “fiyat mekanizmasının askıya alınması” olduğunu belirterek bunu teslim eder.²⁵ Firma, tam da, piyasa sistemini ihlal ve ikame eden bir varlıktır. Bir firmanın **içinde**, üretim faktörlerinin farklı kullanımlara tahsisi fiyat mekanizması ile değil talimatlarla gerçekleşir. Üstelik Mandel'in de isabetle işaret ettiği gibi, firma, planlamanın yalnızca bir düzeyidir. Daha üstte, birçok firmayı içeren geniş birimler içinde de planlama mevcuttur. Örneğin Türkiye'deki holdingler, onlarca firmayı ve hatta bunlarla tedarikçi, taşeron, bayi vb. biçimlerde ilişkili yüzlerce firmayı denetler, belirli ölçüde planlarlar. Nihayet daha da üst bir düzlemde, çok uluslu şirketler üretim ve dağıtım süreçlerini uluslararası alanda planlar, organize ederler. Dolayısıyla, serbest piyasa denilen sistemde de çeşitli düzey ve biçimlerde planlama zaten vardır. Bu yönüyle planlama, üretimin ve emeğin toplumsallaşmasını ilerletir ve bizzat kapitalizmin içinde, adım adım sosyalist bir toplumun temellerini kurar.

Ancak, bu argümanın sosyalist bir toplumda **piyasanın olmayacağına** dair herhangi bir sonuç içermediğine dikkat etmek gerekiyor. Mandel'in eleştirisi planlamanın kaçınılmazlığını göstermekte başarılıdır, ama sosyalizmde fiyat biçiminin ilgasının zorunluluğunu kanıtlamaz. Sosyalizmde piyasaların alanının daralacağını anlayabiliriz, ama neden ortadan kalkmaları gerektiği belli değildir. Belirli mallarda, sınırlı ölçekte bir piyasaya Mandel'in itirazı yok gibidir. Gelgelelim sorun piyasanın ölçeği değil, meta, değer, fiyat gibi biçimlerin var olup olmayacağıdır. Sosyalizme **geçiş** evresinde piyasa(lar) olabilir, hatta belki de olmalıdır, ama Marx'ın komünizmin ilk evresi dediği ve Lenin'den bu yana sosyalizm diye geldiğimiz toplum türü için değer biçiminin ilgası bir zorunluluktur. Bu bir ütopya değil, **teknik olarak** sanıldığından çok daha kolay hayata geçirilebilecek bir kurgudur. En önemli koşulu ise, yukarıda belirtildiği üzere, ücret formu yerine emek zamanına dayalı bir “ödeme” sisteminin uygulamaya

25 Ronald H. Coase, “The Nature of the Firm”, *Economica*, 4-16: 386-405, 1937, s. 389.

konulmasıdır. Ancak, elbette ki, teknik olanaklılık başka, politik uygulanabilirlik başka şeydir. Herkese eşit oy hakkı gibi bugün gayet doğal ve basit görünen bir ilkenin kabulü için bile ne kadar çok mücadele verildiğini unutmamak gerekiyor.

Plan-piyasa ikilemini yeniden düşünmek

Plan ve piyasa toplumsal koşullardan soyutlanarak tartışılmaz. Örneğin, **genel olarak** piyasadan söz etmek ve bunun karakteristiklerini belirlemeye çalışmak yanıltıcı bir girişimdir. Zira sosyalist bir toplumda piyasanın olup olmayacağı ve olacaksa ne gibi özellikler taşıyacağı sorusuna, genel olarak piyasadan yola çıkarak yanıt verilemez. Eğer piyasa soyut biçimde, alışverişin gerçekleştiği her türlü ortam olarak tanımlanırsa, neolitik dönemden bu yana yeryüzünde piyasalar mevcut olmuştur. Gelgelelim kapitalist üretim tarzında piyasa özgül bir nitelik kazanır: dolaşım alanını oluşturur. Meta üretiminin yasalarına uyar ve üretim alanına tabi hale gelir. Meta ticareti ile uğraşan sermaye, tıpkı para ticareti ile uğraşan sermaye gibi, sanayi sermayesinin özel işlevsel bir kolu olur. Dolayısıyla, Adam Smith’ten bu yana, ticareti insanın doğal bir eğilimi kabul edenler, kapitalizmde ticari faaliyetin toplumsal işlevinin değiştiğini gözden kaçırmışlar. Bu, Marx’ın dışında, Karl Polanyi’nin de (piyasa ve “piyasa ekonomisi” ayrımı ile) teorileştirdiği bir farklılıktır.²⁶

Piyasa sosyalizmde plan-piyasa ilişkisi genellikle bu farklılıklara dikkat edilmeden, genel düzeyde ve etkinlik sorununa vurgu yapılarak tartışılmaya çalışılır. Bir an için, soyut bir piyasa anlayışı temelinde etkinlik sorununu düşünmeye çalışalım. Gerçekten de sorun “kaynakların etkin tahsisi” ise, piyasa bunu teori de de pratikte de gerçekleştiremez. Satın alma gücü yüksek olanların ihtiyaçları daha fazla karşılanır, hatalı yatırım kararları alınır, ölçek ekonomileri nedeniyle tekelleşme kaçınılmazdır, çevre sorunları ortaya çıkar ... liste uzar gider. Elbette teoride piyasa dengeye gelecektir, ama bu nedenle ancak bir **ex post** düzenleyicidir, yani iş işten geçtikten, kaynaklar ziyan olduktan sonra düzeltici mekanizmalar devreye girer.²⁷ Klasik, neoklasik, yeni klasik ve aynı frekanstaki diğer iktisat okullarının ileri sürdüğünün aksine, piyasa hiç de etkin işlemez.

Çünkü esas derdi bu değildir. Kapitalist piyasa, kaynak tahsisini gerçekleştirmenin bir yolu olarak değil, toplumsal sınıflar arasındaki güç ilişkisinin sonucu olarak ortaya çıkar. Burada en kritik adım, emek-gücünün alınıp satılan bir mala,

26 Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm*, çev: Ayşe Buğra, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986, 4. ve 5. bölümler.

27 Fikret Adaman ve Pat Devine, “The Economic Calculation Debate: Lessons for Socialists” makalelerinde (*Cambridge Journal of Economics*, 20:523-537, 1996, s. 529), Israel Kirzner’in bir itirazını aktarırlar: Kirzner’e göre piyasanın sorunları **ex post** olarak çözmesine kızmak, ilacın, hastalığı ortaya çıktıktan sonra tedavi etmesine kızmak gibidir. Oysa sorun tam da budur. Tıpta, ilaca gerek kalmadan, hastalığı ortaya çıkmadan önce engellemeyi amaçlayan koruyucu hekimlik diye bir alan vardır ve toplumsal açıdan maliyeti çok daha düşüktür.

bir metaya dönüştürülmesidir. Kapitalist piyasa sistemi, bireylerin ihtiyaçlarını gidermek için karşılıklı olarak gerçekleştirdikleri “masum” alışverişlerden oluşmaz. Kapitalizmde piyasa, emek-gücünün de alınıp satılan bir meta olması anlamına gelir. Bir başka deyişle, emek piyasasının –zorla– oluşturulması demektir. Bu yönüyle de artı-değerin üretilmesi, sermaye birikimi, sömürü demektir.

Kapitalizmde piyasa, bu bakımdan, parlamenter demokrasiye benzer. Emek-gücünün alım ve satımı, görünürde eşit ve özgür bireyler arasındaki bir ilişkidir. Oysa gerçekte bir tahakküm mekanizmasıdır. Piyasanın sinsi gücü, bunu eşitler arasında özgür irade ile gerçekleşen bir sözleşme gibi sunabilmesindedir. Nasıl ki parlamenter demokrasi halkın gerçek ihtiyaçlarının temsil edilmesine değil, halkın boyunduruk altında tutulmasına yaramaktaysa; kapitalist piyasa da kaynakların etkin tahsisine değil, bir sınıfın diğerleri üzerindeki tahakkümünün devam etmesine yarar.

Dolayısıyla, piyasanın etkin çalışıp çalışmadığını tartışmak, sorunu yanlış yerden ele almaktır. Kapitalist piyasa gerçekten de etkinlikten çok uzaktır. Ama sözde etkin çalışsaydı bile bir şey değişmezdi; yine eleştirilmesi gerekirdi. İnsanların başka insanlar için çalışmak **zorunda** bırakılması, bütün ömürlerini sırf iki lokma yiyip geçinebilmek için bıkırtıcı işlerde uzun saatler boyunca çalışarak geçirmeleridir piyasa. İşçiler açısından, kapitalist toplumda yaşayabilmenin, ihtiyaçlarını karşılayabilmenin yegâne koşulu ücretli bir iş bulabilmektir. Bir başka deyişle emek piyasası ile tüketim malı piyasası birbirini koşullar, besler. Hatta bugünkü gibi işsizliğin arttığı dönemlerde, tüketici kredileri ve kredi kartları gibi yollarla, emekçilerin geleceği de ipotek altına alınır. Sermayenin emek üzerindeki tahakkümü derinleşir.

Sosyalist planlamada ilkeler

Sosyalist bir toplumda uygulamaya konulacak planlar, kapitalizme özgü planlardan farklıdır. Kapitalist bir toplumda plan, kaynakların sektörler arasındaki tahsisi için çeşitli mekanizmaları (fiyat kontrolleri, vergilendirme, kamulaştırmalar gibi) içerir. Bu, bilinçli veya demokratik bir toplumsal denetime değil, toplumsal sınıflar arasındaki güç ilişkilerine dayanan bir süreçtir. Zira kapitalist devlet nötr bir fail değildir. Planlı ekonomi, ya devletin genel olarak sermayeyi korumak amacıyla mecburen yöneldiği bir geçici tedbir (örneğin ciddi ekonomik buhranlarda veya savaş dönemlerinde), ya da az gelişmiş bir ülkede sanayi sermayesinin devlet yardımıyla ticaret ve tarım çıkarlarını gerilettiği sanayileşme sürecinin bir karakteristiğidir. Her iki durumda da kapitalist planlama, değer yasasını ilga etmek için değil, aksine hâkim kılmak için başvuru bir yöntemdir.

Buna karşılık, sosyalist planlamanın özü değer yasasının kaldırılmasıdır. Değer, üreticiler arasındaki bağlantının, yani emeğin toplumsal niteliğinin, dolaylı yoldan, meta haline gelmiş ürünler aracılığıyla ortaya çıkması demektir. Emek ürünü kapitalist toplumda değer biçimine bürünür, çünkü üreticiler arasın-

daki bağlantı doğrudan değil dolaylıdır. Meta ile, para ile, sermaye ile dolayım-
lanmıştır. Sosyalizmin temel amacı, değer biçimini tasfiye etmektir. Bu konuda,
Sovyetler Birliği'nde değer yasasının işleyip işlemediğine dair çok fazla verimsiz
tartışma yapılmıştır. Oysa değer yasası, kapitalizmin hareket yasalarının işlemesi
demektir. Sosyalizmde emeğin toplumsal niteliği baştan verili olmak durumun-
dadır. Bu, üretimin toplumsal olarak, birleşmiş üreticiler tarafından ve bilinçli
biçimde planlanması demektir.

Nail Satlıgan'ın vaktiyle hatırlatmış olduğu gibi, Marx, başta *Kapital* olmak
üzere bir dizi yapıtında komünist bir toplumun nasıl örgütleneceğine dair kimi
ipuçları ortaya koymuştur.²⁸ *Kapital*'in birinci cildinde, kapitalist üretim tarzı-
nı tarihteki diğer toplumlarla ve klasik politik iktisadın pek sevdiği Robinson
Crusoe örneği ile karşılaştırır. Daha sonra, “topluma ait üretim araçları ile çalışan
ve çok sayıdaki bireysel emek güçlerini bilinçli şekilde toplumsal bir emek gücü
olarak harcayan özgür insanlardan oluşan” bir topluluğa, geleceğin sosyalist top-
lumuna değinir. Böyle bir toplumda,

Topluluğun toplam ürünü, toplumsal bir üründür. Bu ürünün bir kısmı, yeniden,
üretim aracı olarak iş görür. Toplumsal olarak kalır. Ama diğer bir kısmı toplu-
luğun üyeleri tarafından geçim araçları olarak tüketilir. Bu sebeple, bu kısmın
onlar arasında paylaştırılması gerekir. Bu paylaşımın türü, toplumsal üretim or-
ganizmasının özel türüyle ve üreticilerin buna karşılık gelen tarihsel gelişme de-
receleri ile birlikte değişecektir. Sırf meta üretimiyle paralellik kurmak için, her
bir üreticinin geçim araçlarından alacağı payın kendi çalışma süresi ile belirlen-
diğini kabul edeceğiz. Demek ki, çalışma süresi burada ikili bir rol oynayacaktır.
Bunun planlı toplumsal paylaşımı, farklı emek işlevleri ile farklı ihtiyaçlar ara-
sındaki doğru oranların kurulmasını sağlar. Diğer yandan, emek-zaman, aynı za-
manda, üreticilerin toplam emekteki bireysel paylarının ve dolayısıyla da toplam
üründeki bireysel olarak harcanabilen kısmın ölçüsü olarak iş görür. İnsanlarla
kendi emekleri ve emek ürünleri arasındaki toplumsal ilişkiler burada yalnızca
üretimde değil, bölüşümde de gün gibi açıktır.²⁹

Sosyalizmde piyasa konusunda Marx, düşüncesini *Gotha Programı'nın
Eleştirisi*'nde gayet net biçimde ortaya koyar: “Üretim araçlarının ortak mülki-
yetine dayanan kolektif toplum içinde, üreticiler ürünlerini değişmezler”; dola-
yısıyla, böyle bir toplumda değer yasası işlemez, “ürünlere uygulanan emek de,
burada, bu ürünlerin **değeri olarak**, onların taşıdığı maddi bir nitelik olarak gö-
rünmez, zira şimdi, kapitalist toplumun aksine, bireysel emek artık dolaylı bir
biçimde değil, toplam emeğin bileşik bir kısmı olarak doğrudan varolur”. Marx,
devamla, burada komünist toplumun henüz eski toplumun bağrından yeni doğ-

28 Nail Satlıgan, “*Kapital*'de Komünizm Tasarımları”.

29 Karl Marx, *Kapital*, 1. Cilt, s. 88.

muş halinden, ilk aşamasından, söz ettiğini belirtir. Böyle bir toplumda bireysel üreticinin eline, çalıştığı süreye karşılık bir sertifika geçer. Bu sertifika ile, toplumsal tüketim araçları stoğundan emeğinin karşılığını alır, yani “topluma bir biçimde vermiş olduğu aynı emek miktarını, başka biçimde geri alır”.³⁰ Harcanan emek zamanını belirten bu sertifika, parayı andırmakla birlikte para değildir. Zira değer ölçüsü olmadığı gibi, dolaşım aracı da değildir.

Meta üretimine dayalı kapitalist toplumda böyle bir emek-parası olamaz; özel emek doğrudan doğruya toplumsal emek olarak alınamaz. Bu nedenle Marx, *Grundrisse* veya *Felsefenin Sefaleti* gibi çalışmalarında Proudhon’un emek-parası önerisini eleştirir. Buna karşılık, yine ütopyacı sosyalist olan Robert Owen’in benzer bir önerisini olumlar; zira Owen meta üretimini değil, emeğin doğrudan toplumsallaştığı bir biçimi temel alır. Marx, Owen’in emek-parasının, “bir tiyatro bileti ne kadar para ise o kadar para” olduğunu belirtir.³¹ Bu bir küçümseme ifadesi değildir; aksine, bu emek-parasının ömrünün tıpkı tiyatro bileti gibi tüketimle birlikte sona erdiğini anlatır. Yani dolaşıma girmez, bir kez kullanıldığında iptal edilir. Sosyalist bir toplumda meta üretimi, para dolaşımı, sermaye birikimi olmayacaktır. Marx, emek zamanını temel alan böyle bir sistemin aslında hâlâ burjuva eşitlik nosyonuna dayandığını, komünizmin ilerleyen aşamalarında bunun da geride kalacağını yazar.

Tüm bu vurgulardan sonra, sosyalizmde piyasaların yerine dair daha açık çıkarımlar yapabiliriz. Piyasa sosyalizmi tartışmasında, genellikle, tüketim mallarının işçiler tarafından **satın alınacağına**, bunun da bir fiyat sistemi gerektireceğine, dolayısıyla en azından tüketim malları için bir piyasanın gerekli olacağına dair bir yanlış anlama söz konusudur. Bu, her tür fiziksel alışverişi, meta mübadelesi ve fiyat biçimiyle özdeş görmenin sonucudur. Oysa sosyalist bir toplumda, Marx’ın öngördüğü gibi emek zamanını esas alan bir toplumda, meta üretiminden söz edilemez. Burada mübadele değil, olsa olsa **değiştokuş** söz konusudur. Bireysel üretici, belirli bir süre çalışır ve buna karşılık olarak belirli bir tüketim malı sepetine erişme hakkı elde eder. Fiyat sisteminin işin içine girmesi gerekmez.

Her tür emeği eşit kabul eden ve harcanan emek zamanını ölçü olarak alan böyle bir anlayış, bizzat kapitalist sistemin bağrında gelişir. Kapitalizm bir yandan her türlü eşitsizliği besleyip büyütürken, bir yandan da her türlü emeğin nitel özdeşliğini getirir. Bu bir ütopya değil, kapitalist gelişmenin sonucudur. Dahası, sosyalist bir toplumda her türden emeğin eşitlenmesi yönünde ilave faktörler devreye girecektir. Örneğin herkesin istediği konuda eğitim alabilmesi, yani eğitimde gerçek fırsat eşitliği, sözde kalmayacaktır.

30 Karl Marx, “Marginal Notes on the Programme of the German Workers’ Party”, Karl Marx, Frederick Engels, *Collected Works*, Vol. 24, New York: International Publishers, 1989, 81-99, s. 85-6.

31 Karl Marx, *Kapital*, 1. Cilt, s. 102, dn.54.

Nove'un iddiasının aksine, Marx'ın geleceğin toplumu üzerine ciddi biçimde kafa yorduşunu, üstelik bu toplumu kapitalist gelişmenin ortaya çıkardığı eğilimler temelinde kavramaya çalıştığını görüyoruz. Belirlediği ana karakteristikler hiç de ütöpik değildir. Teknik düzeyde, emek zamanını esas alan, üretim araçlarının toplumun mülkiyetinde olacağı, para yerine emek sertifikalarının (veya “emek kart”) geçeceği bir toplumun planlanması o dönemde olanaklıydı; günümüzde ise kolaydır. Tüm işletmelerin online bir sisteme bağlı olduğu, düzenli kayıt tutulan bir toplumda planlama, piyasadan çok daha etkin çalışabilecek yetenektedir. Böyle bir toplumda kaynak israfı, kapitalist topluma kıyasla daha az düzeyde kalacak; teknolojik gelişme ise, nimetleri insanların yaşamını doğrudan etkileyeceği için, çok daha hızlanacaktır. Tüm bunlar fantezi değil, bizzat kapitalizmin yarattığı olanaklardır.

Doğrudan demokrasi

Diğer taraftan, böyle bir toplumun ekonomi ile siyaset arasındaki kapitalizme özgü ayrımı da ortadan kaldıracığı, kaldırmak zorunda olduğu söylenebilir. Değer biçiminin ilgası, yani üreticiler arasındaki ilişkilerin doğrudan kurulması, aynı zamanda doğrudan siyasal ilişkilere dayanmalıdır. Sosyalist planlamaya en uygun siyasal biçim, doğrudan demokrasidir. Buna bağlı olarak, sosyalist planlamaya eşlik edecek bir doğrudan demokratik katılım sisteminin de kurulması gerekir. Sosyalist gelenekte siyasal katılım, şimdiye kadar, genellikle temsili biçim altında düşünülmüştür. Anlaşılır nedenlerle, temsil kurgusu korunmuş, ama temsil edenle edilen arasındaki mesafe kısaltılmaya çalışılmıştır (örneğin geri çağırma, görev süresinin kısa tutulması vb. yöntemlerle). Teoride, bir temsil sisteminin doğrudan demokrasiye çok benzeyecek şekilde tasarlanması olanaklıdır. Bununla birlikte, temsil mekanizmasının uygulamada siyasal eşitsizlikler ve sürekli temsilciler (yani mesleği temsil etmek olan siyasetçiler) yaratması hayli olasıdır ve nitekim pratik de bu yönde olmuştur.

Siyasal düşüncede, Atina tipi doğrudan demokrasinin küçük toplumlar için anlamlı ve olanaklı olduğu, modern ulus-devletler içinse işlemeyeceği kabul edilir. Bu, temelde bir ölçek sorunudur. Buna karşılık John Stuart Mill, daha 1840 gibi erken bir tarihte, demiryolları ve günlük gazetelerin yarattığı olanaklara dikkat çeker: bunlar, İngiliz demokrasisine, “Atina’daki gibi, bir **agorada** aynı anda oy kullanmayı” sağlayabilecektir.³² Eski Atina demokrasisinden 2.500, Mill’in gözlemlerinden 175 yıl sonra, ulaştırma ve iletişimdeki gelişmeler doğrudan demokrasiyi yeniden gerçek bir alternatif haline getirmiştir. Demokratik katılım ola-

32 John Stuart Mill'den aktaran Moses Finley'den aktaran: Paul Cockshott ve Allen Cottrell, *Towards a New Socialism*, s. 165. Mill'in bu gözlemi “De Tocqueville on Democracy in America [II]” başlıklı metinde yer alır (*Essays on Politics and Society*, Toronto, Buffalo: University of Toronto Press, 1977, 153-204, s.165).

naklarının ne kadar hızlı geliştiğine basit bir örnek verilebilir. 1980’lerde Ernest Mandel, tüketici tercihlerinin planlama mekanizmasına daha etkili biçimde dahil olması için belirli aralıklarla düzenlenecek “tüketici konferansları” öneriyordu. 1990’larda Paul Cockshott ile Allen Cottrell, herkese **teletekstli** bir TV cihazı sağlanması durumunda işler hale gelebilecek bir katılım sistemi kurguluyorlardı. Günümüzde akıllı telefonlar, tabletler, sosyal ağlar sayesinde, doğrudan katılım artık giderek **pratik bir gerçeğe** dönüşmüştür.

Doğrudan demokrasi, kuşkusuz, bir ülkede yaşayan herkesin her gün her konuda oy kullanması anlamına gelmez. Farklı biçimlerde ve düzeylerde katılım gerektiren konular vardır: işyerinde, mahallede, sosyal etkinliklerde, sendikalar-da vs. herkes her an çok farklı düzeylerde olaylara dâhil olabilir. Ki zaten bugün gelinen nokta da budur. Dört-beş yılda bir sandıkların kurulduğu, temsil edenle edilen arasında muazzam bir kopukluğun bulunduğu günümüzün hantal, yabancılaşmış, burjuva parlamenter sözde-demokrasileri açıkça toplumsal yaşamın gerisindedir. Herkesin her an herkese ulaşabildiği bir toplum, pratikte doğrudan demokrasinin teknik araçlarına sahip bir toplumdur. Ve bu aynı zamanda ekonomi ile siyaset arasındaki ayrımın da aşılması, geride bırakılması olanağının ortaya çıkması demektir. Zira “fiyat sinyallerine”, paraya, sermayeye gerek olmadığı; toplumun bunlarsız çok daha organize, üretken, mutlu olacağı giderek açıklık kazanmaktadır.

Sosyalizme geçiş?

1930’lu yıllarda dünya kapitalizmi krizdeyken, Sovyetler Birliği planlı ekonomisiyle rekorlar kırıyordu. Bu dönemde Sovyet modeli, Batı’da imrenilen bir modeldi. Ancak, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı’daki çekiciliği giderek azaldı. Özellikle de Brejnev’in (neo-Stalinist de denilen) döneminde SSCB’nin imgesi bulanıklaştı. 1970’lerde, kasvetli, gri bir ülke ve uzun kuyruklar akla gelmekteydi. Bu imge salt olumsuz propaganda sonucunda ortaya çıkmamıştı; “reel sosyalist” denilen ülkelerde yaşayan insanlar da rejime yabancılaşmış, giderek sinik, kayıtsız, depresif bireylere dönüşmüşlerdi. Ekim Devrimi’nin destansı kazanımları az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere hâlâ heyecan veriyordu. Ama Sovyetler Birliği’nin yeni kuşakları için bu kazanımlar artık sıradan şeylerdi. Daha 1960’ların sonlarında, ciddi ciddi “kapitalizme dönüş” sürecinin başladığına dair eleştiriler ortaya çıkmıştı.³³

Sovyet deneyiminin Marx ve Engels’in öngörülerine ne ölçüde denk düştüğü, tartışmalı bir konudur. Ekim Devrimi’nin ardından, iç savaş sona erip Avrupa’da devrim beklentileri boşa çıktıktan sonra, Sovyetler Birliği, sosyalizmi tek ülkede inşa etmek için hızlı bir sanayileşme atılımına girişti. 1929 sonrasındaki beşer yıllık planlarda, ülkenin özellikle askeri kapasitesini artırmak amacıyla üretim

33 Aktaran: Korkut Boratav, *Sosyalist Plânlamada Gelişmeler*, s. 328.

malı üretimine ağırlık verildi. Sovyet toplumu, İkinci Dünya Savaşı sınavından büyük kayıplarla da olsa geçebildi. Ancak, genel karakteri itibarıyla tepeden aşağı, bürokratik nitelikte, katılımı dışlayan bir planlama yaklaşımı hâkimiyet kazandı. Bunun kaçınılmaz olup olmadığı tartışılabilir, ama sistemin birçok sorun barındırdığı kuşkusuzdur.

Sovyet deneyiminden hareketle akıl yürüten birçok kişi, sosyalizmi üretim araçlarının devlet mülkiyetinde olmasıyla özdeşleştirir. Oysa Marx'ın formülasyonlarında asıl vurgu birleşik üreticilerin toplumsal denetiminedir. Üretim araçlarının kolektif mülkiyeti gerekli koşuldur, ama tek başına yeterli değildir. Emegın doğrudan toplumsallaşması, buna uygun düşecek bir siyasal formu, daha doğrusu ekonomi-siyaset ayrımının aşılmasını içerir. Açıkçası bu devletin ortadan kalkması demektir. Ancak bu elbette birdenbire gerçekleşemez. Marx'ın *Gotha Programı'nın Eleştirisi*'ndeki ifadesiyle, "kapitalist ve komünist toplum arasında" bir devrimci dönüşüm dönemi yer alır. Buna karşılık gelen siyasal geçişteki devlet, "**proletaryanın devrimci diktatörlüğünden** başka bir şey olamaz".³⁴ Bu anlamda devlet, sosyalizme (komünizmin birinci evresine) geçişle birlikte aşılması, geride bırakılması gereken bir formdur. Böyle bir geçişin mümkün olup olmadığı, veya tek ülkede gerçekleşme ihtimali elbette sorgulanabilir. Ama Marx'ın görüşünün çekirdeği budur.

Kuşkusuz, Sovyetler Birliği'nin çöküşünde dış faktörler çok önemlidir. Hatta belirleyici önem taşımıştır. Kapitalist dünyanın Sovyet devletine karşı son derece saldırgan bir tutum takındığı, silah harcamalarını tırmandırarak muazzam kaynakların refaha yönlendirilmesini engellediği, bilinen gerçeklerdir. Gelecekte de durumun farklı olması beklenemez. Piyasa ekonomisinin ötesine geçmeye çalışan herhangi bir deneyim, her türlü yolla boğulmaya çalışılacaktır.

"Geçiş toplumu" için bazı ilkeleri formüle etmeye çalışalım. Birincisi, siyasal düzeyde, geniş kitlelerin desteğini alamayan tepeden aşağı bir "devrim" in başanlı olması beklenemez. Dış baskılara karşı koyabilmek için, toplumun devrimi sahiplenmesi gerekir. Bunun için de çok hızlı biçimde, kitlelerin refah düzeyini yükseltecek politikalar uygulanmalıdır. İlk etapta büyük kuruluşlar, bankalar, enerji ve ara malı üreten işletmeler, büyük perakende zincirleri gibi anahtar nitelikteki ekonomik birimlerin kamulaştırılması hayati önemdedir. Bedeli mukabilinde kamulaştırma, kapitalist devletin bile zaman zaman başvurduğu bir uygulamadır. 2008-2009 krizinde merkez ülkelerde büyük bankalar ve finansal kuruluşlar kamulaştırılmış, serbest piyasa yanlılarının ciddi bir itiraz getirdikleri görülmemiştir. Bunun paralelinde, çalışma saatlerinin radikal biçimde ve kademeli olarak kısaltılması (önce altı, sonra beş saatlik işgünü gibi); tam istihdamın sağlanması; özellikle maden ocakları gibi işletmelerde çalışma koşullarının dü-

34 Karl Marx, "Marginal Notes on the Programme of the German Workers' Party", s. 95 (vurgu orijinalde).

zaltılması; eğitim, sağlık, barınma, beslenme gibi temel ihtiyaçların parasız veya çok düşük fiyatlarla karşılanması; kültür ürünlerinin kitle tüketiminin özendirilmesi ... belli başlı tedbirlerdir. “Ekonomik” nitelikteki bu tür uygulamaların yanı sıra, siyasal planda, her düzeyde demokratik katılımın kanallarının oluşturulması şarttır. İnternet, tabletler, akıllı telefonlar zaten belirli gelir grupları arasında yaygındır. Bunların herkese ve ücretsiz olarak sağlanmasıyla, herkesin her an katılabileceği oylama sistemlerinin kurulması olanaklıdır.

Bu sayılanlar son derece mümkün, makul, insani şeylerdir. Üstelik nüfusun çoğunluğunun sahipleneceği uygulamalardır. Tam istihdam, çalışma saatlerinin kısılması vb. düzenlemelere, patronlar ve yandaşları dışında, hiçbir akli başında vatandaş karşı çıkmaz. Ancak, elbette son kertede politik mücadele belirleyici olacaktır. Tarihte görüldüğü gibi, en basit ve doğal haklar bile büyük mücadelelerle kazanılmıştır. Ayrıca, elde hazır bir reçete yoktur. Marx ve Engels’in vaktiyle belirttikleri gibi, kimse geleceğin mutfakları için yemek tarifleri veremez. Süreç içinde, kitlelerin yaratıcı inisiyatifleri büyük önem taşıyacaktır.

Böyle büyük bir toplumsal devrimin tek bir ülkeden ziyade daha geniş bir **bölgede** (Latin Amerika, Ortadoğu gibi) gerçekleşme ve yaşayabilme şansı daha fazla görünüyor. Kritik koşullardan biri, merkez ülkelerdeki işçi hareketinin ve demokratik kamuoyunun desteğidir. Ekim Devrimi’nden sonra başta Lenin olmak üzere Bolşevik liderlerin bakışlarını Avrupa’da gerçekleştirecek bir devrime çevirdikleri bilinir. Günümüzde, iletişimdeki gelişmeler sayesinde, toplumsal devrimin yayılma şansı geçmişe kıyasla daha fazladır. Bu süreçte ABD, Almanya, İngiltere gibi ülkelerde de köklü dönüşümler yaşanırsa, insanlık, piyasa hâkimiyetinde geçen on yıllardan sonra, eşit ve özgür bir toplum yönünde dev bir adım atmış olacaktır.

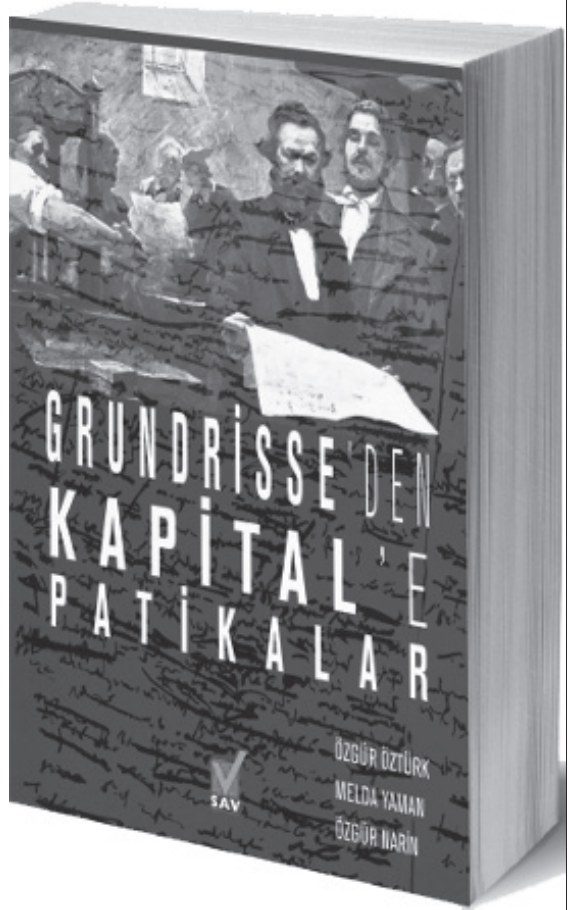
Kitap Tanıtımı

Grundrisse'den Kapital'e Patikalar

*Grundrisse'den Kapital'e
Patikalar*

Hazırlayanlar:

Özgür Öztürk, Melda Yaman,
Özgür Narin,
Sosyal Araştırmalar Vakfı

Ekim Devrimi'nin üzerinden 100 yıl, Marx'ın başyapıtı Kapital'in ilk yayımlanışının üzerinden 150 yıl geçti.

Kapitalizmin bataklığında debelenen insanlık, bu çamurdan kurtulmaya, insanca yaşamaya, eşitlikçi ve özgürlükçü bir topluma özlem duyuyor.

Kapital, 150 yıldır, böyle bir toplum için verilen mücadelelere yol gösteriyor, ışık tutuyor.

Bu kitapta Melda Yaman, Özgür Narin ve Özgür Öztürk, Marx'ın Grundrisse'den Kapital'e uzanan macerasında geçtiği yolların izini sürerek yeni yollar, yeni patikalar açmaya çalışıyorlar. Geçmişi, bugünü ve geleceği, Marx'tan hareketle düşünmeyi deniyorlar.

Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından sosyalist planlama¹

Allin Cottrell ve W. Paul Cockshott

1. Giriş

Sosyalist hesaplama tartışmasının mevcut durumu teorik açıdan tatminkâr olmaktan uzak görünüyor. Tartışmanın deyim yerindeyse kış uykusuna yattığı epey uzun bir dönemin ardından, 1980'lerin ortalarında bir dizi önemli katkı yapılmıştı. Bu yeni katkılarda, erken savaş sonrası dönemin yaygın kabullerine ([Oskar] Lange ile diğerlerinin, sosyalist bir ekonominin rekabetçi piyasa sisteminin kaynak tahsisini nasıl taklit edebileceğini etkili şekilde gösterdikleri fikrine) keskin şekilde karşı çıkmıştı. Özellikle Lavoie,² evvelki tespitleri yapmış olan neoklasik yazarların, sosyalizmde akılcı ekonomik hesaplamanın olanaksızlığına dair Avusturya Okulu iddialarını yanlış anladıklarını ve dolayısıyla gerçekte buna

1 *Revue européenne des sciences sociales*, cilt 31, sayı 96, 1993 içinde yayınlanan bu yazıyı Türkçeye Özgür Öztürk çevirmiştir.

2 D. Lavoie, *Rivalry and Central Planning*, Cambridge: Cambridge University Press, 1985.

yanıt veremediklerini uzun uzun tartıştı.³ Biraz daha farklı bir perspektiften, Nove'un *Uygulanabilir Bir Sosyalizmin İktisadı* kitabı, etkili merkezi planlamanın olanaksızlığına dair daha pragmatik bir görüş sundu.⁴ Nove'un argümanını Mises'e yahut Hayek'e dayanmamasına ve Avusturyalılar'ın aksine kendisi piyasa sosyalizminin bir çeşidini savunmasına rağmen, yine de onun merkezi planlamaya yönelik eleştirileri ile neo-Avusturya Okulu taraftarlarının eleştirileri birbirlerini karşılıklı olarak güçlendirmekteydi. Ardından, elbette, bu tartışmanın üzerinden fazla zaman geçmemişken, eski Sovyetler Birliği'nde ve Doğu Avrupa'da merkezi planlamanın terk edildiğine tanık olduk.

Yaşanan bu olayların, bunları önceleyen planlama karşıtı argümanları doğruladığı, bugünlerde epey yaygın şekilde kabul edilmiş görünüyor. Fakat bu, **post hoc ergo propter hoc** ["bundan sonra oldu, demek ki bunun yüzünden oldu" -ç.n.] yanılışına benzer bir akıl yürütme hatası: Bu tıpkı, **Hindenburg** [zeplin] faciasından sonra birilerinin "Eh, çok sayıda insanı havadan taşıyacak emniyetli bir makine inşa etmenin olanaksız olduğunu size söylemiştim" demesine benziyor. Merkezi planlama konusunda olanaksızlık argümanı **belki** doğrudur (ki biz doğru olmadığını savunuyoruz), ama bu argümanın teorik bir zeminde kurulması gerekir. Bu bakış açısından, planlama karşıtı argümanların tartışmada henüz uygun şekilde sınanmadığını öne sürüyoruz.

Neoklasik iktisatçıların, bugün görüldüğü şekliyle tarihin ilerleyişini izlemekten memnuniyet duymaları şaşırtıcı değil; olduğu kadarıyla sosyalist hesaplama tartışmasına yönelik tüm ilgilerini kaybetmiş ve dikkatlerini eski sosyalist devletlerde piyasa sistemine geçiş sorunlarına yöneltmiş durumdalar. Bununla birlikte, sosyalist iktisatçıların, uzun bir süre boyunca argümanlarının esas kısmını oluşturan planlamayı savunmak istemeleri veya en azından, pes etmeden önce, sosyalizmi eleştirenlerin argümanlarını derinlemesine incelemeleri beklenirdi. Fakat bu çizgide pek az çalışma yapıldı: dava neredeyse hükmen kaybedilmiş gibi görünüyor. *Socialist Review*, *Rethinking Marxism*, *Socialism and Democracy*, *New Left Review*, *Economy and Society* ve *Socialist Register* gibi dergilerin son birkaç yıllık sayıları tarandığında, bu makalenin yazarları dışında,⁵ sosyalist planlamayı savunan tek yazarın, Alec Nove'a verdiği yanıtlar⁶ ve Sovyetler Birliği üzerine

3 Ayrıca bkz. P. Murrell, "Did the theory of market socialism answer the challenge of Ludwig von Mises? A reinterpretation of the socialist controversy", *History of Political Economy*, sayı 15, 1983, s. 92-105; G. Temkin, "On Economic reforms in socialist countries: the debate on economic calculation under socialism revisited", *Communist Economies*, sayı 1, 1989, s. 31-59.

4 A. Nove, *The Economics of Feasible Socialism*, Londra: George Allen and Unwin, 1983. [*Uygulanabilir Bir Sosyalizmin İktisadı*, çev: Osman Akınhay, İstanbul: Belge Yayınları, 1991].

5 W.P. Cockshott ve A. Cottrell, "Labour value and socialist economic calculation", *Economy and Society*, cilt 18, sayı 1, Şubat 1989.

6 E. Mandel, "In defence of socialist planning", *New Left Review*, sayı 159, Eylül/Ekim 1986 ["Sosyalist Planlamanın Savunusu", Osman Akınhay (der.) *Piyasa Sosyalizmi Tartışması*, İstanbul: Belge Yayınları, 1992 içinde]; "The myth of market socialism", *New Left Review*, sayı 169, Mayıs-

yazısıyla⁷ Ernest Mandel olduğu görülüyor. Bu son yazıda Mandel, tıpkı bizim gibi, Sovyet planlamasının çöküşünün genel olarak sosyalist planlamanın başarısızlığı anlamına gelmediğini savunuyor. Fakat onun gerekçeleri bizimkilerden hayli farklı. Özel olarak da “SSCB’de sosyalizm asla var olmadı”⁸ ve “Sovyet merkezi planlamasının özgül biçimlerinin temel toplumsal amacı [Stalinist bürokrasinin boyutlarını, gücünü ve ayrıcalıklarını genişletmekti]”⁹ iddialarından rahatsızlık duyuyoruz. Bu tür iddialar, sosyalist fikirleri tarihsel gerçeklikten koparma pahasına, deyim yerindeyse sosyalizmin teorik masumiyetini korumaya çalışıyor gibi görünüyor. Bizim görüşümüze göre, SSCB’nin sosyalist olduğunu teslim etmek, fakat bunun sosyalizmin tek olanaklı modelini temsil etmediğini öne sürmek daha iyi olacaktır.

Yakın dönemde sosyalist dergilerde planlamayı *savunmak* için pek az sayıda girişimde bulunulmakla kalmadı, ekonomik planlamaya dair de pek az ciddi tartışma gerçekleşti. Göze çarpan birkaç yorum, Nove’un ve neo-Avusturya Okulu taraftarlarının ulaştığı sonuçların eleştirel olmayan bir tekrarının ve beraberinde de ara sıra “demokratik planlama”ya ilişkin istekli bir yorumun pek az ötesine geçiyor. Örneğin Kenworthy, “bürokratik merkezi planlı sosyalizm”i tartışırken, alışıldık şekilde, “merkezdeki kişilerin, kaynakları etkin tahsis edecek tutarlı, iyi koordine edilmiş bir plan tasarlamak üzere, alttakilerden yeterli miktarda kesinlikli ve güncel bilgi toplamasının olanaksızlığından” söz ediyor.¹⁰ Bunun ardından, “Marksistlerin en yaygın savunduğu model” olduğunu söylediği “demokratik merkezi planlı sosyalizm” üzerine bir paragrafı var, fakat demokratik unsurun, bürokratik planlamayla ilişkili olarak ortaya çıkan bilgi meselesini nasıl aşacağına dair herhangi bir yorumda bulunmuyor.

Aynı durum, yakın dönemde yayınlanmış olup sosyalizmi savunan kitaplar için de geçerli – çoğunlukla, iktisadi planlamadan ya hiç söz edilmiyor¹¹ yahut bu konu üstünkörü bir karşı argümanla çabucak geçiliyor.¹² Burada Devine bir istisna oluşturuyor ve (yerinde bir eleştirisini yaptığı) piyasa sosyalizmi ile merkezi planlama arasında, “müzakereci koordinasyon” kavramı aracılığı ile bir orta yol çizmeye çalışıyor.¹³ Devine’nin argümanları ilginç, fakat müzakereci koordinasyon kavramı, bazı durumlarda uygulanabilse bile, genel olarak ekonominin

Haziran 1988 [“Piyasa Sosyalizmi Efsanesi”, a.g.e. içinde].

7 E. Mandel, “The roots of the present crisis in the Soviet economy”, R. Miliband ve L. Panitch (der.), *The Socialist Register 1991*, Londra: Merlin, 1991 içinde.

8 a.g.e., s. 194.

9 a.g.e., s. 197.

10 L. Kenworthy, “What kind of economic system? A leftist’s guide”, *Socialist Review*, cilt 20, sayı 2, Nisan–Haziran 1990, s. 110.

11 Örneğin, S.E. Bronner, *Socialism Unbound*, Londra: Routledge, 1990.

12 A. Levine, *Arguing for Socialism*, Londra: Routledge & Kegan Paul, 1984.

13 P. Devine, *Democracy and Economic Planning*, Cambridge: Polity Press, 1988.

düzenlenmesi için bize fazla hantal görünüyor.

Przeworski, “kapitalist toplumdaki sosyalist etiketini taşıyan sosyalist partiler, bir alternatifin benzerinden bile vazgeçmiştir” yorumunu yapmıştır;¹⁴ bu sadece örgütlü siyasal partiler için değil, pek az istisna dışında, sosyalist entelektüeller için de geçerli görünüyor.¹⁵ Bu yazıdaki amacımız bu eksikliği kapatmak, bu da iki tür argüman öne sürmeyi içeriyor. İlkin, uygun bir planlama sisteminin ana hatlarını çiziyoruz ve modern bilgisayar teknolojisini veri olarak bunun teknik uygulanabilirliğini inceliyoruz. İkincisi, Sovyet planlamasının neden “başarısız” olduğuna dair bir analiz sunuyoruz; bunu, Sovyetleri bizim savunduğumuz türden bir sistemi geliştirmekten alıkoyan özgül ideolojik, toplumsal ve teknik faktörleri ele alarak yapıyoruz.¹⁶

2. Önerilerimizin ana hatları

Öncelikle, etkin bir merkezi ekonomik planlama sistemini işletmek için gereken genel koşulları –bunların herhangi bir uygulanabilir sistemde fiilen hayata geçirilip geçirilemeyeceği sorununu şimdilik bir yana bırakarak– ortaya koymak yararlı olacaktır. Ekonomiye ilişkin olarak, girdi–çıktı perspektifinden, etkin merkezi planlama şu üç temel unsuru gerektirir:

1. *Nihai çıktılar* için bir dizi hedef belirleyip bunu periyodik olarak güncelleyecek bir sistem; bu sistem hem tüketici tercihleri hem de alternatif malları üretmenin görece maliyeti hakkında bilgi içerecektir (maliyetin uygun ölçüsünü şu an için açıkta bırakıyoruz).

2. Her bir üründe, gerekli *brüt çıktılar* için, verili herhangi bir nihai çıktılar kümesinin içeriğini hesaplayacak bir yöntem. Bu aşamada, bu hedefler üretim birimlerine iletilmeden önce, emek arzının ve mevcut sabit üretim araçları stoğunun yarattığı kısıtlar ışığında, sonuçta oluşan brüt çıktı hedefleri kümesinin

14 A. Przeworski, “Class, production and politics: A reply to Burawoy”, *Socialist Review*, cilt 19, sayı 2, Nisan–Haziran 1989.

15 Yakın dönemde, piyasa sosyalizmi lehine bazı argümanlar ileri sürülmüştür (örneğin, D. Miller, *Market, State and Community: Theoretical Foundations of Market Socialism*, Oxford: Clarendon Press, 1989; P. Bardhan ve J. Roemer, “Market socialism: a case for rejuvenation”, *Journal of Economic Perspectives*, cilt 6, sayı 3, Yaz 1992); fakat bu tür argümanlar, merkezi planlamaya karşı itirazları kabullendikleri ölçüde, burada belirttiğimiz noktalara karşı örnek oluşturmuyorlar. Yazılanları derinlemesine ele alacak yerimiz yok, ama bize kalırsa, “piyasa sosyalizmi”, sosyalist ekonomilerin çözülmesinin epey kırılğan ve yarı ömrü aylarla ölçülebilir bir yan ürünü gibi görünüyor. Piyasa sosyalizminin istikrarsızlığı şu yazıda teorik bir zeminde tartışılmaktadır: N. Scott Arnold, “Marx and disequilibrium in market socialist relations of production”, *Economics and Philosophy*, cilt 3, sayı 1, Nisan 1987.

16 Konuyla ilişkili üçüncü bir argüman türü daha bulunuyor: Avusturya Okulu’nun planlama karşıtı tezlerine teker teker karşı çıkmak. Bunu bir başka yerde yaptık, bkz: A. Cottrell ve W.P. Cockshott, “Calculation, complexity and planning: the socialist calculation debate once again”, *Review of Political Economy*, 1993 (basılacak).

uygulanabilirliğini kontrol edecek bir araç da mevcut olmalıdır.

3. Dağınık üretim birimlerinin plana çoğunlukla uymasını sağlayacak bir izleme, ödüllendirme ve yaptırım sistemi.

Bu unsurların sağlanması bir dizi önkoşul içerir; özellikle de dağınık ekonomik bilginin toplanıp işlenmesi için uygun bir sistem ve üretim maliyeti için akılcı bir ölçü gereklidir. Aynı zamanda, Nove'un¹⁷ vurguladığı önemli ve tamamen geçerli bir noktayı da belirtmeliyiz: etkin merkezi planlama için, planlamacıların yukarıdaki türden hesaplamaları tamamen ayrıştırılmış verilerin ayrıntı düzeyinde yapabilmeleri gerekir. İşletmeler arasında yatay piyasa bağları olmadığı zaman, işletme düzeyinde yönetim “merkez kendisine bilgi vermediği sürece, toplumun neye ihtiyaç duyduğunu *bilemez*”.¹⁸ Dolayısıyla, eğer merkez tutarlı bir planı yeterli ayrıntı düzeyi ile belirleyemiyorsa, planın *toplam terimlerle* “dengeli” olabileceği gerçeği pek işe yaramaz. İlgili herkes dünyanın en iyi niyetlerine sahip olsa bile, işletme düzeyinde belirlenen özgül çıktı kararlarının düzgün şekilde birbirine uyacağının hiçbir garantisi yoktur. Bu genel noktayı Yun¹⁹ da teyit etmiştir; 1980'lerin ortaları itibarıyla, Gosplan'ın yıllık planlarında sadece 2.000 mal için madde/malzeme dengesini [**material balances**] oluşturabildiğini belirtmektedir. Gossnab'ın ve sanayi bakanlıklarının hesaplamaları dâhil edildiğinde, takip edilen ürünlerin sayısı, o dönemde Sovyet ekonomisinde üretilen 24 milyon kalemin hâlâ çok uzağında kalmaktadır. Bu uyuşmazlık, “işletmeler üretme talimatı aldıkları ürünler kataloğuna ilişkin olarak planlarını gerçekleştirdikleri halde, aynı zamanda, belirli kullanıcıların acil ihtiyaç duyduğu ürünleri üretmemiş olabilirler” anlamına geliyordu.

Aşağıdaki argümanımız, bu özel sıkıntıyla yüzleşiyor: “Temelde piyasa dışı bir modelde, merkezin ne yapılması gerektiğini keşfetmesinin şart olduğu” fikrine katılıyoruz;²⁰ ayrıca, Yun'un, Gosplan'ın bunu neden başaramadığına dair açıklamalarını da kabul ediyoruz; fakat Nove'un “merkez bunu mikro ayrıntı düzeyinde *gerçekleştiremez*” iddiasına itiraz ediyoruz.²¹

Temel önerilerimiz hayli basit şekilde ortaya konabilir; fakat, okuyucudan, gerekli düzeltmeler, nitelemeler ve ayrıntılar için burada yerimiz olmadığını

17 A. Nove, *The Soviet Economic System*, Londra: George Allen and Unwin, 1977; Nove, *Uygulanabilir Bir Sosyalizmin İktisadı*.

18 Nove, *The Soviet Economic System*, s. 86.

19 O. Yun, *Improvement of Soviet Economic Planning*, Moskova: Progress Publishers, 1988, s. 55.

20 Nove, *The Soviet Economic System*, s. 86. Fakat bir çekincemiz var. Diyelim ki, merkezi plan A işletmesini B işletmesi için ara mal x üretmesini söylerse, ki bu da bir başka y malının üretiminde kullanılacaksa, ve plancılar A ile B'yi bu konuda uyardılarsa, x malının kesin tasarım spesifikasyonu konusunda iki işletme arasında “yatay” tartışma için kapsam yok mudur? (Yani, A ile B arasında piyasa ilişkileri yokken bile).

21 a.g.e.

akılda tutmasını rica ediyoruz.²² Önerilerimiz, şematik biçimde, aşağıdaki gibidir.

1. *Temel toplumsal hesaplama birimi ve maliyet ölçüsü olarak emek-zamanı*

Çeşitli üretken faaliyet alanlarına kaynakların tahsisi, bir toplumsal emek bütçesi şeklini alır. Aynı zamanda, temel etkinlik kriteri olarak emek-zamanının asgariye indirilmesi ilkesi benimsenmiştir. Yani, Mises²³ ile, akılcı sosyalist hesaplamanın, “paranın da mübadelenin de olmadığı bir ekonomide, ekonomik hesaplamaya izin veren nesnel olarak tanınabilir bir değer birimi gerektirdiği ve sadece emeğin bu şekilde kavranabileceği” hususunda anlaşıyoruz. Mises’in bunun ardından öne sürdüğü, emek-zamanının bile “nesnel değer birimi” rolünü oynayamayacağı iddiasına elbette katılmıyoruz. Bu anlamda, bir başka metinde²⁴ onun iki argümanına karşı çıkmıştık; belirtmek gerekirse, Mises’e göre emek-zamanı hesaplaması, yeniden üretilemez doğal kaynakların eksik kıymetlendirilmesine yol açar, ayrıca farklı vasıf düzeylerindeki emekleri ortak bir paydaya indirgemenin (ücret düzeylerinin piyasada belirlendiği bir sistem dışında) hiçbir akılcı yolu yoktur.

2. *Emek-kuponuna dayalı bölüşüm sistemi*

Marx’tan şu iki fikri alıyoruz: emekçilere “emek kuponları” ile ödeme yapılması ve tüketicilerin, toplumsal fondan, yaptıkları emek katkısına eşit miktarda emek içeren malları çekebilmeleri (üretim araçlarının, kamu mallarının ve hizmetlerinin birikimi, çalışamayacak durumda olanların desteklenmesi gibi, emek-zamanının komünal kullanımını dengeleyecek vergiler düşülerek). Temelde eşitlikçi bir ödeme sistemi öngörüyoruz; ama eşitlikçilikten uzaklaşıldığı ölçüde (yani, bazı çalışma türleri saat başına bir kupondan daha fazla ve bazıları da daha düşük ödüllendirildiğinde) makro ekonomik dengenin sağlanması, yine de, *toplam* emek kuponu tedavülünün harcanan toplam cari emeğe eşit olmasını gerektirir. Ayrıca, böyle bir bağlamda en uygun vergilendirme sisteminin, işçi başına sabit bir vergi olduğunu öneriyoruz; bu, deyim yerindeyse, sosyalist toplum için tekdüze bir üyelik ücretidir. Bu vergi (istihdam dışındakilere yapılan net transferler), aslında, tüketicilere tüketim malları çıktısını başabaş miktarda satın almak üzere yeterli harcanabilir kupon bırakacak şekilde, mevcut emek kuponu tedavülünün sadece yeterli bir kısmını “iptal” etmelidir. (Bu nokta aşağıda 4. maddede geliştirilmektedir.)

22 Bunlar W.P. Cockshott ve A. Cottrell, *Towards a New Socialism*, Spokesman Books, 1993 (basılacak) içinde geniş biçimde geliştirilmiştir.

23 L. von Mises, “Economic calculation in the socialist commonwealth”, F.A. von Hayek (der.) *Collectivist Economic Planning*, Londra: Routledge and Kegan Paul, 1935 içinde, s. 116.

24 Cottrell ve Cockshott, “Calculation, complexity and planning”.

3. Başlıca tahsis sorunlarına dair demokratik kararlar

Ana nihai kullanım kategorilerine toplumsal emeğin tahsisi (üretim araçlarının birikimi, kolektif tüketim, kişisel tüketim) demokratik karar almaya uygun bir malzeme sunar. Bu çeşitli biçimlerde olabilir: uygun aralıklarla, belirli harcama kategorileri konusunda doğrudan oylama (örneğin sağlık sistemine ayrılan toplumsal emek oranının artırılması, azaltılması veya aynen devam ettirilmesi); bir dizi önceden dengelenmiş plan değişkeni konusunda oylama; veya planlama öncelikleri konusunda ayrı platformlardaki “partiler”in seçim rekabeti gibi.

4. Tüketim malları algoritması

Bu konudaki önerimiz “Lange artı Strumilin” olarak tanımlanabilir. Lange'den “deneme–yanılma” sürecinin değiştirilmiş bir versiyonunu alıyoruz; bu süreçte, tüketim mallarının piyasa fiyatları, toplumsal emeğin çeşitli tüketim malları arasında yeniden tahsisine rehberlik etmektedir. Strumilin'den, sosyalist dengede, her üretim hattında yaratılan kullanım değerinin, harcanan toplumsal emek–zamanı ile orantılı olması gerektiği fikrini alıyoruz.²⁵ Temel fikir şudur: Plan, belirli bir nihai tüketim malları vektörünün üretilmesini gerektirir ve bu mallar da içerdikleri toplumsal emek miktarıyla işaretlidir [fiyatlandırılmıştır]. Mallar emek değerlerine uygun olarak fiyatlandırıldığı zaman tekil mallar için planlı arzlar ve tüketici talepleri çakışıyorsa, sistem zaten dengededir. Fakat dinamik bir ekonomide bu pek mümkün değildir. Arzlar ve talepler eşit değilse, tüketim malları için “pazarlama yetkilisi”, (yaklaşık) kısa vadeli dengeyi sağlamak, yani arzı kıt olan malların fiyatlarını yükseltmek, fazlası bulunanların fiyatlarını ise düşürmek amacıyla, fiyatların ayarlanmasıyla görevlidir.²⁶ Sürecin bir sonraki adımında, planlamacılar, çeşitli tüketim mallarında, piyasa denge fiyatının emek değerine oranlarını inceler. (Bu büyüklüklerin her ikisinin de emek–zamanı cinsinden ifade edildiğine dikkat ediniz; birinci durumda *içerdiği* emek miktarı, diğesinde emek kuponları.) Strumilin'in kavramlaştırmasını izleyerek, bu oranlar uzun dönem dengede eşit (ve birime eşit) olmalıdır. Bir sonraki dönem için tüketim malları planı, bu nedenle, ortalamanın üzerinde fiyat/değeri olan mallar için genişletilmiş üretimi, ortalamanın altında olanlar içinse çıktının azaltılmasını gerektirecektir.²⁷

25 Yarım yüzyıldan fazla süre boyunca Strumilin'in çalışmasının temel bir teması olan bu nokta, şu çalışmasında özellikle açıklıkla ifade edilmiştir: S.G. Strumilin, “K teorii tsenoobrazovaniya v usloviyakh sotsializma”, Akademiya Nauk USSR (der.) *Aktual'niye problemy ekonomicheskoy nauki v trudakh S.G. Strumilina*, Moskova: Nauka, 1977 içinde, s. 136–137.

26 Piyasa denge fiyatlarıyla, mallar elbette ki en fazla ödeme yapmak isteyenlere gider. Eşitlikçi bir gelir dağılımı verili iken, buna herhangi bir itiraz göremiyoruz.

27 Doğal olarak, burada bir talep tahmini unsuru da gereklidir: mevcut oranlar, tamamen mekanik bir kuraldan ziyade faydalı bir kılavuz sağlarlar.

Her bir dönemde, ya girdi-çıktı yöntemleri ya da alternatif bir dengeleme algoritması kullanılarak plan *dengelenmelidir*.²⁸ Yani, nihai çıktıların hedef vektörünü sağlamak için gereken brüt çıktılar önceden hesaplanmalıdır. Bu, Lange'in sistemine²⁹ karşıttır; onun sisteminde, planın *tutarlılığı* –sadece optimallliği değil– “deneme-yanılma”ya bırakılmış gibi görünüyor. Bununla birlikte, bizim şemamız, tüketici talebi kalıbının mükemmel şekilde *ex ante* [önceden] öngörülmesine dair mantıksız koşulu içermemektedir; bu konudaki ayarlama, tarihsel zamanda gerçekleşen yinelemeli (**iterative**) bir süreçte bırakılmıştır.³⁰

Bu şema, Nove'un,³¹ emek değerlerinin, üretim maliyeti için geçerli bir ölçü verseler bile, planlama için temel sağlayamayacağını öne süren itirazını karşılamaktadır. Nove'un belirtmek istediği, kendi başına emek içeriğinin bize farklı malların kullanım değeri hakkında hiçbir şey söylemediğidir. Bu elbette doğru,³² ama sadece, tüketicilerin [mallara ilişkin] değerlendirmeleri için bağımsız bir ölçüye ihtiyacımız olduğu anlamına gelir; ve planlı arz ile tüketici talebini kabaca dengeleyen emek kuponu cinsinden fiyat, tam da böyle bir ölçü sağlamaktadır. Aynı sebepten, dinamik koşullar altında sosyalizmin karşılaştığı sorunlara dair tartışmasında Mises'in³³ öne sürdüğü bir noktaya da yanıt verebiliriz. Dikkate aldığı dinamik faktörlerden biri, tüketici talebindeki değişmedir; **buna ilişkin olarak** şöyle yazar: “Ekonomik hesaplama ve bununla birlikte, üretim maliyetlerinin yaklaşık olarak bile tespit edilmesi mümkün olsaydı, o zaman, her bir bireysel yurttaşın, kendisine tahsis edilen toplam tüketim birimlerinin sınırları dahilinde, ne istiyorsa onu talep etmesine izin verilebilirdi...” Fakat, şöyle devam ediyor, “sosyalizmde böyle bir hesaplama mümkün olmadığı için, talebe dair bu türden tüm sorunlar devlete bırakılmalıdır.” Bizim önerimiz, tam da Mises'in erişilemez olduğunu öne sürdüğü tüketici tercihi için izin vermekte-

28 Belirli üretim araçlarında verili stoklara izin veren alternatif bir algoritma şu kaynakta verilmektedir: P. Cockshott, “Application of artificial intelligence techniques to economic planning”, *Future Computer Systems*, cilt 2, sayı 4, 1990.

29 O. Lange, “On the economic theory of socialism”, B. Lippincott (der.) *On the Economic Theory of Socialism*, New York: McGraw-Hill, 1938 içinde.

30 Lange, sosyalist hesaplama tartışması üzerine daha sonraki düşüncelerinde (“The computer and the market”, C. Feinstein (der.) *Socialism, Capitalism and Economic Growth: Essays Presented to Maurice Dobb*, Cambridge: Cambridge University Press, 1967 içinde), optimal bir planın, 1938'de öngördüğü gibi gerçek zamanlı deneme yanılma gerekmeden, bilgisayar tarafından önceden hesaplanabileceğini öneriyor gibidir. Tüketici talep fonksiyonlarının hepsinin önceden bilinmesini gerektirdiği ölçüde, bu bize zorlama görünüyor.

31 Nove, *Uygulanabilir Bir Sosyalizmin İktisadi*.

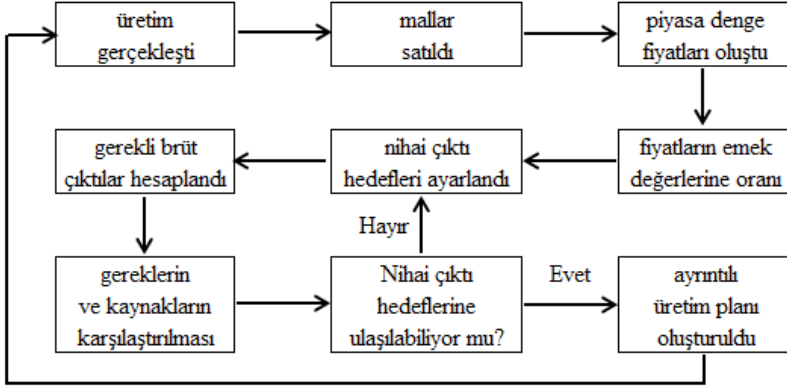
32 Marx'ın açıkça anladığı gibi: “Verili bir emek üretkenliği temelinde, üretimin her özel alanındaki ürünlerin belirli bir miktarının üretilmesi, toplumsal emek-zamanın belirli bir miktarını gerektirir; her ne kadar bu oran farklı üretim alanlarında değişse de ve bu ürünlerin yararlılığı ile yahut bunların kullanım değerlerinin özel doğası ile hiçbir içsel ilişkisi olmasa da.” K. Marx, *Capital*, cilt 3, Londra: Lawrence and Wishart, 1972, s. 186–187.

33 L. von Mises, *Socialism*, New Haven: Yale University Press, 1951, s. 196 vd.

dir.

Yukarıdaki şema, bir bütün halinde özet olarak Şekil 1'de sunulmaktadır.

Şekil 1: Planlama mekanizmasının ana hatları

3. Hesaplamanın uygulanabilirliği

1. Emek değerlerinin hesaplanması

Yukarıdaki öneriler, ekonomideki her ürünün içerdiği emek miktarını hesaplamamanın mümkün olduğu varsayımına dayanmaktadır. Problem ilke olarak çözülebilir, zira birbirleriyle ilişkileri n adet doğrusal üretim fonksiyonu ile kurulan n adet bilinmeyen emek değeri vardır. Zorluk ilke ile değil, ölçekle ilişkilidir. Ürün sayısı n milyonlara ulaştığında, hesaplama pek de basit değildir.

Sorunu klasik matris terimleriyle, bir $n \times (n+1)$ matrisiyle ifade edersek, satırlar ürünleri ve sütunlar da üretilen girdiler artı doğrudan emeği temsil ederken, denklemlerin Gauss elemesi kullanılarak analitik çözümü n^3 adet çarpma işlemi ve biraz daha fazla sayıda toplama ve çıkarma gerektirir. Tablo 1, ekonomi için farklı boyutlar varsayılarak, bu hesaplama için bilgisayar ihtiyacını göstermektedir. Tek işlemcinin saniyede 10^6 çarpma yapabildiğini, çoklu bir işlemcininse saniyede 10^9 çarpma yapabildiğini varsayıyoruz.

Tablo 1: Emek değerleri için Gauss çözümü

Ürün sayısı	Çarpma işlemleri	Gereken zaman (saniye olarak)	
		Tek işlemci	Çoklu işlemci
1.000	1.000.000.000	1.000	1
100.000	10^{15}	10^9	1.000.000
10.000.000	10^{21}	10^{15}	10^{12}

10 milyon ürün içeren bir ekonomide, sadece hesaplama süresini dikkate aldığımızda, çoklu işlemcinin bile sonucu hesaplamak için 10^{12} saniye yahut otuz

bin yıldan fazla zaman alacağı görülebilir. Bu yetmezmiş gibi, durum, matrisin depolanması için gereken bellek nedeniyle daha da karmaşık hale gelecektir, ki bu da n^2 biçiminde artmaktadır. Şu anda kullanılabilen en büyük bellekler 10^{10} kelime işleyebilmektedir, bu da problemin boyutunu yaklaşık 100.000 ürünün hesaplanmasıyla sınırlandıracaktır.

Bununla birlikte, matrisin **seyrekliğini** hesaba katarsak (yani, tam ayrıntısıyla belirlendiğinde, sıfır değeri taşıyan çok sayıda girdinin olması), problem daha kolay ele alınabilir hale gelir. Herhangi bir tekil ürünün üretimine doğrudan giren farklı türdeki parçaların sayısının n^k olduğunu varsayalım ($0 < k < 1$); k için, epey muhafazakâr görünen 0,4 değerini varsayarsak,³⁴ bellek ihtiyacının şimdi $n^{(1+k)} = n^{1.4}$ biçiminde arttığını buluruz. Problemi, yaklaşık çözümler elde etmek için yinelemeli sayısal teknikler (Gauss–Seidel veya Jacobi) kullanarak daha da basitleştirebilirsek, $An^{1.4}$ düzeyinde bir hesaplama karmaşıklığı fonksiyonu elde ederiz; burada A , yanıtın gerektirdiği kesinlik düzeyi ile belirlenen küçük bir sabittir.

Bu, Tablo 2’de gösterildiği gibi, sorunu açıkça mevcut bilgisayar teknolojinin kapsamı içinde kalan bir soruna indirger. En büyük test gereksinimi bellek olarak kalır, ama bu da şu anda mevcut makinelerin kapasitesi dahilindedir.

Tablo 2: Emek değerleri için yinelemeli çözüm ($A=100$ varsayılarak)

Ürün sayısı	Çarpma işlemleri	Sözcük belleği	Gereken zaman (saniye olarak)	
			Tek işlemci	Çoklu işlemci
1.000	158.489	31.698	0,158	$1,6 \times 10^{-4}$
100.000	100.000.000	20.000.000	100	0,1
10.000.000	$6,3 \times 10^{10}$	$1,2 \times 10^{10}$	63.096	63,10

2. Kaynak tahsisi

Planın gerektirdiği net veya nihai çıktıların karışımının –mevcut teknolojilerin ve üretim araçları stoklarının da– belirlenmiş olduğunu varsayarsak, uygulanabilir bir planı hesaplamak ne kadar zor olur? Uygulanabilir bir planla, mevcut kaynakları kullanarak en azından gerekli çıktıları üreten bir planı kastediyoruz. Bundan hareket ederek, kaynaklar veri iken, planlı çıktı bileşimi uygulanamaz ise bunu belirleyebilir miyiz?

Buna dair klasik yaklaşım doğrusal programlama kullanmaktır, fakat milyonlarca ürün içeren bir ekonomide hesaplama gereksinimleri ne yazık ki ürkütücü düzeydedir. Fakat, koşullarımızı biraz gevşetmek ve optimal çözüm yerine “iyi”

³⁴ Bu, örneğin 10 milyon ürün içeren bir ekonomide, her ürünün ortalama 631 doğrudan girdisi olduğu anlamına gelir.

bir çözüme yönelmek istersek, emek değeri hesaplamaları için tarif edilene benzer bir sadeleştirme yapabiliriz. Bir yaklaşım, nihai çıktıların hedef listesinden başlamak ve bunlara karşılık gelen gerekli brüt çıktılara geri dönmektir (emek değerleri için kullanılanla aynı türden yinelemeli çözüm yöntemiyle ve girdi-çıktı matrisinin seyrekliğinden aynı şekilde yararlanarak). Brüt çıktılar vektörü verili iken, çeşitli türlerdeki emek ve sabit üretim araçları için genel gereksinimleri belirlemek dolambaız olacaktır. Bu gereksinimler karşılanabiliyorsa, her şey yolundadır; yok karşılanamıyorsa, nihai son çıktıların hedef listesi kırılır ve tekrar denir. Bu adımlar, Şekil 1'in sol alt köşesinde bir döngü şeklinde gösterilmektedir. Hesaplanabilir olsa da, bu yöntem, döngü boyunca her defasında hedef çıktı vektörünün "elle" ayarlanmasını gerektirmesi ve tüm kaynakların olabildiğince eksiksiz kullanılmasını sağlamakta başarısız olması mahzurlarına sahiptir. Nöral ağlar üzerine literatürdeki fikirlerden yararlanan tercih edilebilir bir alternatif teknik, Cockshott tarafından ortaya konulmuştur.³⁵ Bu, emek değerlerinin yinelemeli çözümünde olduğu gibi, $\mathbf{An}^{(1+k)}$ karmaşıklık düzeyindedir. Hesaplama gereksinimleri bu nedenle esas olarak aynıdır.

İkinci yöntemle üretilen çözüm ne anlamda "iyi"dir? Prosedür, çeşitli türde üretim araçlarının mevcut stokları ile ve mevcut emek-zamanı ile sınırlandırılmış olarak, nihai çıktılarının hedef kümesi ile hesaplanan uygulanabilir küme arasındaki uyumun derecesi için bir ölçünün tanımlanmasını içerir. O zaman, algoritma, aslında, bu uyum derecesini maksimuma çıkarmayı amaçlayan uygulanabilir planlar arasında arama yapmaktadır. Arama algoritmasının doğası, global maksimumu bulmaktan ziyade yerel bir maksimumda oluşabilecek şekildedir; bu, hesaplamanın izlenebilirliği için ödenen bedeldir. Yine de, çözümün optimal plan değil sadece iyi uygulanabilir bir plan olduğu gerçeği, planlamayı piyasa ile kıyaslarken ciddi bir sorun yaratmaz, zira hiçbir gerçek piyasa optimal üretim yapısına ulaşamaz.

3. Mevcut bilgisayar teknolojisi ile karşılaştırma

Ekonominin tamamı için, ya emek değerlerini hesaplamak ya da uygulanabilir bir plan hesaplamak için gereken bilgisayar kaynaklarının ölçeğini ortaya koyduk. Tablo 3'ten, gerekli bellek ve işlem gücünün mevcut makinelerin kapasiteleri dahilinde olduğunu görebiliyoruz. Saniyede 10^9 çarpma işlemi yapabilen bir çoklu işlemci varsaydık; Tablo 3'te gösterilen makinelerin kapasiteleri, saniyede 1.6×10^{10} ila 3×10^{11} çarpma işlemi arasında değişmektedir. Bir bilgisayarda sürdürülebilir performansa ulaşmadan önce maksimum kapasiteden bir miktar indirim yapmak gerekir, ama hedef performansımız açıkça gerçekçidir. Bellek gereksinimleri de mevcut ürün yelpazesi içindedir. Modern bilgisayarlarla, günlük olarak emek değerlerinin güncel bir listesini hesaplamak ve haftalık olarak

³⁵ Cockshott, "Application of artificial intelligence techniques to economic planning".

yeni bir perspektif plan hazırlamak öngörülebilir. Bu, bir piyasa ekonomisinin verebileceği tepkiden biraz daha hızlıdır.

Tablo 3: 1992 yılında süper bilgisayarların özellikleri³⁶

Makine	İşlemci sayısı	Maksimum Gflop	Fiyat (milyon \$)	Bellek (GB)
Cray90	16	16	30	16
KSR1	1088	43	30	34
Intel Paragon	4096	300	55	128
DEC Alpha	1024	150	20	32

4. Sovyet planlama modeli ve sorunları

Bizim argümanımız, Sovyetler’in, hem ideolojik hem de teknik nedenlerden ötürü, esasen belirttiğimiz türde sistemler kurmaya yaklaşmadığıdır. Elbette Sovyet planlama sistemi ilk başta oldukça etkindi. Sovyetler, çok yüksek bedelle olsa da, herhangi bir kapitalist ekonominin yapabileceğinden çok daha kısa sürede, bir ağır sanayi temeli ve özellikle de Nazi savaş makinesini mağlup edebilen bir silah sanayisi inşa edebildi. Bu gelişme aşamasında, ham planlama yöntemleri yeterliydi: ekonomi elbette ki teknolojik olarak şu andakinden çok daha az karmaşıktı ve planlar nispeten az sayıda kilit hedef belirlemekteydi. Öyle olsa bile, ilk başlardaki 5 yıllık planlar döneminde arz ile talep arasındaki devasa yanlış eşleşmelere dair çok sayıda öykü vardır; emek girdilerinin ve malzemelerin muazzam ölçüde genişlemesi, bu tür dengesizliklere rağmen kilit hedeflere ulaşılabilceği anlamına geliyordu.

İlk Sovyet planlarının yukarıda ana hatları verilen şemaya uygun olarak hazırlanmadığını belirtmek gerekiyor. Nihai çıktıların hedef listesinden gerekli brüt çıktılar listesine geriye doğru tutarlı ve ayrıntılı şekilde ilerlemek, Gosplan’ın kapasitesinin çok ötesindeydi. Çoğu zaman, bunun yerine, planlamacılar, **kendileri de brüt olarak belirlenen hedeflerden** yola çıktılar: 1930’da şu kadar çok ton çelik, 1935’te bu kadar ton kömür vb. Bu erken deneyimin, sonraki yıllarda ekonomik mekanizma üzerinde zararlı bir etki yarattığı öne sürülebilir. Bu bir tür “üretimcilik” yarattı; kilit ara sanayi ürünlerinin tampon çıktılarının üretilmesi kendi içinde bir amaç olarak görülmekteydi.³⁷ Aslında, girdi-çıktı bakış açısın-

36 Kaynak: G. Bell, “Ultracomputers”, *Communications of the Association for Computing Machinery*, cilt 35, sayı 8, Ağustos 1992.

37 Stalin’in (*Economic Problems of Socialism in the USSR*, New York: International Publishers, 1952 [J. Stalin, *Sosyalist Ekonominin Meseleleri*, çev: M. Kabagil, Ankara: Sol Yayınları, 1967]), sosyalizmde ekonomik faaliyetin temel amacının üretimin kendisi olduğu fikrine itiraz etme gereği

dan, ara mallarda olabildiğince **tasarruf yapmak** istenir. Amaç, nihai çıktıların arzu edilen hacmiyle tutarlı olarak, kömür, çelik, çimento vb. ürünleri **minimum miktarda** üretmek olmalıdır.

Her ne olursa olsun, savaş sonrası yeniden inşa döneminden sonra, erken sanayileşme döneminden miras kalan planlama sistemi türünün, tüketici talebini tatmin edecek dinamik, teknolojik olarak ilerici bir ekonomi geliştiremediği ortaya çıktı. Uzay araştırmaları gibi bazı öncelikli sektörler dikkate değer başarılar sergilediler, ama bu türden başarıların genelleştirilememesi sistemin içsel bir özelliği gibi görünüyordu; gerçekten de, ayrıcalıklı sektörlerle verilen önceliğin aksine, tüketim malları üretimi, kaynaklardan arta kalan rolüne indirildi. 1960'lar ve 70'ler boyunca, şu veya bu türde reformlara yönelik tekrarlı girişimler temelde başarısızdı, bu da sonraki Brejnev yıllarının mahut “durgunluğu”a (**zastoi**) yol açtı.

Bu sonucun sebebi ne? Yukarıdaki argümanların ışığında kendisini hemen gösteren bir nokta, o zamanki Sovyet bilgisayar ve telekomünikasyon olanaklarının durumudur. Yani, mevcut Batılı bilgisayar teknolojisini kullanarak etkin, ayrıntılı bir planlamanın mümkün olduğunu savunduk, ama 1970'lerde Sovyet planlamacılarının erişebildiği teknoloji buna kıyasla çok ilkel. Bu nokta önemli ve buna döneceğiz, ama öykünün sadece bir kısmı ve diğer bazı hususlar da vurguyu hak ediyor.

1. Akılcı planlama yöntemlerine karşı ideolojik direnç

“Marksist” ortodoksiye resmi Sovyet bağlılığının akılcı planlama yöntemlerinin benimsenmesinin önüne engeller koyduğu iyi bilinmektedir. Planlamaya yeni yaklaşımlar, piyasa ilişkilerinin devreye girmesiyle hiçbir ilgisi olmayanlar bile, genellikle şüpheyle karşılanmaktaydı. Girdi-çıkıtı yöntemi ile ilgili olarak, Augustinovics,³⁸ bu yöntemin “özgür demokratik ekonomiye komünist planlama kötülüğünü, sosyalist ekonomiye ise burjuva ideolojisi kötülüğünü sokuşturmakla” suçlanmasındaki çifte ironiye dikkat çekmiştir. Trem³⁹ de planlama sürecini nihai çıktı hedeflerinden başlatma fikrinin, ortodoksluğun resmi koruyucuları tarafından tüketim odaklı ve dolayısıyla bir şekilde “burjuva” olarak görüldüğünü

duymuş olması dikkate değer (Yaroşenko Yoldaş'a yönelttiği eleştirilere bakınız). Tıpkı “Dizzy with Success” makalesinde ([“Başarı Sarhoşluğu”], 1930; şurada yeniden basılmıştır: Stalin, *Works*, cilt 12, Moskova: Foreign Languages Publishing House, 1955) tarımdaki zorla kolektifleştirmenin “aşırılıkları” konusundaki eleştirilerinde olduğu gibi, burada da Stalin daha önce teşvik ettiği bir görüşe yahut pratiğe sonradan saldırıyor olabilir.

38 Maria Augustinovics, “Integration of mathematical and traditional methods of planning”, M. Bornstein (der.) *Economic Planning, East and West*, Cambridge, Mass: Ballinger, 1975 içinde, s. 137.

39 V. Trem, “Input-output analysis and Soviet planning”, J.P. Hardt (der.), *Mathematics and computers in Soviet economic planning*, New Haven: Yale University Press, 1967, s.104.

ileri sürmektedir. Benzer şekilde, Kantorovich'in doğrusal programlama konusundaki çığır açan çalışması uzun süre reddedilmiştir.

Teorik yeniliklerin bu şekilde ideolojik olarak reddedilişinin en kötü örnekleri 1959 civarında sona ermiş gibi görünebilir. Tretyakova ve Birman⁴⁰ 1959 yılını girdi-çıkı yönteminin resmi olarak saygın hale geldiği yıl olarak zikrediyorlar; bu aynı zamanda, Kantorovich'in 1943'te yazdığı *Ekonomik Kaynakların En İyi Kullanımı* kitabının nihayet yayınlandığı yıldır. Bununla birlikte, Kantorovich'e 1965'te (Nemçinov ve Novojilov ile birlikte) Lenin ödülü verildikten sonra bile, fikirleri hâlâ ortodoks kesimden bilgisiz eleştiriler almaktaydı.⁴¹ Ayrıca, girdi-çıkı ve doğrusal programlama en sonunda bir dereceye kadar resmi övgü alsa da, bu teknikler fiili Sovyet planlama prosedürlerinin kuyusunda kaldı. Bu kısmen, yukarıda belirtilen hesaplama sorunlarından kaynaklanmaktaydı; bu, girdi-çıkı yöntemlerinin, çok daha kaba “madde/malzeme dengesi” hesaplarının yerini, bu ikincinin kapsadığı malların tamamı için alamayacağı anlamına geliyordu (ki bu da üretilen malların tam listesinin sadece görece küçük bir alt grubuydu).⁴² Diğer bazı nedenler aşağıda belirtilmiştir.

2. “Pratik planlama” ile tumturaklı araştırmalar arasındaki ayrışma

Burada, Gosplan ile Gosstat'ın (teorik temelden yoksun ve Politbüro'dan gelen **ad hoc** [amaca mahsus] politik baskılarla yönlendirilen) rutin faaliyetleri ile araştırma enstitülerinde planlamanın yüksek matematik kullanılarak teorileştirilmesinin aşırı artışı arasındaki çatallaanmaya işaret ediyoruz. Bu ayrışmanın iki tarafı vardır. Bir yandan, “pratik planlamacılar”, direnişleri ideolojik terimlerle rasyonelize edilmemiş olsa bile yeniliklere karşı dirençli görünmektedir. Kushnirsky,⁴³ Gosplan'ın iki araştırma enstitüsünde (Bilimsel Araştırma İktisat Enstitüsü ve Ana Bilgisayar Merkezi) girdi-çıkı çalışmaları yapılmakla birlikte, bu çalışmaya fiili Gosplan bölümlerinin katılımının “asgari” olduğunu belirtmektedir. Bunun için verdiği sebeplerden biri de, “planlamacılar, nihai talep bileşenlerini belirlemenin brüt çıktıyı belirlemekten bile daha zor olduğu kanısında” biçimindedir.⁴⁴ Öncelikle nihai çıktıları planlama sistemine geçmek, belirtmiş olduğumuz gibi,

40 A. Tretyakova ve I. Birman, “Input-output analysis in the USSR”, *Soviet Studies*, cilt XXVIII, sayı 2, Nisan 1976, s. 161.

41 L. Smolinski (der.) L.V. Kantorovich: *Essays in Optimal Planning*, Oxford: Basil Blackwell, 1977, Giriş'te tartışıldığı gibi; ayrıca bkz. Nove, *The Soviet Economic System*, 12. bölüm.

42 Planlamacıların çeşitli zamanlarda kendilerini ele alabilir saydıkları girdi-çıkı sistemlerinin sınırlılıkları konusunda bkz. Treml, “Input-output analysis and Soviet planning”; M. Ellman, *Soviet Planning Today: Proposals for an Optimally Functioning Economic System*, Cambridge: Cambridge University Press, 1971; Yun, *Improvement of Soviet Economic Planning*; V. Treml, “The most recent Soviet input-output table: a milestone in Soviet statistics”, *Soviet Economy*, cilt 5, sayı 4, 1989.

43 F.I. Kushnirsky, *Soviet Economic Planning 1965–1980*, Boulder, Colorado: Westview, 1982.

44 a.g.e., s. 118.

geleneksel Sovyet kalıbında ciddi bir değişmeye işaret eder, Gosplan'ın yapma konusunda isteksiz görüldüğü bir değişiklikti bu. Kushnirsky'nin belirttiği gibi, "Sovyet ekonomisinde mal ve hizmetlere olan talep, çıktı seviyesinden türetilen 'tatmin edici' talep ile ikame edildiğinden, planlamacılar, üretim planlarını, nihai talep bileşenlerinden daha kesin şekilde belirleyebileceklerine inanıyorlar."⁴⁵

Yine, 1960'ların sonlarında Otomatik Planlama Hesaplamaları Sisteminin (ASPR) başlatılmasını, Kushnirsky, Gosplan'ın fiili prosedürleri üzerinde çok az etkisi olmuş olarak görmektedir. "ASPR projesinin planlamacılar için yeni sorunlar yaratmadığına, zira kullanımının asgari düzeyde kaldığına"⁴⁶ dikkat çekiyor ve devamla şöyle açıklıyor: "Geliştirenler gerekli yeteneklere sahip olsa bile, planlama tekniklerinde ASPR aracılığıyla değişikliğe fazla yer yoktu. ASPR, mevcut planlama metodolojisini takip etmeli ve sadece Gosplan tarafından onaylanan değişiklikleri yapmalıydı. Aksi takdirde önerilen teknikler uygulanamazdı ve Gosplan onlar için ödeme yapmazdı."⁴⁷ Özetleyerek, "Gosplan'ın deney yapacak yer olmadığını" belirtiyor.⁴⁸

Ayrışmanın ikinci yönü, araştırma enstitülerinde yapılan işlerin en azından bir kısmının soyutlanmış doğasında yatmaktadır. Bunlar, mikro düzeyde planlama için bazı iyi fikirler ürettiler (örneğin Kantorovich'in doğrusal programlaması), fakat bir bütün olarak sistemin "optimal planlaması" üzerine yapılan çalışmaların çoğu ümitsiz şekilde soyuttu, zira bir çeşit "toplumsal refah fonksiyonu"nın yahut "toplumsal fayda"nın genel bir ölçüsünün önceden belirlenmesini gerektiriyordu.⁴⁹ Bu umutsuz görevde pek az ilerleme kaydeden "optimal planlama" teorisyenleri, girdi-çıktı yöntemlerine yönelik "ilginin soğumasına" katkıda bulundular. Tretyakova ve Birman⁵⁰ durumu şöyle anlatıyor: "Sadece optimal sonuçlara götürecek model ve yöntemler dikkate değerdi. Girdi-çıktı temelinde optimal modelin inşa edilemeyeceği neredeyse hemen açıkça anlaşıldığında, çoğu basitçe ilgisini yitirdi."

Bu bağlamda, 1990 yılında SSCB'de kapitalizmin hızla kurulması esnasında kısa bir süre ün kazanan ama saçma şekilde pratik olmaktan uzak "500 Gün" planının yazarı S. Shatalin'in, daha önceki bir bağlamda, planı optimal hale getirmek için eşit ölçüde pratiklikten uzak bir metnin yazarı olduğunu belirtmek ilginçtir.⁵¹

45 a.g.e.

46 a.g.e., s. 119.

47 a.g.e., s. 123.

48 a.g.e.

49 Bu tür sorunların yanı sıra, Kushnirsky, araştırma enstitülerinde ASPR projesi bağlamında yürütülen mevcut planlama teknolojisine dair çalışmaların düşük kalitesine dikkat çekmektedir. Enstitülerde üretilen hesaplamaların algoritmik sunumlara uygun olmadığını ve "bu materyalin amacını belirlemenin zor olduğunu" görmüştür. *Soviet Economic Planning 1965–1980*, s. 124.

50 "Input–output analysis in the USSR", s. 179.

51 Ellman, *Soviet Planning Today*, s.11'deki açıklamaya bkz. Shatalin hem girdi-çıktıyı hem

Aksine, bizim kendi önerilerimiz –kesinlikle karmaşık bilgi sistemlerine dayansalar da– nispeten sağlam ve dolambaçsızdır. Toplumsal fayda ya da optimumluk için **a priori** bir ölçüt belirleme girişi yoktur; daha ziyade “toplumsal fayda”, (a) kaynakların sektörlere geniş dağılımı konusunda demokratik seçim yoluyla ve (b) tüketim malları için piyasa denge fiyatlarının emek değerlerine oranlarının şablonu aracılığıyla ortaya konulmaktadır.

3. Gelişmiş tekniğin temel reform ihtiyacını gereksiz kıldığı fikri

1960’lardan 1980’lerin başlarına kadar olan dönemde Sovyet planlama sisteminde reform girişimlerinin başarısızlığına dair –SBKP önderliği tarafından çeşitli zamanlarda öne sürüldüğü görülen– bir başka neden de, yeni matematik ya da hesaplama yöntemlerinin uygulanmasının ekonominin işleyişini iyileştirmek için “acısız” bir araç sağladığı fikriydi; bu araç, (mesela piyasa ilişkilerinin yaygın olarak kullanılmasının aksine) mevcut sistemi temelde bozmayacaktı. Aslında, ileri teknik yöntemler, sadece ekonomik sistemin bir bütün olarak revize edilmesi bağlamında gerçek getiriler sağlayabilirdi; bu da, **diğerlerinin yanı sıra**, işletmelerin performansını değerlendirmek ve ödüllendirmek için sistemlerin yeniden yapılandırılması dâhil, planlamanın amaçlarının ve mantığının yeniden değerlendirilip açıklığa kavuşturulmasını içerirdi. Goodman ve McHenry,⁵² 1960’lı yılların sonlarında hizmete giren Otomatik Yönetim Sistemlerinin (ASUP), büyük ölçüde, amaçları mevcut sistem altındaki işletmelerin fiili amaçları ile çelişen bir yabancı protez olarak görülüp reddedildiğini açıklığa kavuşturmuştur. Örneğin, “optimal, minimal envanter seviyesi” biçimindeki idealize edilmiş ASUP hedefi, işletmelerin geleneksel “olabildiğince fazla malzeme” elde etme hedefiyle doğrudan çelişmekteydi; “kapasiteyi gerçekçi şekilde değerlendirme” ASUP hedefi ise “kapasiteyi eksik bildir” biçimindeki işletme hedefine ters düşmekteydi. Açık ki, ASUP’un hedeflerini etkili hale getirmek için, sistemde cesur ve geniş kapsamlı bir reform yapılmalıydı.

Yukarıda 2. bölümde özetlediğimiz planlama şeması türünü düşünün. Burada üretim, (emek kuponu cinsinden belirtilen) piyasa denge fiyatının emek değerine oranının ortalamanın üstünde olduğu ürünler için artırılır, ortalamanın altında orana sahip ürünler içinse azaltılır. Böyle bir sistem, toplumsal emeği özellikle etkin şekilde kullanan işletmeleri (daha fazla emek ve üretim aracı tahsis ederek) etkili şekilde ödüllendirir; dolayısıyla, işletmeler, birim çıktı başına emek girdisinden (hem doğrudan hem de dolaylı) tasarruf edebilmelerini sağlayan herhangi bir yöntemi kullanmak için teşvik edilmiş olacaktır. Geleneksel Sovyet modelin-

de “optimal planlama”yı tartışmakta ve sadece ikincisinin “gerçekten bilimsel” olduğunu iddia etmektedir.

52 S.E. Goodman ve W.K. McHenry, “Computing in the USSR: recent progress and policies”, *Soviet Economy*, cilt 2, sayı 4, 1986, s. 332.

den kopmak için bu türden bir şema gerekecekti, orada işletmeler sadece kolayca elde edilebilen plan çıktı kotalarını sağlama almayı amaçlıyordu ve kendi etkinliklerini artırmaya hiç ilgi duymuyorlardı.

4. *Emek–zamanı muhasebesinin kullanılmaması*

Yukardaki noktadan devamla, emek–zamanını bir hesap birimi olarak kullanma biçimindeki klasik sosyalist fikrin neden terk edildiğini de ele almak gerekir; bu adımın, mikro düzeydeki herhangi bir akılcı ekonomik hesaplamayı hükümsüz kıldığını öne sürüyoruz. Emek–zamanı muhasebesi kullanma fikrinin, Rus Devrimi'nden de önce, etkili Alman Sosyal Demokrasisi tarafından zaten terk edildiğini göstermiştik.⁵³ Fakat fikir, Marx veya Ricardo'ya aşına olan herhangi biri tarafından yeniden keşfedilmek üzere ortadaydı. Kanımızca, SSCB'de ciddi şekilde benimsenmemesi, o toplumdaki iktidar ve nüfuz sahibi olanların ekonomik çıkarlarını yansıtır olmalıdır. Bunun radikal eşitlikçi içerimleri, gelir farklılıklarını tehdit edeceği memurlara hoş gelmeyecekti.

Bir kez emek–zamanı muhasebesi benimsenmediğinde, işçi sınıfının eşitlikçi tedbirlere yönelik baskısı, temel mallar üzerindeki sübvansiyonlarla satın alındı. Sübvansiyonlar, sosyalist eşitsizliğin vicdan azabıydı. Sonuçlarından biri, ücretleri gerekli emek–zamanı seviyesinin altına itmesiydi. Kapitalizmde patronlar, tüm sermaye teçhizatı için tam ödeme yaparken, çalışanların emeğinin sadece bir kısmını öderler; bu gerçek, ücret düzeyi ile ters yönde değişen emek tasarruf eden teknolojilerin uygulanmasına karşı sistematik bir yanlılık (**bias**) yaratır.⁵⁴ Düşük ücret oranları, emeğin, terhane (**sweatshop**) teknolojisiyle israf edilmesini teşvik eder. SSCB'deki etkiler benzerdi. Emek gücü ucuzken, işletmelerin emek istifleme ve personel düzeylerine pek dikkat etmemeleri rasyoneldi. Buna karşılık, ödemeler ve ekonomik muhasebe için Marksçı emek değerlerinin kullanılması, emeğin kullanımında tasarrufa yönelik güçlü bir baskı oluşturacaktı. Çıktı hedeflerini önceden verili bir emek bütçesi içinde (buna göre, bir saatlik canlı veya bir saatlik cisimleşmiş emek aynı maliyettedir) karşılamak zorunda olan bir tesis, emeği makineyle değiştirme olasılığına karşı uyanık olma eğiliminde olacaktı.

5. *Bilgisayar ve telekomünikasyon teknolojisinin durumu*

Yukarıda belirtildiği gibi, planlama önerilerimizin uygulanabilirliğini, son nesil Batı süper bilgisayarlarına referansla öne sürdük ve hiç şüphesiz Sovyetlerin elindeki bilgisayar teknolojisi buna kıyasla ilkeldi. Goodman ve McHenry,⁵⁵ Sovyet bilgisayar endüstrisinin durumunu 1980'lerin ortaları itibarıyla tarif edi-

53 Cottrell ve Cockshott, "Calculation, complexity and planning".

54 Bkz. K. Marx, *Capital*, cilt 1, Harmondsworth: Penguin/New Left Review, 1976, s. 515–517; bu noktaya dair daha geniş bir tartışma için bkz. Cockshott ve Cottrell, *Towards a New Socialism*.

55 "Computing in the USSR", s. 329.

yorlar; Batı ile olan ciddi mesafenin, kısmen bu sanayinin yalıtılmışlığının sonucu olduğunu belirtiyorlar: “Amerika Birleşik Devletleri’ninki de dâhil hiçbir bilgisayar topluluğu, dünyanın geri kalanıyla iletişimi ciddi ölçüde kısıtlanmış olsaydı, mevcut hızıyla hareket edemeyecekti.”

Yine de, hesaplamalarımızda mevcut süper bilgisayarları bir ölçüt olarak almayı uygun bulmuş olsak da, başka bir yerde,⁵⁶ nispeten mütevazı bir merkezi bilgisayarla iletişim halinde olan, işletme düzeyinde dağılmış bir kişisel bilgisayarlar ağı aracılığıyla aynı hedefe ulaşılabilirliğini öne sürdük; daha yavaş, ama yine de pratik planlama amaçları bakımından faydalı bir zaman ölçeğinde. Bu perspektiften, Sovyet örneğinde belki de en ciddi teknik sınırlama telekomünikasyon sisteminin geriliği idi. Goodman ve McHenry,⁵⁷ Sovyet telefon sisteminin yavaşlığına ve güvenilmezliğine ve veri iletimi için yeterince iyi bağlantılar bulma sorunlarına dikkat çekiyorlar. Ayrıca, 1985’te kentli ailelerin yalnızca yüzde 23’ünün telefonunun olduğuna dair çarpıcı istatistiği aktarıyorlar.

Fakat, bir kez daha, teknolojiyi aşırı vurgulamak istemiyoruz. Allende’nin Şilisi’nde Stafford Beer tarafından geliştirilen⁵⁸ ekonomik bilgi sistemleri, sistemin amaçlarına dair siyasi irade ve teorik açıklık olduğunda mütevazı kaynaklarla neler yapılabileceğini gösteriyor. Sovyetler, planlamanın bilgisayarlaştırılmasıyla ne elde etmeyi umduğu konusunda eşit derecede açık olsaydı, o zaman, umduğu her şeyi ilk başta uygulamak imkânsız olsa bile, bilgisayar ve iletişim teknolojisindeki yeni gelişmelerden ortaya çıktıkları anda yararlanabilecek bir konumda olurdu. Aslında, elbette ki, Sovyet iktisatçılarının –yahut, her halükârda, Gorbaçov döneminde siyasi önderliğin gözdesi olanların– tartıştığımız türden algoritma ve bilgisayar sistemlerini geliştirmekle pek ilgilenmedikleri anlaşılıyor. 1980’lerin ortasına gelindiğinde, etkin planlamanın potansiyeline olan inançlarını yitirmişlerdi ve birçoğu, Reagan ve Thatcher hükümetlerinin örneklediği yenden dirilen serbest piyasa ekonomisi trenine bindiler.

Sonuç

Yukarıdaki argümanlara ilişkin olarak okuyucunun aklına bir soru gelebilir: SSCB’deki “en iyi kafalar” diyelim ki 25 yıllık bir dönem boyunca bunu başaramamışken, merkezi planlama için uygun bir planla ortaya çıkmakla aşırı kibir sergilemiş olmuyor muyuz? (Yani planlama sisteminin reformu meselesinin ortaya çıktığı 1960 gibi bir tarihten, tüm bu kavrayışın piyasaya geçiş lehine terk edildiği 1980’lerin sonuna kadar.) Yanıtımız, pek değil, Sovyet iktisatçılarından daha akıllı olduğumuzu düşündüğümüzden değil, daha ziyade aynı kısıtlar altında iş görmüyoruz olacaktır. Şemamızın iki ana entelektüel girdisi, (a) eleştirel,

⁵⁶ Cockshott ve Cottrell, “Labour value and socialist economic calculation”, ek bölüm.

⁵⁷ “Computing in the USSR”.

⁵⁸ S. Beer, *Platform for Change*, Londra: Wiley, 1975’te anlatılmaktadır.

dogmatik olmayan bir Marksizm ve (b) modern bilgisayar bilimi. “Marksizm”ın çoğu zaman gerici, bilim karşıtı bir işlev gördüğü eski SSCB’de bunları birleştirmek çok zordu. Görüşlerimiz, ortodoksinin koruyucuları tarafından muhtemelen sapkınlık olarak görülecekti; aynı zamanda, sosyalizm görüşleri sinik Brejnev yıllarında şekillenmiş olup Marksizmi sadece fosilleşmiş bir dogma olarak gören kişiler tarafından da naifçe sosyalist kabul edilecekti.

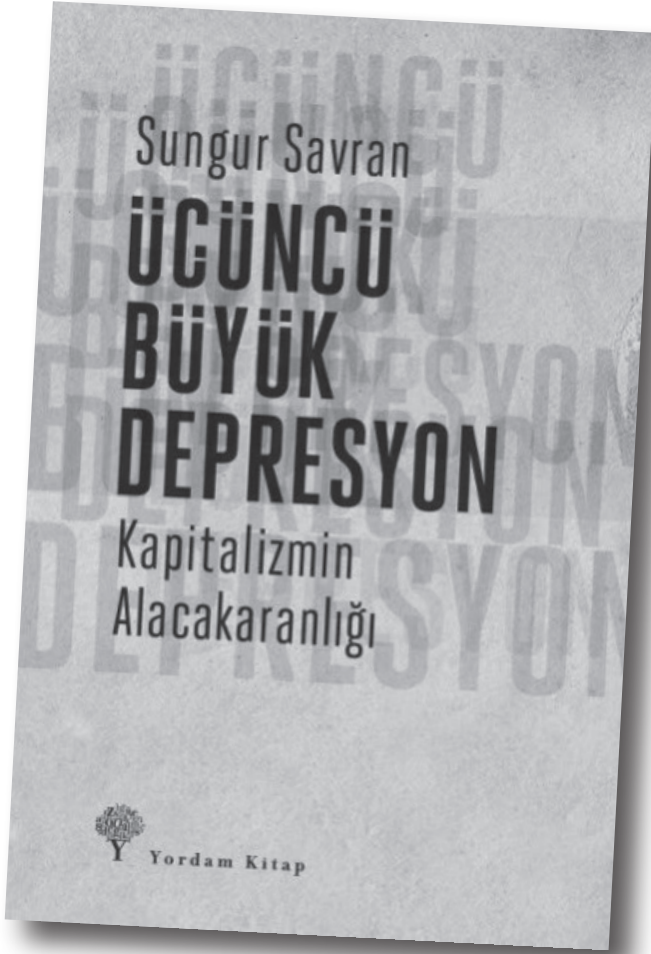
Bir başka noktaya da sonuça en azından kısaca değinmek gerekiyor. Yukarıda 3. bölümdeki malzeme sadece planlama önerilerimizin **teknik** uygulanabilirliği ile ilgilidir; mevcut koşullarda **siyasi** uygulanabilirlik tamamen başka bir konudur. Fakat buna dair iki notumuz var. Her şeyden önce, Kotz’un⁵⁹ zikrettiği araştırmaya göre, halihazırda açık bir siyasal ifadesi olmasa da, Rusya’da bir çeşit sosyalizm için bir halk desteği kaynağı bulunmaktadır. İkinci olarak, kendi önerilerimiz, mevcut yaygın kabullere, piyasa sosyalisti önerilere kıyasla daha uzakta olsa da, uygulanabilirlik söz konusu olduğu ölçüde, piyasa sosyalistleri de esasen bizimle aynı gemideler: başlıca üretim araçları özelleştirilmişse, her türden sosyalizm, muhtemelen uzun bir tarihsel dönem için gündem dışı demektir.

Ana hatlarını çizdiğimiz türden planlama şemasını öngörülebilir bir gelecekte hayata geçirme olasılıkları ne olursa olsun, bu argümanların sosyalist hesaplama tartışmasının yeniden ele alınmasını kışkırtacağını umuyoruz. Yani, Sovyet sisteminin çöküşünün, kendi başına, etkin sosyalist planlamanın genel olanaksızlığına dair Avusturya Okulu’nun yahut başkalarının tezlerinin geçerliliğinin kanıtı olarak kabul edilemeyeceğini göstermiş olmayı umuyoruz.

Wake Forest Üniversitesi
İktisat Bölümü

59 D. Kotz, “The direction of Soviet economic reform: from socialist reform to capitalist restoration”, *Monthly Review*, cilt 44, sayı 4, Eylül 1992. Mayıs 1991 itibarıyla, Rusya’da yapılan bir ankete yanıt verenlerin yüzde 12’si “geçmişte olan gibi bir sosyalist toplumdan” yanaydı, ilave olarak yüzde 43 “daha demokratik bir sosyalizm türü” istemekteydi. Sadece yüzde 20, “ABD yahut Almanya’daki gibi bir serbest rekabetçi kapitalizm biçimini” tercih etmekteydi.

Kitap Tanıtımı

Tahrir'den Taksim'e

büyük halk kitlelerini sokaklara çıkaran

büyük ekonomik krizin Marksist analizi

*Üçüncü Büyük Depresyon
Kapitalizmin Alacakaranlığı*

Sungur Savran,
Yordam Kitap

Celia Hart'ı tanıtırken: Küba'nın Trotskisti, Trotskizmin Guevaracısı

Bundan on yıl önce, 7 Eylül 2008'de, Küba, sadece kendi ülkesinde değil, bütün Latin Amerika'da ve daha ötede dünyada yaygın olarak okunan bir aydınını yitirdi. Tam adıyla Celia Hart Santamaría, henüz 45 yaşındayken, erkek kardeşi Abel ile birlikte bir otomobil kazasında hayata veda etti. Celia Hart Küba'nın en önde gelen Trotskisti idi. 2000'li yıllarda, tam da Küba Komünist Partisi bir "fikirler tartışması" açmışken, yepyeni şeyler söyleyenlerin başında geliyordu. 2003'ten 2008'e Küba'nın düşünce dergileri *Rebelión*, *Aporrea* y *Kaosenlared*'de (ve bazı yabancı yayınlarda) siyasi yazıları yayınlandı. Bu yazılarda Trotskiy'in komünist hareketin tarihinde en önemli birkaç isimden biri olduğunu açık açık savundu. Kimse de Trotskizmi yüzünden Celia Hart'a baskı yapmadı.

Doğrusunu söylemek gerekirse, yapmak çok da kolay değildi. Celia Hart'ın hem annesi hem de babası Küba devriminin kahramanlarındandı. Annesi Haydée Santamaría Cuadrado daha 26 Temmuz 1953'te Fidel Castro ve arkadaşlarının Batista rejimini devirme yolundaki ilk girişimi olan Moncada kışlası baskını sırasında hareketin içindeydi. Baskından sonra hem nişanlısı, hem de erkek kardeşi işkence hayatlarını yitirdiler. Haydée Santamaría kendisi de bütün hayatına damga vuracak kadar ağır işkence gördü. Diğer devrimci önderlerle birlikte salındıktan sonra 26 Temmuz hareketinin kent örgütlenmesinin önderlerinden biri oldu. Devrimden sonra Casa de las Américas'ı kurdu. Bu kültürel kuruluş hâlâ her yıl Latin Amerika edebiyatı alanında en önemli ödüllerden birini verir. Haydée Santamaría

1965'te Küba Komünist Partisi'nin 100 kişilik Merkez Komitesi'ne seçilen beş kadından biri oldu. 1976'da ise ülkenin geniş yürütme organı olarak çalışan Devlet Konseyi'ne seçildi. Haydée Santamaría 1980 yılında intihar etti. İntiharının nedeni hiçbir zaman tam olarak bilinmedi.

Celia Hart'ın babası Armando Hart ise devrimi yapacak olan 26 Temmuz hareketinin kurucularından ve aynen annesi gibi şehir kadrosundan. Bu kadronun dağıda savaşıyor olmasına bakarak işlerinin kolay olduğu düşünülmemeli. Gerillaya kadro bulmaktan lojistik hazırlıklara, işçi hareketiyle, diğer devrimci ve sosyalist hareketlerle ve öteki muhalefet partileriyle ilişkilerden finansmana kadar çok ağır görevleri olan bu kadro, bir bakıma daha zor koşullarda çalışmaktadır, çünkü görevleri diktatör Batista'nın hâkimiyet alanlarında odaklaşır. Nitekim Armando Hart da devrimden önce iki kez terörizme yardımdan tutuklanmıştır. İlkinde kurtulmuş, ama ikincisinde devrimin zaferine kadar hapisteye kalmıştır.

Devrimin ardından Hart önce Eğitim Bakanlığı'na getirilir. Bu görevde 100 bin gönüllü öğrenciyi harekete geçirerek Küba'nın okuma yazma oranının bir yıl içinde yüzde 75'ten yüzde 95'e yükseltilmesine önderlik eder. Daha sonra da Kültür Bakanı olarak çok önemli atılımlar yapar. Hart 2008'e kadar Devlet Konseyi üyesi olarak görev yapmıştır. 2017'de, 87 yaşında hayatını yitirdiğinde ise hâlâ ülkenin parlamentosu görevini gören Asamblea Popular (Halk Meclisi) üyesiydi.

Hart'ın politik pozisyonu devrim öncesi ile devrim sonrasında farklıdır. Devrim öncesinde 26 Temmuz Hareketi'nin ılımlı kanadındandır. Burjuva partileriyle, hatta Batista'ya oynamanın tehlikeli olabileceğini sezen ABD yönetimiyle dahi işbirliği arayışı içindedir. Şehir kadrosunun Sierra Maestra'ya ilk gelişinden itibaren Hart ile devrimin radikal Marksist kanadının önderi konumunda olan Che arasında ciddi bir gerilim başlamıştır. Bu gerilim bir bakıma devrime kadar devam eder. Küba devriminin kaderi 1961'de sosyalizme geçişin ilanı ile belirlenir. Hart'ın kendisi ise devrimle birlikte hızla radikalleşir, sola kayar, Che'nin de yakın arkadaşı olur.

Celia Hart'ın Che ile yakınlığı da böyle başlar. 1963 doğumlu Celia, Che'yi tanımıştır, ama sadece üç-dört yaşına kadar. Sonrasında hep Che hakkında dinlediklerine onun mücadelesini öğrenme ve yaptıklarını dikkatle okuma yoluyla ekledikleriyle koyu bir Che taraftarı olur.

Celia, 1980'li yıllarda Doğu Almanya'ya fizik okumaya gider. Orada (aynen hayranı olduğu Che'nin başta Sovyetler Birliği olmak üzere "Doğu Bloku" ülkelerini tanıdığında olduğu gibi) büyük bir düş kırıklığı yaşar ve Trotskist olur. Burada yayınlanmakta olan yazısında Demokratik Almanya Cumhuriyeti'ni duvarın yıkılışı öncesinden tanıdığını söylemesi bundandır.

Küba'ya dönüp ailesine Trotskist olduğunu söylediğinde olumsuz bir tepkiyle karşılaşmaz Celia Hart. Tam tersine, babası kilit altına almış olduğu bazı Trotskiy kitaplarını çıkarıp kızına kendi eliyle verir!

Celia Hart'ın Trotskizmi, buraya aldığımız yazısında çıplak biçimde görülebileceği gibi Trotskiy ile Che arasında kurulan sağlam bir köprüye yaslanır. Celia Hart çeşitli yazılarında 20. yüzyılın ilk yarısında yaşamış büyük Rus devrimcisi ile 20. yüzyılın ikinci yarısının büyük Arjantinli-Kübalı enternasyonalisti arasındaki bağlar üzerinde ısrarla durur. Onları nasıl birbirlerine bağladığını, okur Hart'ın burada yayınlanmakta olan yazısında kendisi görecektir.

Hart'ın Trotskiy ile Che arasında kurduğu bu bağ, *Devrimci Marksizm* yazarları için yabancı değildir. Yayın Kurulu üyemiz Sungur Savran, Kış 2007-2008 tarihli 5. sayımızda yayınlanan Che incelemesinde ("Che Guevara'nın Marksizm İçindeki Yeri"), strateji ("foko") ve partinin önemini küçümseme gibi alanlarda yaptığı ciddi hatalara rağmen Che Guevara'nın devrimin sosyalist karakterinde ısrarı, enternasyonalizmi ve planlamaya piyasa karşısında verdiği öncelik temelinde devrimci Marksist geleneğin devamı olarak görülmesi gerektiğini savunmuştu.

Elbette, Küba'da Che sonrası gelişmelerin Celia Hart'ı etkilememiş olması mümkün değildi. Bu yüzden bizi Celia Hart'tan ayıran epeyce önemli konular var. Bunların başında, Hart'ın siyasi yazılarını yazdığı beş yıllık dönem içinde prestiji doruğunda olan ve Küba ile arasında çok sıkı ittifak ilişkileri kurulmuş olan Hugo Chávez'e büyük bir sempati ile yaklaşması geliyor. Yine de bu konuda bile Hart'ın taktik bir yaklaşım benimsemiş olduğunu düşünmemiz için bazı nedenler var. Burada yayınlanmakta olan yazısında, başkalarının Chávez için kullandığı ve sanki 20. yüzyıl sosyalizminden çok farklı, yepyeni bir şey gibi kabul ettiği "21. yüzyıl sosyalizmi" kavramını topa tutması ve sosyalizm olacaksa Trotskiy'in eleştirilerinin mutlaka göz önüne alınması gerektiğini söylemesi, tam da Venezuela'da yaşanan deneyimi bulunduğu yerin ötesine taşıma yolunda bir çaba gibi görünüyor. Hata, belki, bunun umutsuz bir çaba olduğunu fark edememesinde olabilir Hart'ın.

Celia Hart'ın yazıları 2009 yılında bir kitapta toplanmıştır. Buradaki yazı, *Escritos Políticos (2003-2008)* (Siyasi Yazılar 2003-2008) başlığını taşıyan bu kitaptan alınmıştır. Yazı internette bulunan İngilizce'sinden Türkçe'ye çevrilmiş, daha sonra İspanyolca orijinaliyle karşılaştırılarak son hali verilmiştir. İlerideki sayılarımızda Celia Hart'ın başka yazılarına da yer vermeyi arzu ediyoruz.

Kitap Tanıtımı

Emekçileri İzlemek

Emekçileri İzlemek
Mustafa Kemal Coşkun
Evrensel Basım Yayın

Türkiye işçi sınıfı sinemada nasıl temsil edilmektedir?

Sınıf bilinci, sınıf kültürü, sınıf mücadelesi ve örgütlenme açısından nasıl sunulmaktadır?

İşçiler gündelik hayatta nasıl tasvir edilmektedir?

Tüm bu sorulara yanıt arayan Mustafa Kemal Coşkun'un hazırladığı *Emekçileri İzlemek* kitabı Türkiye sinemasına damga vurmuş dokuz filmi anlatan makalelerden oluşuyor.

Hoş geldin... Trotskiy

Celia Hart

Alman yapımı film *Elveda Lenin* derinlikten yoksun. Bunu biliyorum çünkü Almanya Demokratik Cumhuriyeti'nde Duvarın çöküşünün az öncesine kadar yaşadım. Bu Duvar inşa edilmeye başlamadan önce yıkılmıştı. Kapitalizmi Doğu Avrupa'da yayan bu korkunç felaket birkaç senelik adi ve çürümüş perestroyka ile ölçülemez, ta ki Lenin heykellerinin parçalanmasını görene kadar. Hiç “hoş geldin” denmemiş olan Lenin’e “elveda” diyemezsiniz. Lenin'den geriye yalnızca bir köşeye koyulmuş bir imge kalmıştı, Stalinist bürokrasinin itaatkâr palyaçosu gibi duran bir imge.

Bu filmde resmedilen Lenin, herhangi bir suretle dünyada sosyalizmi başlatmış olan adamı temsil etmemektedir. O heykeller içerikten yoksundu... Aynı zamanda sanırım biçimden de.

Tabii ki bunu, Lev Trotskiy'nin hayatı ve düşünceleri saklı kalırken bizler anlamayacağız. Biraz ironik olabilir ancak Lenin'i geri getirmemizin tek yolu, onun çağdaşının neden sürgüne yollandığını anlamak. Eğer sosyalizmi ele geçiren Sovyet bürokrasisinin, enternasyonale nasıl ihanet ettiğini ve dünyanın devrimci ruhunun üzerinde nasıl tepindiğini anlamazsak bu mümkün olmayacak.

Tabii ki, başka bir seçeneğimiz daha var. Her şeyi yeni baştan keşfetmek; ama bu bayağı bir zaman alacak ve zaman tükeniyor. Ayrıca böyle yaparak birinci elden gelen bilgiyi reddetmiş oluruz. Bu sanki gemi batmaya başlamışken makinistin geminin neden ve nasıl battığına dair notalar göndermesi gibi bir şey. Sonra biz muazzam bir sorumsuzlukla, bir yandan tıpkı kafasını kuma gömen bir devekuşu

gibi şişelenmiş mesajı kuma gömerken, bir yandan da aynı denizler üzerinde gemiye biniyor ve felaketin nedenlerini anlamaya çalışıyoruz.

Sosyalizm ve hamam böcekleri arasında bir denge bulma önceliği konusunda Hugo Chávez'in, üç aşağı beş yukarı Friedrich Engels'in sözlerini kullanarak, ifade ettiği endişelerimize katılıyorum. Yeryüzündeki hayatı kaç kere yok edebileceğimizi kabaca öngördükten sonra, eğer hamam böcekleri olacaksa, barbarlık bugünkü dünyanın durumuyla karşılaştırıldığında cennet gibi bir versiyon olacaktır.

20. yüzyıl henüz sona ermedi. Devrimci pratiğin geçirdiği belirsizlik kısmen kapandı. Ve bize 20. yüzyılı biri anlatabilecekse o da Lev Trotskiy'dir.

Ernest Mandel daha güzel söylemiştir: "20. yüzyılın bütün en önemli sosyalistlerinin arasında çağının gelişim eğilimlerini ve ana çelişkilerini en net şekilde tanımlayan Trotskiy'dir; ayrıca uluslararası işçi hareketini özgürlüğe kavuşturacak doğru stratejiyi açıkça yazan da Trotskiy'dir."¹

Evet, Lenin'e ihtiyacımız var, ama Trotskiy'in ne dediğini dinlemeden Lenin bize gelmeyecek. İkisi de aynı ilkeyi savundu; sadece Trotskiy Lenin'den uzun yaşadı ve kendi yaşamını yorumlamayı kendi yaşamı pahasına bildi. Sosyalizmi yok etmek isteyen güçleri anladı. O, Trotskiy'in deneyimlerine, saldırıda bulunmak için bile olsa referans yapmaya istekli bir şekilde tarihi yorumlamak isteyen tüm düşünürlere meydan okudu. Bunu yapmayanlar, bunları yok sayanlar, gerçek Leninist değildirler.

Lenin olmadan işe yarar bir Karl Marx olmadığı söylenir. Ben de diğer bir yandan Trotskiy olmadan Lenin'in olmayacağını söylüyorum. Tüm Marksist düşünürlerin, en önemlisi hakiki devrimci Marksistlerin, Karl Marx'ın geleceği okuyan bir kristal küresi olmadığını anlaması gerek. O sadece devrimci düşüncelere bir yön, bir felsefe verdi ve böylece tarihte ilk defa bilinçli bir şekilde kendi refahımıza giden yolu küresel ölçekte yapacaktık.

Şu benzetmeye bakalım: Sosyalizm bir tünel gibi düşünülün, geçebileceğimiz doğru bir yol. Sadece zincirlerimizi kaybederek fethetmemiz gereken bir dünya. Öyleyse: Ekim Devrimi, Karl Marx'ın işaret ettiği o tüneli oluşturmak için yaptığımız ilk denemeydi. Ama Stalinizm onu içeriden dinamitledi. İnşası sırasında, dinamitleri içine onu yok etmek için yerleştirilmişti. Trotskiy bu patlayıcıların yerini saptayan mühendisti. Ama onu kimse dinlemedi. Sonucu biliyoruz. Yıkıma uğramış bir Dünya.

Şimdi tünelden şiirsel olarak bahsediliyor, yeni inşa edilecek olan 21. yüzyılın sosyalizmi olacaktır. 21. veya 31. yüzyıl olsun, tünel aynı eksiklikler yüzünden dinamitlenebilir ve biz yine sosyalizmin önümüzdeki yüzyılda gelmesini ağlayarak bekleriz... Tabii... Bu sefer hamam böceklerine dönüşmüş olarak.

Sosyalizme doğru geçiş ihtimali bilimsel bir keşiftir. Bu ne bir şiirdir ne de bir deyiş. Bunu başarmamızın tek yolu sınıf mücadelesidir. Bu kadar basit. 21. yüzyıl sosyalizmi diyoruz çünkü şu an buradayız, 21. yüzyıldayız. Bu neredeyse yetersiz

¹ Ernest Mandel, *Trotsky as alternative*, Verso, Londra, 1995, s. 1.

bir ifade. Kapitalist sömürünün kökeninin keşfi, dünyanın güneşin etrafında hareketinin keşfi kadar değerli bilimsel bir gerçektir. Yazdan ilkbahara geçişimizin nedenleri için Einstein'ın genel görelilik kanunu ve jeodinamik açıklamasına ihtiyacımız yok. Newton bize yeterli olur. Sonuçlar aynı ve sonsuz matematik işlemleri daha basitleşmiş olur. Yörüngeye uydu yerleştirmek için kara delikleri veya Hawking'in teorilerini anlamamıza gerek yok. Belki haberleşme ve bilişim gibi şeyler modern kapitalizmin gerçekliğini karmaşılaştırmış olabilir ama özünde (tavuklu pilavın tavuğu) yüzyıllar öncesi ile aynı şey olmaya devam ediyor. Sömürü ve yoksulluktan mustarip bugünün kapitalist sisteminin kökenini açıklamak için "kuantum ekonomistlerine" veya "gerilip uzayabilir matematiğe" ihtiyacımız yok.

Sözde 21. yüzyılın sosyalizmi denilen şey, 21. yüzyılda uçak inşa etmeliyiz demek ile aynı şeydir. Ama bu uçak tıpkı 20. yüzyıldaki gibi yerçekimine galip gelmeli. 21. yüzyılda da milyonlarca yıldır olduğu gibi, evrensel yerçekimi G sabiti ölçümü yine bir Newton olmaya devam ediyor ($G = 6.7 \times 10^{-11} \text{m}^3/\text{Kg s}^2$). 21. yüzyılın talepleri 20. yüzyılınkilerden farklı olduğu için daha rahat ve güvenli uçaklar inşa etmeliyiz fikrine katılıyorum, ancak yerçekimine galip gelmenin koşulları aynı duruyor. Bu karşılaştırmayla, uçağımızın 1917'de yerçekimine galip gelmeye çalıştığını, kalkışı yaptığını ve yeryüzüne çakıldığını söyleyebiliriz. Fütürist bir analiz yerine bunun nedenlerini aramamız daha iyi olacaktır, nitekim G hâlâ sabittir. 19. yüzyıldan 21. yüzyıla kapitalist sömürünün temel nedenleri aynıdır: emeğin mülksüzleştirilmesi. Öyleyse "zorunluluk krallığından özgürlük krallığına" geçmenin bir tek yolu var. Dolaşıp durmak yeter çünkü her geçen an aleyhimize işliyor.

Planımız çöktü ve biz şu an bilgisayarlarımız, cep telefonlarımız ya da internetimiz olduğu için, G sabitini yok sayarak, yerçekimine karşı gelebileceğimizi düşünüyoruz. Hayır efendim! Gezegen içeriye patlamadığı sürece yerçekimi hâlâ aynı. Acele etmeliyiz, retorik üzerinde vakit harcamamalı ve tekrardan düşmanın aynı olduğunu kabul etmeliyiz. Belki daha adi, daha savaş çıkırtkanı ve daha tehlikeli ama aynı. Biz acele etmeli ve kim olduğumuzu öğrenmeliyiz.

Peki, öyleyse neden Lev Trotskiy? Bu birçoğunun beni suçladığı gibi tarihsel bir şahsiyet konusunda inatçılık değil. Bu sadece, tarihte havalanmak istemiş olan o uçağın kara kutusunda bu adamın birçok güzergâha sahip olmasından kaynaklanmaktadır.

Altmış beş yıl önce, Lev Trotskiy en iğrenç şekilde katledildi. 65 yıl sonra o kan hâlâ üzerimize sıçramış duruyor. O suikast, Kremlin'in sosyalist düşüncüyü tekeline alma ve damgalama gücünü silip süpürmeye yeterli olmalıydı ama Kremlin buna hâlâ devam ediyor ve artık sadece tuzdan yapılmış bir heykel haline geldi. Ramón Mercader'in Kızıl Yıldızı ile birlikte, korkak ve gizli alkışlar arasında gerçek sosyalizmin ölüm fermanı imzalandı. Bu suikast devlet terörü tarihinin en ahlaksız hareketlerinden biriydi çünkü şanlı 1917 Ekim Devrimi o Ağustos'un 20'si günü intihar etmişti.

Meksika'daki cezasını tamamladıktan sonra, Mercader Küba'ya gelmiş.

Kiminle görüştüğünü veya nerede dolaştığını veya Martí'nin palmiyelerine ya da Mella'nın küllerine doğrudan bakıp bakmadığını hâlâ bilmiyorum. Küba'da ölmüş, her ne kadar benim için bunu kabul etmesi ne kadar zor olsa da. O adam, belki farkında olmasa da, sosyalist düşünceleri yok etmeye girişme görevini elinde bulunduran adamdı... 1960'larda buradaydı, Che Guevara'nın şanlı yıllarında... Bu bana neredeyse imkânsız gibi görünüyor.

Tabii Küba devriminin ideolojik olarak hayatta kalması güzergâhının Mercader'le, GPU ve Stalinizm ile bir alakası yok. Tam tersine; benim devrimim Lev Trotskiy'in ruhu sayesinde hayatta kalıyor, her ne kadar paradoksal bir şekilde, tarihsel hafızanın katmanlarında saklı olmasından ötürü bunu bilmememize rağmen.

Gerçek inatçı ve ağır ağır akan su gibi hareket ediyor, ama sürekli ve durdurulamaz... Küba devriminin içinde Küba Devrimci Partisi ile doğan gizemli bir kanal var, temelini Mella'da bulan, daha sonra 26 Temmuz hareketinin en radikalinde, ve en yüce şekilde Che Guevara'da doruğa ulaşan. Bu kanal, sınıf ve enternasyonalizm konusunda sınırsız biçimde adanmışlık kanalıdır. Orada, sessizlik içinde, bilinmeyen ve iftiraya uğramış Lev Trotskiy afacan bir gülümseme ile durmaktadır. Neden bunca sene Trotskiy'in Küba devrimi ile bağdaştırılmasına izin verilmedi? Bunu hiç anlayamadım, çünkü eğer radikal ve ileri doğru gelişen bir devrim varsa, bu bizimki olmuştur. Eğer radikal ve ileri doğru gelişen devrimler yolunda çağrı yapan biri varsa, bu şüphesiz Lev Trotskiy idi. Belki de Martí "siyasette gerçek olan görünmeyendir" dediğinde haksız değildi.

Julio Antonio Mella ve Meksika'daki çalışmaları hakkında epeyce konuşmamız gerekecek... ama başka bir sefere. Ayrıca elimizde Olivia Gall ve Alejandro Galvez Cancino'nun, Mella'nın komünist çalışmalarını çok net, tam ve iyi belgelenmiş bir şekilde inceledikleri mükemmel çalışmaları var. Mella'nın SSCB'den döndükten ve Sol Muhalefeti (İç Savaş sırasında GPU tarafından öldürülen) Andres Nin aracılığıyla öğrendikten sonra Trotskiy'den alıntı yapmasının veya *Muhalefet Programı* kitabına "Alberto Martinez'in komünizmi tekrar silahlandırması için, Julio Antonio Mella"² ithafını yazmasının dışında, onun açıkça dile getirmiş olduğu Trotskizmi bizim için en önemli yönü değildi. Daha önemli olan onun Meksika'daki radikal duruşuydu. Tarihçi Olivia Gall'a göre, pratik olarak ve siyasi sonuçları açısından, "Trotskistler, Mella'yı Meksika Komünist Partisi'ndeki (PCM)³ Sol Muhalefet olacak olan akımın öncüsü" olarak görürler.

Bize Küba'da sosyalizme gidecek yolu tanıtan Julio Antonio Mella'ydı! Martí ile Bolşevizm arasındaki o güzel köprüyü kuran, en güzel yakın tarihimizi dünyanın yakın geleceği ile bulan. Ve her ne kadar bazıları onu zavallı yurtsever bir bayrak içine sarmak ve ona kısıtlı bir mevki atamak isteseler de, Mella budur, cesur, güçlü, polemikçi... İlk Kübalı komünist oydu, başka kimse değil!

Bizi daha sonra zehirlemiş olan ve sosyalist devrimimizde birkaç yıl da olsa

2 Alejandro Gálvez Cancino, "Julio Antonio Mella. Un marxista revolucionario", *Crítica de la Economía Política*. Ediciones El Caballito México, 1986.

3 Olivia Gall, *Trotsky en México*, Colección Problemas de México. Ediciones Era, 1991.

etki yapmış olan Stalinizm, bulaşıcı bir virüsten başka bir şey değildir. Sosyalist ideal ona rağmen hayatta kalmayı becermiştir çünkü devrimci sürecin özü hâlâ oydu. Stalinist partiler ideolojik olarak bizim sürecimize katkıda bulunmadılar, ne Mella'yı partiden attıklarında ne Machado'yla bir pakt kurduklarında, ne de birçok başka zaman. Allaha şükür ki!

Etrafta birçok Trotskist yoldaş var, sosyalist devrime inançlı, bize anlatacak çok şeyi olan... Aynı zamanda Mella ile birlikte Küba Genç Komünist Birliğinin sembolü olan, kendini adanmış bir başka Marksiste yardım ettikleri ve dinledikleri için müteşekkir olan: yani Che.

İşte, katledilmesinin 65. yılında, Lev Trotskiy'e "hoşgeldin" demek için tam da Che'yi davet etmek istiyorum.

Che Guevara, kendisinin de tanımadığı Trotskizmin aracı olacak en radikal komünizmin sembolü. Bu da yalnızca Trotskiy'in teorik gerçeklerinin evrensel yerçekimi sabitesi G ile aynı değere sahip olmasındandır. Che farkında olmadan kendi kendine, kimse ona bunu anlatmadan Trotskiy'in tezlerinin birçoğuna ulaşmıştır.

Aralarındaki bu gizli ortaklığı keşfetmeye başlamış olduğum birkaç örnek vereceğim:

Che Guevara sürekli devrimin ilkelerinin en farkında olan devrimciydi... Öyle bir boyutta ki bu ilkeleri savunurken öldü. Ama sadece bu ilkeleri pratikte gerçekleştirmeye çalışırken değil, aynı zamanda entelektüel olarak özüne vardığı için.

Lev Trotskiy'in öldürülmesinin 65. yıldönümü olduğu için, sürekli devrimin üç boyutundan bahsetmeme izin verileceğini umuyorum.

İlk nokta: "1905'de dirilen Sürekli Devrim teorisi, bu fikirlere savaş açarak geri kalmış burjuva uluslarının demokratik hedeflerinin çağımızda proletarya diktatörlüğüne yol açtığını ve bunun sosyalist talepleri gündeme getirdiğini ortaya koydu." Che bu nokta da gayet kararlıydı. Néstor Kohan'dan alıntılanama izin verin: "O (Che) Latin Amerika'da (ve ben dünyada diye eklerdim) görevin 'ulusal devrim', 'demokratik', 'reformist' veya insancıl yüzlü bir kapitalizm inşa ederek sosyalizmi yarına bırakmak olduğuna asla katılmadı. O sert ve polemikçi bir şekilde, sosyalist devrim hedefi konulmazsa, bunun devrimin karikatürü olacağını ve birçok kere olduğu gibi uzun vadede başarısızlık ve trajedi ile sonuçlanacağını belirtmiştir."⁴

Bunlar birbiriyle eş açıklamalardır. Az gelişmiş ülkeler bir İngiliz veya Alman'ın devrim yapmak için örgütlenme kararını almasını beklememeli. Buna ilaveten, 1940 Mayıs ayında yapılan Dördüncü Enternasyonal'in Acil Durum Konferansı için Manifesto metninde Trotskiy bundan bahsetmiştir: "... Sürekli devrim perspektifi geri ülkelerin gelişmiş ülkelerden bir işaret beklemesi veya sömürge halklarının sabırla metropol merkezlerdeki proletarya tarafından kurtarılmayı beklemesi

4 Néstor Kohan, *Ernesto Che Guevara. Otro mundo es posible*, Editorial Nuestra América, 2003, s. 59.

anlamına gelmez.”⁵ Kendi işinizi kendiniz yapacaksınız!

İkinci Nokta: sosyalist devrimi teorik olarak bu şekilde belirler. Tüm toplumsal ilişkiler belirsiz bir zaman aralığında ve durmaksızın süren iç mücadeleler içinde dönüşecektir. Toplum bir başkalaşma acısı çeker... Bu süreç kaçınılmaz olarak siyasal bir karakter taşır... Ekonomideki, teknolojideki, bilimdeki ve ailedeki devrimler... karmaşık biçimde karşılıklı olarak etkileşir ve toplumun bir dengeye gelmesini engellerler.

Che ise *Küba’da Sosyalizm ve İnsan*’da şöyle der:

“Sosyalizmin inşa edildiği şu dönemde yeni bir insanın doğduğunu görebiliyoruz. Bu insanın sureti hâlâ tamamlanmış değildir ve süreç yeni ekonomik biçimlerle paralel ilerlediği sürece tamamlanamaz da.” Che’ye göre “devrimciler için tek dinlenme zamanı tabuttur.”⁶

Üçüncü nokta: enternasyonalidir. Trotskiy şöyle demiştir:

“Sürekli Devrim teorisinin bu yönü şu anki ekonomik durumun ve insanlığın toplumsal yapısının kaçınılmaz bir sonucu, yalnızca teorik bir yansımasıdır. Enternasyonalizm soyut bir ilke değildir, ekonominin evrensel karakterinin teorik ve siyasal bir yansımasıdır... Sosyalist devrim ulusal sınırlar içerisinde başlar: ancak orada kalmaz. Bir proletarya devriminin ulusal sınırlar içinde kalması ancak geçici olabilir, her ne kadar bu geçiş dönemi Sovyetler Birliği deneyiminde gördüğümüz üzere uzun zaman alabilse de. Yine de, proletarya diktatörlüğünün var olması ile onun elde ettiği başarılarla paralel olarak içsel ve dışsal çelişkiler büyür. Eğer proletarya devleti yalıtılmış kalmaya devam ederse, er ya da geç bu çelişkilerin kurbanı olarak çökecektir.”

Che devrimcilere seslenerek şöyle demiştir:

“Eğer onların devrimci tutkuları yerelde en önemli görevlerin başarıldığı anda körelirse ve proletarya enternasyonalizmini unuturlarsa, öncü oldukları devrim, hareket eden bir güç olmaktan çıkar; düşmanlarımız tarafından istifade edilen konforlu bir tembelliğe ulaşır ve emperyalizm mevzi kazanır. Enternasyonalizm bir görevdir ama aynı zamanda devrimci bir ihtiyaçtır.”

Bu nokta üzerinde çok da uzun durmayacağım. Eğer Küba devrimini daha sosyalist yapmak için savaşıyor biri varsa o kişi Che’dir. Che geri kalmış topraklarda sosyalizmin inşasını başlattı ve sosyalist karakteri derinleştirdi... Ve bütün bunlardan dünya devrimi uğruna ayrıldı. Bunu yapan bir başkasını tanımıyorum. Sürekli devrim tezine daha sadık biri olmadığına inanıyorum. Bolivya’daki koşullar elverişli miydi değil miydi? Bu konu sürekli devrimin değil, başka bir

5 León Trotsky, *La revolución permanente*, Fundación Federico Engels. España, 2001, s. 38, Fundación Federico Engels. España, 2001, s. 38

6 Ernesto Guevara, *El socialismo y el hombre en Cuba*, Marcha, Montevideo, 1965.

analizin konusudur. Onu, sürekli devrimin gereğinden fazla taraftarı olmakla veya fazla tutarlı olmakla eleştirebiliriz.

Ve hesaba katmamız gereken bir başka nokta ise, koşullar arasındaki farklılıklar saklı kalmak üzere, Trotskiy'in planlı ekonomi yönünde yaptığı seçimin Che'de de var olmasıdır.. Doğrudur, Trotskiy başlangıçta genç Sovyet devletindeki, Savaş Komünizmi olarak anılan ekonomi politikalarının yarattığı korkunç iktisadi koşulları hesaba katarak, NEP'i (Yeni Ekonomi Politikası) tercih ediyordu.

Ama daha sonra, başından itibaren, Trotskiy gelinen noktayı eleştirmiştir. Isaac Deutscher'in dediği gibi o

“NEP’e geçişle birlikte, planlamaya olan ihtiyaç daha acil hale geliyordu (...) Tam da ülke tekrar piyasa ekonomisi altında yaşamaya başladığı için piyasayı kontrol etmeye çalışmak gerekiyordu, bu kontrol yolunda hazırlanmak gerekiyordu. Merkezi planı savunmaya geri dönmüştür. Bu olmaksızın kaynakları ağır sanayiye yoğunlaştırmanın ve ekonominin farklı sektörleri arasında denge kurulmasının imkânsız olduğunu savunmuştur.”⁷

Che'nin planlamadan yana ve NEP'e karşı olan duruşu oldukça bilindiktir. Nitekim Che, eğer Lenin'in zamanı olsaydı bu yaklaşımı gözden geçireceği konusunda ısrar etmiştir. Ve sadece planlamaya dair değil, Che, son yıllarında sosyalist demokrasiye dair de konuşmuştur. *Rebelión*'da Michel Löwy onun son iki yılıyla ilgili şöyle yazmıştır:

“Ernesto Guevara'nın hayatını son iki yılında kendini Sovyet yaklaşımından ayırmaya çalıştığını biliyoruz (...) Bu belgelerde SSCB Bilim Akademisinin 1966'da yayımlanan Politik Ekonomi El Kitabı'na radikal eleştiriler bulunmaktadır (...) Bir nokta çok ilginçtir, çünkü bu son siyasi analizlerinde Guevara'nın sosyalist demokrasi fikrine yaklaştığını gösterir.”⁸

Ve işte Che böylece, Lev Trotskiy'i yeterince çalışmadan Trotskist tezleri daha tutarlı bir şekilde teşvik ediyordu. Belki hiçbir zaman farkında değildi, ama bu önemli değil. Bu sadece bu tezlerin doğru olduğunu kanıtlar ve paradoksal bir şekilde Trotskiy'in bu fikirlerine çok daha fazla kuvvet ve dinçlik veriyor. 1965'de Che Tanzania'dayken, Armando Hart'a Marksist felsefe çalışmalarına dair inançlarını yazmıştır. 7. Bölümde şöyle yazar: “Anlaşılan bu konuda arkadaşın Trotskiy çıkmış ve yazmış.”⁹

Buradan Kızıl Ordu'nun kurucusu hakkında ne kadar az şey bildiğini tahmin edebiliyoruz. Yine de, son yıllarındaki yazılarında ona yaklaşmış olduğu görülüyor.

7 Isaac Deutscher, *El profeta desarmado*, Ediciones Era, 1968, s. 51.

8 Michael Löwy, “Ni calco ni copia: Che Guevara en búsqueda de un nuevo socialismo”, *Rebelión*, 5 de Agosto 2002.

9 Ernesto Guevara, Carta dirigida a Armando Hart en 1965 y publicada en *Contracorriente*, 1997.

Trotskist bir yoldaş olan ve Endüstri Bakanlığı'nda çalışmış olan Juan León Ferrer söylemişti bana. Che onun örgütünün yayınını alıyordu; Afrika'dan dönünce onu ve arkadaşlarını hapisten çıkararak da Che olmuştu. Şimdi artık hayatta olmayan Roberto Acosta'nın Guevara ile çok sıkı arkadaşlığı olmuştu. Juan León Ferrer'in anlattıklarına göre, onlar şeker kamışı hasadı sırasında bu konuları tartışıyorlardı. Bu yoldaş Che'nin *Sürekli Devrim*'i okuduğunu söylüyor. Che'nin Bolivya'ya sırt çantasında *Rus Devriminin Tarihi* kitabıyla gittiği zaten biliniyor.

Bu iki olağanüstü devrimcinin aynı yönde ışık yaktığına dair bunlar gibi birçok başka örnek verebiliriz.

Her ikisi de birer orduyu ve yeni birer sosyalist devleti akıllıca ve başarılı bir şekilde Karl Marx'ı takip ederek yönetti; her ikisi de iktidarı eline almış ve devrimci süreci, sırasıyla Lenin ve Fidel'e sadık kalarak, derinleştirmeye çalışmış olan ve onların solunda yer alan devrimci ideologlardı. En tam enternasyonalizm idealini ve devrimci kendini adanmışlığı temsil ettikleri için, ikisi de, vahşice katledildi.

Beni Ernesto Guevara Trotskist yaptı. Trotskiy'e (maalesef fazlasıyla geç) erişimim olunca, öğrendiğim şeylerin çoğunu... Che'nin bana çocukken söylemiş olduğunu fark ettim. İlk sayfalarını okurken daha önceden hissettiğim bir şeyin doğrulandığını gördüm: devrimin ulusal bir kendine özgülüğü yoktur; bu sebepten ötürü sosyalizmin "bizim" veya "sizin" gibi zamirlere yeri yok; devrimci teorinin, fiziğin kanunları gibi, evrensel bir dili var. Armando Hart'ın bir zamanlar dediği gibi: "Bizim mücadelemiz sadece Küba uğruna değildir, dünyadaki tüm işçilerin ve sömürülmüş halkların mücadelesidir. Bizim sınırlarımız ahlakidir. Limitlerimiz sınıf eksenlidir."¹⁰

Trotskiy hakkında en yakından tanıdığım şey... Onun konuşma tarzıdır, konuşmalarının bende uyandırdığı tutkudur. Che Guevara'da da beni kazanan buydu. Bu yüzden hem onun hem Che'nin ordusunun militanımı, ikisine de ihanet etmeden. Her ikisi de aynı hakikatin ışığını yükseltiyor, sözün, silahın ve yüreğin.

Yoldaşlar. Artık büyüyelim. Sömürüden kaynaklanan çok fazla adaletsizlik, bunun tek bir çözümü olduğunu gösteren çok fazla kanıt ve çok fazla ölümümüz var. Lev Trotskiy bizleri tekrar mücadeleye çağırıyor. Onu koşulsuz bir şekilde bağrımıza basmalıyız. Onu ağırlayacak olan Che Guevara'dır ve sosyalizm çağrısında bulunan Latin Amerika halklarıdır. Trotskiy dramatik bir şekilde teorik hamleyi kazandı. Devrimci hareketlerimizi ertelemeyen ve özgüvenle donatalım. Trotskiy ve Che bizim yanımızdadır. Ağacı kuvvetle sallamaya karar verelim ki kıtasal devrimin ilk adımının mızrak başı olmuş olan Bolivar devrimine engel olmaya çalışan yeni reformistleri faş edelim.

Tekrar hatırlayalım ki, bir kez daha güneş, yıldızlar... Ve yerçekimi bizim dostumuzdur.

Dünyanın bütün işçileri, birleşin!

¹⁰ Armando Hart "Saludo del CC del PCC al XXIII Congreso del PCUS", *Política internacional de la Revolución cubana*, Editora Política. La Habana, 1966.

Şehir hastaneleri üzerine bir başucu kitabı

Ertuğrul Oruç

*Türkiye’de Sağlıkta
Kamu-Özel Ortaklığı: Şehir Hastaneleri,
Türk Tabipleri Birliği Şehir Hastaneleri İzleme Grubu
Derleyen: Kayıhan Pala
İletişim Yayınları, İstanbul, 2018*

AKP hükümetinin sağlıkta yeni icraatı olan şehir hastaneleri projeleri, 2017 yılının ilk aylarında üç adet şehir hastanesinin açılması¹ ile birlikte ülke gündemine somut olarak girmiş oldu.²

Türk Tabipleri Birliği (TTB), şehir hastaneleri hakkında yaptığı haberler, düzenlediği raporlar, çıkardığı broşürler ve *Toplum ve Hekim* dergisinde³ yayınladığı makaleler sayesinde Türkiye’de şehir hastaneleri konusunda ilk başvurulanan referans kurum haline geldi.

“TTB Şehir Hastaneleri İzleme Grubu” tarafından hazırlanan, Kayıhan Pala’nın derlediği, 2018 Haziran ayında İletişim Yayınları’ndan çıkan *Türkiye’de*

1 Yozgat, Mersin ve Isparta Şehir Hastaneleri.

2 O günden bugüne Adana, Kayseri ve Elazığ Şehir Hastaneleri olmak üzere üç adet daha şehir hastanesi açıldı.

3 TTB’nin üç ayda bir çıkardığı teorik yayın organı.

Sağlıkta Kamu-Özel Ortaklığı: Şehir Hastaneleri kitabı bu yoğun raporlama, haberleştirme ve yazma süreçlerinin sonucunda ortaya çıkmış. Kitap, bu süreçte TTB'nin yayın organlarında yayınlanan makalelerden ve farklı disiplinlerden yazarların yazılarından oluşuyor. Ayrıca, şehir hastaneleri konusunda Türkçede yayınlanmış ilk kitap olma özelliğini taşıyor.

Kitapta şehir hastanelerinin finansman modeli olan Kamu-Özel Ortaklığı (KÖO) modelini, bu modelin sağlık ortamına etkilerini, istihdam koşullarını, Türkiye’de yaşanmış hukuki süreçleri, TTB’nin tavrını, Birleşik Krallık ve Türkiye’deki şehir hastaneleri deneyimlerini konu alan toplam 15 makale yer alıyor.

Şehir hastanelerinin finansman modeli: Kamu-özel ortaklığı

Daha önce köprü⁴ yapım ihalelerinde **çokça gündeme gelen** KÖO modelinin, farklı uygulama şekilleri mevcut.⁵

Pala’nın sunuş yazısında şehir hastanelerinde uygulanan KÖO modeli şu şekilde tanımlanmış:

KÖO, devletin bir özel şirket grubuyla uzun süreli sözleşme ilişkisi kurmasına dayanan bir yatırım ve hizmet modeli. Bu modelde hastane özel şirketler tarafından inşa edilerek devlete uzun süreliğine (en az 25 yıl -EO) kiraya verilmekte, devlet de hem şirketlere kira ödemekte hem de çekirdek hizmet⁶ dışındaki bu hizmetleri bu şirketlere devretmektedir.⁷

Raşit Tükel’in de belirttiği gibi:

Sağlık Bakanlığı’nın kiracı olduğu bir hastane işletme modeli olan şehir hastaneleri, bedelsiz olarak şirketlere tahsis edilen Hazine arazileri üzerine şirketler tarafından kuruluyor. (...) Sağlık bakanlığı, kiracı olmasının yanı sıra şehir hastanesini inşa eden şirketten hizmet satın alıyor. Şirketler hastane içi ve çevresinde yaptıkları tüm ticari işletmelerden de kazanç elde ediyorlar.⁸

Kitapta pek çok yazar, KÖO modelini, dünyada 1980’lerden itibaren adım adım uygulamaya koyulan, sağlığı piyasalaştırarak sermayeye kâr alanı yaratan, AKP’nin 2003’ten beri Türkiye’de “Sağlıkta Dönüşüm Programı” adıyla uygulamakta olduğu neoliberal sağlık reformlarının bir devamı olarak gördüklerini belirtmiş. Bu anlamda KÖO, yazarlarca “kamudan öze yüksek miktarlarda para

4 Osmangazi ve Yavuz Sultan Selim Köprüleri.

5 Yap-İşlet-Devret, Yap-Kirala-Devret, Yap-İşlet gibi. Şehir hastanelerinde uygulanan KÖO, Yap-Kirala-Devlet modeline uymakta. Oysa Osmangazi ve Yavuz Sultan Selim Köprüleri ihaleleri Yap-İşlet-Devret modeliyle tasarlanmış (a.g.e., s. 16).

6 Poliklinik, ameliyat ve servis hizmetlerini içeren tıbbi hizmetler.

7 Kayıhan Pala, “Sunuş” yazısı içinde, a. g. e., s. 8.

8 Ayrıca ihaleyi alan şirketlere katma değer vergisi muafiyeti getirildiği belirtilmiş. Raşit Tükel, a.g.e., s. 217-218.

aktarımı”⁹, “talan yoluyla sermaye birikim aracı”¹⁰ gibi nitelermelerle kamunun kaynaklarının sermayeye aktarıldığı bir model olarak tanımlanmış.

Kitapta üzerinde durulan önemli konulardan biri de KÖO modeli ile birlikte, devletin vatandaşlarına sağlamakla yükümlü olduğu kamusal sağlık hizmetinden çekildiği ve bu nedenle KÖO modelinin sağlıkta uygulanan bir tür özelleştirme olduğu.

Pala, sunuş yazısında Türkiye’nin şehir hastaneleri modelini İngiltere’den aldığını söylemiş. Birleşik Krallık’ta yaşanan KÖO deneyimini anlattığı makalede ise, 1992’de yürürlüğe giren sistemin kamuya çok yüksek maliyetler getirdiğini vurgulamış. Yakın dönemde üstlenici şirketlerden birinin iflası ile sonuçlanan sürecin incelenmesinin Türkiye’deki uygulamanın geleceğine dair öngörüler çıkarmak için faydalı olacağını belirtmiş.¹¹

Kamu yararını değil, sermayeyi gözetten bir model

Cavit Işık Yavuz’un ve kısmen Tükel’in makalelerinde, çekirdek hizmet dışında kalan hizmetleri¹² veren emekçilerin¹³ şirket elemanı olacağı söylenmiş. Yavuz, ayrıca, faaliyete geçen şehir hastanelerinde 19 hizmet kaleminin özel ortağa devredildiğini, Adana Şehir Hastanesi örneğinde 19 ayrı taşeron (alt işveren) firmanın faaliyet gösterdiği belirtmiş.¹⁴

Yavuz’un makalesinde ve Türkiye’deki şehir hastaneleri örneklerinin anlatıldığı yazılarda sağlık emekçilerinin şehir hastanelerinde yaşadığı sorunlar olarak şunlara değinilmiş:

- Az kişi ile, çok iş yaptırılması,
- Daha kısa sürede, daha çok tetkik/hasta baktırılması,
- Çalışma saatlerinin esnetilmesi (uzatılması),
- Çok farklı denetleme ve takip mekanizmalarının (kamera ile, iş kıyafetlerine çip takarak izleme gibi) uygulanması ve bunun sonucu olarak “sürekli izleniyorum” duygusunun yaratılması,
- Giyinme/soyunma ve ortak bir alanda vakit geçirme mekânlarının olmaması,
- Hastane döner sermaye hak edişlerinin yatırılmaması veya bu hak edişlerin çok azalması,
- Hastalara “müşteri” gibi davranılmasının dayatılması,
- Tüm bunların sonucunda tükenmişlik ve yalnızlaşma yaşanması.

⁹ a.g.e., s. 221.

¹⁰ a.g.e., s. 13.

¹¹ Sürecin detaylarını öğrenmek için TTB’nin İngiliz Tabipler Birliği’ne yazdığı mektuba ve İngiliz Tabipler Birliği’nin TTB’ye cevabına yer verilmiş (a.g.e., s. 138-154).

¹² Temizlik, güvenlik, bakım, yiyecek ve içecek hizmetleri gibi tıbbi olmayan hizmetler ile görüntüleme, laboratuvar gibi tıbbi destek hizmetleri.

¹³ Tıbbi destek hizmetlerinde çalışan sağlık emekçileri de dâhil.

¹⁴ a.g.e., s. 237.

Yazarların KÖO modelinde saptadıkları diğer sorunlar şunlar:

- KÖO yöntemi ile yapılan şehir hastanelerinin, klasik ihale yöntemi ile yapılan hastanelere göre kamuya maliyetinin çok daha yüksek olması,¹⁵
- İhaleyi alan şirkete %70 hasta yatağı doluluk garantisi verilmesi, böylece başvuruda (talepte) oluşacak muhtemel azalmaların getirdiği maliyetin kamuya yüklenmesi (riskin kamuya aktarımı),
- Şehir hastanesinin açıldığı il merkezindeki hastanelerin (devlet hastanesi, eğitim araştırma hastanesi gibi) yatak sayılarının, açılan şehir hastanesi yatak sayısı kadar azaltılmak zorunda oluşu (hastanelerin kapatılması), böylece il merkezindeki toplam yatak sayısında artış olmaması, %70 yatak doluluk garantisinin bu yolla sağlanmaya çalışılması,
- KÖO sözleşmelerinin ticari sır kapsamında değerlendirilerek sözleşme maddelerinin kamudan saklanması,
- Kira bedellerinin dolar üzerinden belirlenmiş olması,
- KÖO harcamalarının bütçe gider kaleminde gösterilmemesi,
- İhaleyi alan şirketin her türlü borçlarına tam hazine garantisi verilmesi.

Şehir hastanelerinin yerleşim yerine ve fiziki yapısına ilişkin sorunlar

Şehir hastaneleri binalarının uygun olmayan araziler üzerine, şehir merkezine uzak kurulduğuna veya kurulmasının planlandığına pek çok yazar tarafından değinilmiş. Şehir içindeki kamu hastanelerinin kapatılmış olması ve şehir hastanesinin şehir merkezine uzak konumu nedeniyle, hastaneye acil yetiştirilmesi gereken hastaların hastaneye ulaştırılmasında çok büyük zorluklar yaşandığı mevcut şehir hastanesi deneyimlerinin anlatıldığı yazılarda çokça vurgulanmış.

Yazarların değindiği şehir hastaneleri binalarının fiziki sorunlarını sıralarsak:

- Çok büyük ölçekli yapılan hastaneler olduğu,
- Bir birimden diğerine gitmenin çok zaman aldığı,
- Acil ihtiyaç halinde hastaların yardımına zamanında gitmekte zorluk yaşandığı,
- Binanın hastaneden çok, alışveriş merkezine benzediği,
- Servis odalarının olması gerekenden geniş, poliklinik odalarının olması gerekenden dar ve güneş ışığı almayan tarzda yapıldığı,
- Bir sorun yaşandığında sorunu çözecek muhatap bulunamadığı,
- Her türlü sorun için belli bir kod girilerek şirket sorumlusunun aranmak

15 a.g.e., s. 125. Yalnızca bir örnek: “Kayseri Şehir Hastanesi’nin (1583 yataklı) toplam sabit yatırım tutarı yaklaşık 427 milyon TL iken, yapılan ihalede belirlenen bina karşılığı ödenecek yıllık kira bedeli 137 Milyon TL olarak açıklanmış. Kayseri Şehir Hastanesi için “kira” adı altında şirketlere 25 yılda fazladan ödenecek tutar yaklaşık 3 Milyar TL. Buna karşın, Erzurum’da klasik ihale yöntemi ile 2011’de yapılan 1200 yataklı hastane 193 milyon TL’ye mal olmuş.”

zorunda olduğu, bu nedenle çalışanların “özel şirkette çalışıyorum” hissiyatı yaşadığı.

Kitabın eleştirel değerlendirmesi

Kitapta da çokça vurgulandığı üzere, şehir hastaneleri sürecinde uygulanan KÖO modeli, daha önce kamu tarafından uygulanmış, alışılacalmış ihale şartlarına benzemeyen, kendine has, çokça düzenleme içermektedir. Bunların başlıcalarını sıralayacak olursak:

- Şirkete bedelsiz olarak arazi tahsisi,
- Devletin en az 25 yıl boyunca sabit yatırım maliyetinin katbekat üzerinde çok yüksek tutarlarda kira ödemesi,
- Şirketin hastane içi ve çevresindeki ticari işletmelerden kazanç elde etmesi,
- Çekirdek hizmetler dışındaki hizmetlerde çalışan emekçilerin şirketin elemanı olması,
- Hastaneyi kâğıt üzerinde Sağlık Bakanlığı’nın, gerçekte ise şirketin yönetmesi,
- Devletin %70 yatak doluluk garantisi vermesi,
- İhaleyi alan şirketin her türlü borçlarına tam hazine garantisi verilmesi,
- Kira bedellerinin dolar üzerinden yapılması.

Görüldüğü gibi KÖO’nun, “riskin kamuya, kârın sermayeye” aktarıldığı bir finansman modeli olduğu gayet açık.

Keza kitabın sunuş yazısında Pala’nın “Ülkemizde şehir hastaneleri ile ilgili **en başta gelen sorun** hastane binalarının ve donanımının kamuya yüksek maliyetidir”¹⁶ diyerek ve devamında şehir hastaneleri için öngörülen temel sorun alanlarını belirttiği sıralamanın en başına “[F]inansman yöntemi (kamuya çok yüksek maliyet, taşınacak kamu hastanelerinin ödeme güclüğü, Hazine garantisi ve iflas durumunda izlenecek yol)”¹⁷ sorununu yerleştirerek bu gerçeği vurguladığını görüyoruz.

Ayrıca KÖO modeli için T. Sabri Öncü’nün “talan yoluyla birikim” benzetmesi, Mustafa Sönmez’in ayrıntılı tablolar ile KÖO modelinin ekonomik boyutunu sergilemesi, Pala’nın ve Tükel’in makalelerindeki benzer atıflar, Çiğdem Toker’in KÖO modelini “bütçeyi hasta eden model” olarak tanımlaması, benzer bir vurguya işaret etmekte.

Sağlık üretim sürecinin önemi

Elbette KÖO modeli konusunda bu vurgular çok önemli. Şehir hastanelerinin maliyeti kamuya çok büyük bir yük getirmekte. Bu yadsınamaz bir gerçek. Ancak biz, yazarların ön plana çıkardığı ve çokça vurguladığı finansman modelini esas

¹⁶ Kayıhan Pala, “Sunuş” yazısı içinde, a. g. e., s. 10. Vurgu bize ait.

¹⁷ a. g. e., s. 11. Vurgu bize ait.

sorun alanı gören yaklaşımın tersine, en başta odaklanılması gereken yerin **sağlık emek (üretim) süreci** olduğunu düşünüyoruz.

Sağlık emek sürecine odaklanmamızın esas nedeni, şehir hastaneleri projelerinin (yalnızca Türkiye’de değil, dünya çapında):

- Kamunun kaynaklarını talan edercesine yapılmayabileceğini,
- Şehrin merkezine yakın yerlerde “uygun arazilere” yapılabileceğini,
- Doğaya ve çevreye duyarlı “yeşil projeler” olabileceğini,
- İl içindeki yatak sayısını da artıracak tarzda düzenlenebileceğini düşünmemizdir.

Yukarıda saydıklarımızın sermaye açısından vazgeçilemez, taviz verilemez şeyler olmadığını söylemiş oluyoruz.

Ancak buna karşın, sağlık emek süreci üzerinde, yani emekçiler üzerinde, sermayenin kendi kârını olabildiğince artırmak adına,

- Denetim, takip ve açık/örtük baskı mekanizmalarını uygulamadan,
- Esnek ve güvencesiz şekilde çalışmayı dayatmadan,
- İşin yoğunluğunu ve üretkenliğini artırmadan bu tür projelerin **var olamayacağını**, sermayenin bunlardan vazgeçemeyeceğini iddia ediyoruz. Bu nedenle sağlık emek sürecine ve sağlık emekçilerine bu derece başat bir rol atfediyoruz.

Uygulanan, adım adım uygulamaya koyulan ya da koyulması planlanan sağlık emek sürecini kafamızda canlanması için biraz açalım. Şöyle ki:

- Hastaneye başvuran hasta sayısının, hastaların muayene olma sürelerinin, muayeneden çıkıp tahlillerini verme ve bu tahlillerinin sonuçlarını alma zamanlarının, tekrar kontrol muayenesine geliş günlerinin vs. tüm ayrıntılarıyla hesaplandığı ve belirlendiği,

- Sağlık emekçilerinin nerede, ne zaman, ne sıklıkla, hangi işlemi yapacağını planlayıp, herhangi bir fabrikadaki yalın üretim¹⁸ tekniklerinden hiçbir farkı olmayan, günden güne kurulan emek denetimi süreçlerinin (standartlaştırma/ tek tipleştirme, işi olabildiğince parçalara ayırma, aşırı uzmanlaşma, tedavi kılavuzlarını ve algoritmalarını dayatma, toplam kalite uygulamalarını uygulama gibi) sağlık emekçilerine dayatılarak mümkün olan en yüksek kâr elde etmeye çalışan bir üretim sürecinden bahsediyoruz.

Kârın kaynağı emekçinin artık emeğidir. Dolayısıyla sermayenin sağlık üretim süreci üzerindeki hâkimiyetini kurmaması, kendi varlığı ile çelişecektir.

Hakkını teslim edelim, Yavuz’un “Şehir Hastanelerinde Çalışanların İstihdam Koşulları ve Özlük Hakları” yazısında sağlık emekçilerinin şehir hastanelerinde çok önemli rolü olduğuna dair vurgular mevcut. Ancak biz sağlık emekçilerinin rolünün yalnızca önemli olduğunu söylemiyoruz, tüm bir sistemin onlar üzerine

18 Yalın üretim kavramının mükemmel bir anlatımı için bkz: Sungur Savran, “Yalın Üretim ve Esneklik: Taylorizmin En Yüksek Aşaması”, *Devrimci Marksizm*, Sayı: 3, s. 131-173.

kurularak devam ettirildiğini iddia ediyoruz.

Bununla birlikte kitaptaki yazarların vurguladığı çekirdek hizmetlerde çalışan sağlık emekçilerinin her ne kadar şirket bünyesine geçirilmeyeceklerse de, kâğıt üzerinde memur olarak devam edecek olsalar da bir şirket gibi yönetilen şehir hastanelerinde, iş güvencelerinin yakın gelecekte tehlike altında olduğu vurgusu çok yerinde.

Şehir hastanelerine karşı nasıl bir mücadele?

Sağlık emekçilerinin sistemdeki önemini bir kere doğru tespit edince, şehir hastaneleri projelerine karşı yürütülecek olan emek mücadelesinin nasıl olması gerektiği açığa çıkmış oluyor. Hedeflenmesi gereken yer, sağlığın üretim sürecidir. Üretim sürecinin esas unsuru sağlık emekçileri olduğuna göre, onları içermeyen bir mücadele ile sermayenin sağlık alanına yaptığı şehir hastaneleri vb. saldırılar bertaraf edilemez.

Şehir hastaneleri kitabı, üretim alanını hedefleyen mücadeleler konusunda (grev, iş durdurma, iş yavaşlatma gibi) sessiz kalmakta. Yalnızca böyle bir fiili mücadele deneyimi yaşanmadığı için değil bu sessizlik. Bizce, sağlık üretim sürecinin önemine dair tespit eksikliğidir bu sessizliğin nedeni.

Keza, Pala'nın sunuş yazısında şehir hastaneleri için öngörülen temel sorun alanlarının en başında “finansman yöntemi”ni saydığı sıralamanın **en sonuna** “sağlık çalışanlarının istihdam ve özlük hakları”nı¹⁹ yazması bu savı desteklemektedir.

Toplumsal sağlığı hastane yaparak düzelir mi?

Toplumsal sağlık problemlerinin hastane yaparak düzeleceği yaklaşımı, yalnızca Türkiye’de değil dünya çapında, hükümetler tarafından şehir hastaneleri projelerine meşruluk kazandırmak adına ön plana çıkarılmakta. Sağlığı, yalnızca sağlık hizmetlerinden ibaret görmemizi, hatta yalnızca polikliniğe gitmek, tahlil yaptırmak, film çekirtmek olarak algılamamızı isteyen bir bakışın ifadesi.

Şehir hastaneleri kitabında bu iddiaya cepheden karşı çıkış yer almamakta. Oysaki gelebilecek tepkilerden çekinmeden bunun yalan olduğunu açıkça yazmalıyız. Biz biliyoruz ki toplumun sağlığına etki eden faktörlerin ezici bir çoğunluğu siyasi, sosyal ve ekonomik faktörlerdir. Bu faktörlerde tam bir iyilik (sağlıklılık) hali sağlanmadıkça, toplumların tam bir iyilik (sağlıklılık) halinden söz edilemez²⁰. Örneğin işsiz bir bireyin, sendikal örgütlenme hakkı olmadan

19 Kayıhan Pala, “Sunuş” yazısı içinde, a. g. e., s. 11. Vurgu bize ait.

20 Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) sağlığı “Yalnız hastalık ve sakatlığın olmaması durumu olarak değil, bedensel, ruhsal ve sosyal yönlerde tam bir iyilik hali” olarak tanımlamıştır (“iyilik hali” İngilizce metindeki “wellness” sözcüğünün karşılığıdır). 4 Ekim 2018, <http://www.who.int/about/mission/en/>. Bu tanımda “siyasal” alanın bilerek ihmal edildiği gözden kaçmamalıdır. DSÖ’nün

güvencesiz çalışan bir işçinin ya da göç etmeye zorlanmış bir mültecinin sağlıklı olmadığını söylemek için hastaneye gidip gitmediğini bilmeye gerek yoktur. Hatta kişinin sağlık hizmetine ulaşıyor olması bile sağlıklı kabul edilmesi için bir kriter olamaz.

Sağlığa etki eden faktörlerde “tam bir iyilik hali” sağlamak, sağlık hizmet sunumunu artırmakla değil, ülkede sosyalizmi tesis etmekle mümkündür. Elbette sosyalizmi inşa aşamasında da sağlık hizmetlerine ihtiyaç olacaktır. Sağlık hizmeti söz konusu olduğunda, biz daha hasta olmadan verilecek koruyucu sağlık hizmetlerinin öncelenmesi gerekir, hastane yapmanın değil. Koruyucu sağlık hizmetleri düzenli aralıklarla, yüksek teknolojiye aletlere gereksinim olmadan, çalışma ve yaşam alanlarımızda (iş yerimiz, evimizin yer aldığı mahalle gibi) verilebilir. Bu şekilde kurgulanmış, ücretsiz, nitelikli ve ulaşılabilir sağlık hizmetleri ile toplumun sağlık düzeyindeki ilerleme desteklenebilir.

KÖO modelinin çıkış noktası

Başka bir nokta: KÖO modelinin nereden çıktığına, buna nasıl ihtiyaç duyulduğuna dair tartışma, kitapta yer alan pek çok yazıda kendisine yer bulmakta.

KÖO teorisyenlerinin KÖO’ya niçin ihtiyaç duyulduğuna dair nedenler arasında saydığı toplumun artan sağlık ihtiyacı talebine kamunun sağlık bütçesinin yetmediği, gerekli yatırımlara gerekli kaynak kalmadığı, kamunun verimsiz özele çok daha verimli olduğu gibi tezlerle kitapta prim verilmediğini görüyoruz. Ancak, yazarlar arasında KÖO’nun nereden çıktığına dair net, üzerinde ortaklaşılan bir yaklaşımın da olmadığını söyleyebiliriz.

Biz her zaman 20. yüzyılı belirleyen en önemli olayın Ekim Devrimi olduğunu söylüyoruz. 20. yüzyılda hiçbir toplumsal, ekonomik, siyasal olay yoktur ki Ekim Devrimi’nin izini taşımasın. Bu olayda da durum budur. Yüzyılın başından itibaren dünya emekçilerinin, sosyalizmin nefesini enselerinde hisseden kapitalistlerden mücadele ile aldığı hakların, sosyalizme ulaşma hedefiyle yola çıkan ülkelerin kapitalizme teslim olması sonrasında birer birer geri alındığına şahit oluyoruz. İşte KÖO, 20. yüzyılın sonunun emekçilere bıraktığı bu kötü mirasın ve ek olarak, kapitalizmin dünya ölçeğinde yaşadığı derin krizlerin ve bununla bağlantılı olarak burjuvazinin işçi sınıfına karşı geliştirdiği saldırı stratejilerinin sonucu ortaya çıkan “şimdilik” son modeldir.

Sonuç

Yukarıda saydığımız eksikliklerine rağmen Şehir Hastaneleri kitabı, bu

bu tanımı 1948 yılında, sosyalizmin dünya çapında prestijinin çok yüksek olduğu bir dönemde, yayınlanan tüzüğünde ilk kez yer verdiği hatırlanırsa bu ihmal edişin nedeni anlaşılabilir. Öte yandan, “sosyal” alanın sağlığın tanımı içine girmesini, kapitalist dünyanın kendi işçi sınıfına vermek zorunda kaldığı bir ödün olarak okumak gerekir.

alana merak duyan okur için detaylı bilgi sunmakta. Ancak, kitapta yer alan her makalenin kolay okunup sindirilebileceğini iddia etmiyoruz. Yine de, *Şehir Hastaneleri* kitabının konuya yabancı okurun dahi çok farklı konu başlıklarında belli bir bilgi düzeyine erişmesine yardımcı olan bir başucu kitabı niteliğinde olduğunu söyleyebiliriz.

Kitap Tanıtımı

Kod Adı Küreselleşme 21. Yüzyılda Emperyalizm

*Kod Adı Küreselleşme
21. Yüzyılda Emperyalizm*
Sungur Savran
Yordam Kitap

Küreselleşme, toplumsal bilimlerden siyasete, kültürden günlük hayata her alanda günümüz tartışmalarının kilit kavramı olarak sunuluyor. Küreselleşme ile birlikte yepyeni bir çağın başladığı, ulus devletin gününün olduğu, emperyalizmin geride kaldığı, insanlığın kucaklaştığı ileri sürülüyor. En önemlisi, küreselleşmenin mevsimler kadar kaçınılmaz, geri çevrilemez bir süreç olduğu iddia ediliyor.

Sungur Savran, bu kitapta küreselleşme teorilerini ayrıntılı biçimde irdeleyerek efsane ile gerçeği birbirinden ayırmaya yöneliyor. Ulaştığı sonuç, ne küreselleşme taraftarlarının ne de küreselleşmeyi ulusalcı bir temelde eleştirenlerin günümüz dünyasını kavramakta bize rehber olabileceği. Kod Adı Küreselleşme, bugüne kadar söylenenlerden farklı olarak, küreselleşmenin bir sınıf mücadelesi olduğunu, uluslararası sermayenin, özellikle de onun yeni hakim dilimi olan "mega kapital"ın, işçi sınıfı ve emekçilere bir sınıf taarruzu olduğunu ortaya koymayı hedefliyor.

Savran küreselleşmeye karşı ulusalcı bir karşı koyuşun ne mümkün ne ilerici olduğunu ileri sürüyor. Küreselleşmenin insanlığı bütünleştirme yolundaki aldatıcı söylemini de deşen yazar, küreselleşmeyi "tebdil-i kıyafet etmiş milliyetçilik" olarak niteliyor. Savran'a göre, insanlığın kurtuluşu ne küreselleşmenin sözde kardeşleşmesinde ne de ulusalcılığın bölünmelerindedir. Marksist enternasyonalizm insanlığa bugün her zamankinden daha fazla gereklidir.

Viva: Yarısı olmayan bir Trotskiy masalı

Mustafa Cihan Yılmaz

Viva

Patrick Deville

Çev: Orçun Türkay

Can Yayınları, 2018

Fransız yazar Patrick Deville'nin 2014 yılında Fransa'da yayınlanan *Viva* isimli kitabı 2018 yılında Orçun Türkay'ın çevirisi ile Türkçe olarak yayınlandı. *Viva*'da, kitabın arka kapağında yazan tanıtım yazısının da belirttiği üzere Trotskiy ve Malcolm Lowry'in Meksika hikayeleri üzerinden, aynı dönemlerde yolu Meksika'dan geçmiş ünlü simalar anlatılıyor.

Viva ile ilgili söyleyeceklerimize kitabın türünün ne olduğuna ilişkin belirlemeden başlamak gerekiyor. Kitabın arka kapağında yazılan tanıtım yazısında *Viva*'nın roman olduğu belirtilmiş. Ancak kitabı bitirdikten sonra herhangi bir kurgu unsuru bulunmayan bu kitabın nasıl roman olduğunu anlayamıyoruz. Kitapta belgeler ve tanıklıklar kullanılarak bir anlatı gerçekleştirilmiş. Bütün kitap boyunca bir kez bile gerçek diyaloglar haricinde yazarın zihninin ürünü olan tek bir diyalog veya sahneyle karşılaşmıyoruz. Peki o zaman bu kitabın roman olarak belirlenmesinin sebebi nedir? Sebeplerden biri bütün kitap boyunca alıntı yapılan kitaplar veya belgeler için dipnot verilmemiş olması mıdır? Yoksa sebep kitabın roman olarak değerlendirildiğinde daha çok satacağını düşünmek mi? Daha da

önemlisi bu büyük kandırmacanın sorumlusu kimdir? Kitabın yazarı Patrick Deville mi, yoksa onun yayıncıları ya da editörleri mi? Sebep bunlardan biri ya da hiç biri olmayabilir. Sebep her ne olursa olsun, sorumlusu kim olursa olsun sonuç Patrick Deville'in *Viva*'sının bir roman olarak değerlendirilemeyeceğidir. Bu eseri roman olarak nitelemek okuru kandırmaktır.

Viva, bir roman olmaktan daha çok belgesel bir anlatı olabilir. Hemen hemen bu türün bütün özelliklerini göstermektedir. Bunun için aşağıda yapacağımız bütün eleştiri bu kitabın bir roman olmadığı düşünülerek okunmalıdır.

Deville, *Viva*'yı yazmaya karar vererek zor bir metnin sorumluluğunu üstüne almış. Dünyanın büyük çalkantılar yaşadığı yıllarda her ne kadar bu sallantıların merkezinden uzak bir ülke olan Meksika'yı ve Lowry gibi bu çalkantıların uzağında bir hayat yaşayan bir karakteri seçmiş olsa da, dünyanın çalkantılarının işçilerden yana bir çözümünün sorumluluğunu hayatının merkezine almış, hatta bu çabanın başarılarının zirvelerinden biri olan Ekim devriminin iki önderinden biri olmuş Trotskiy'i anlatının Lowry ile beraber merkezine koymuş olmak onu fazlasıyla yormuş olsa gerek. Deville'in emeğini küçümsememek gerekiyor. Metnin genelinde bu çabanın altından kalkma çabaları çoğunlukla gözümüze çarpıyor. Ancak Deville, özellikle Trotskiy ile ilgili olan kısımlarda sınıfta kalmaya çok yaklaşmakta.

Deville, döneme hâkim olmak için elinden geleni yapmış. Ancak yazarın *Viva*'da yapmış olduğu iki büyük hata bütün kitap boyunca gözümüze çarpıp duruyor.

Bir merdiveni tırmanırken eğer basamaklardan biri diğer basamaklardan kısa ya da daha uzun olursa tökezlersiniz. Deville'nin *Viva*'sındaki basamakların problemi ise daha büyük. *Viva*'nın basamaklarının yapıldığı maddeler birbirinden o kadar farklı ki ister istemez *Viva*'yı okurken tökezliyorsunuz.

Yazar, Malcolm Lowry ve Leon Trotskiy'i *Viva*'da buluştururken iki birleşme noktası belirlemiş. Birinci nokta, Trotskiy ve Lowry'in hayatlarının bir döneminde Meksika'da yaşamış olması. Diğeri ise iki karakterin de hayatlarını çok önem verdikleri bir amaç uğruna geçirmiş olmaları. Trotskiy dünya devrimi için, Lowry ise *Yanardağın Altında* romanı için çalışmalarla hayatlarını geçirdiler.

Dünya devrimi ve biredebiyat eseri için verilmiş çabaların birbirine benzetilmesi güzel bir romantizm örneği. Ancak ne biri diğerinin yerine konulabilir, ne de edebiyat ve devrim birbiri ile karşılaştırılabilir. Biri hayatını dünya devrimine, diğeri edebiyata adanmış iki karakterin birbirine ne kadar benzemediği ise çok açık bir şekilde ortada. Bu benzetme bir defa yapılmış ve iki karakter bu benzetme üzerinden bir kitapta buluşturulmaya çalışılınca ikisine de ayrı ayrı haksızlık yapılmış oluyor.

Trotskiy'in anlatıldığı bölümlerden sonra Lowry'in anlatıldığı bölümlere her geçildiğinde Lowry bir roman uğruna babasının parasını harcayan bir havai olarak aklımızda kalıyor. Yazar, bu hafiflemeyi engellemek için Trotskiy'in kişisel hayatını daha fazla detaylandırmaya çalıştıkça da asıl Trotskiy'den, onun

hedeflerinden adım adım uzaklaşmış.

Bahsettiğimiz büyük yönetsel yanlışın devamı, Deville'in Trotskiy'e yanlış bir bakış açısı geliştirmesine de sebep oluyor. Deville, Trotskiy'i anlatmaya başladığında, Trotskiy'in *Hayatım* kitabından Trotskiy'in kendi hayatı için yazdığı kısa bir parçayla başlayarak iyi bir başlangıç yapıyor. Bu hat arada Deville'nin yine aklına geliyor olmalı ki bazı örneklerde bu hatta geri dönüyor. Ama Deville, kitabın geri kalanında bu hattan çıkıyor, hatta geri dönmek nadiren aklına geliyor. *Viva*'nın geri kalan kısmında devrimci olarak Trotskiy'i anlatmaktan vazgeçerek "yazar Trotskiy"'i anlatıyor. Trotskiy'in en önemli devrimcilerden biri olduğu kadar, çağının önemli yazarlarından biri olduğunun farkındayız. Ancak Trotskiy'in yazarlığı nasıl devrimciliğinden ayrılarak anlatılabilir ki? Deville'nin metne kendini fazlaca kaptırarak bu hatayı yaptığını düşünmek istiyoruz. Bir taraftan Lowry, Rivera gibi karakterler üzerinden sanat dünyasına odaklanırken bir taraftan Trotskiy'i anlatma çabası kantarın topuzunu ister istemez sanat dünyasına kaydırıyor. Bu da Trotskiy anlatısını sakat bırakıyor.

Trotskiy'in Meksika'da yaşadığı dönemde önemli birkaç olay dikkat çekiyor. İspanya devrimi ve iç savaşı, Amerika SWP'sinin devrimci bir işçi partisi olarak kurulmaya çalışılmasına yön vermeye çalışmak, bağımsız bir uluslararası komisyon (Dewey Komisyonu) tarafından düzmece Moskova mahkemelerinin karşısında gerçek bir yargılamanın yapılması ve kitlelerin gözünde Trotskiy'in aklanması. Ama bunların hepsinden daha önemlisi Dördüncü Enternasyonal'in kurulmasına yönelik çabası, Trotskiy'in Meksika yıllarına asıl damgasını vuran olaydır. Bizzat Trotskiy'in kendisi Dördüncü Enternasyonal'in kurulmasını hayatında yaptığı bütün işlerin önüne koyar. Trotskiy açısından, dünya devriminin partisi olması gereken Komintern, Stalinizm tarafından bir paçavraya dönüştürülmüştü. Dünya devrimi, öncüsü olmadan zafere ulaşamayacağı için Dördüncü Enternasyonal'in kurulması her şeyden önemlidir.

Ancak Deville açısından, Trotskiy'in Dördüncü Enternasyonal için harcadığı bu çaba Dewey'in başkanı olduğu Dewey Komisyonu'ndan daha önemsizdir. Daha önemsizdir ki bağımsız komisyon uzun bölümler halinde anlatılırken Dördüncü Enternasyonal'in kuruluşundan sadece iki yerde bahseder. Dördüncü Enternasyonal'e sadece iki yerde değinen Deville'nin Trotskistlerin "bol bol bölünmelerinden" bahsedecek kadar yer bulması ise en hafif ifadeyle komiktir.

Sakin söylediklerimizden Dewey'in başkanlık ettiği mahkemeyi küçümsemiğimiz düşünülmesin. Filozof John Dewey'in başkanlığında kurulan Dewey Komisyonu, düzmece Moskova Mahkemeleri'nin akıl almaz, düzmece suçlamalarına karşı Trotskiy'in kendini savunması için kurulmuş bağımsız bir komisyondur. Trotskiy, Sovyetler Birliği'nde 30'larda Stalinizm tarafından muhalefete karşı kurdurulan karşı devrimci, düzmece Moskova Mahkemeleri'nin karşısında kitleler nezdinde kendisini aklamak için bu komisyonun kararına önem vermiştir. Hatta Dewey Komisyonu'nun kararını açıklamasının arkasından

gazetelerde çıkan bir iki cümlelik açıklamaları bile, bütün kısıklıklarına rağmen, önemsemıştır. Ancak yine de bu Dördüncü Enternasyonal çabalarının önünde duramaz.

Deville'nin bir başka can alıcı hatası ise bütün anlatısının mekanı olan Meksika'yı anlatmakta eksik kalması. Meksika'yı sadece coğrafi olarak anlatmak okurun zihninde dönemin Meksikası'nı canlandırmıyor. Birkaç yüzeysel cümle ile Meksika'nın 1930'larda "demokratik bir ülke" olduğunu söylemenin böyle bir anlatıda yeterli olmayacağı kanaatindeyiz. *Viva*'da dönemin Meksikası'na dair bulduğumuz en önemli bilgi, İngiliz şirketlerinin elinde olan Meksika petrollerinin dönemin Meksika hükümeti tarafından devletleştirilmesi. Meksika petrollerinin devletleştirilmesinin ardından İngiltere Meksika ile bütün ilişkilerini kesmemiş olsa ve bunun sonucunda Lowry'in babası Lowry'e para gönderemeyecek hale gelme, bu olay da Deville'nin gözünde bir değer taşımayacak. *Viva*'yı okurken 1930'lar Meksikası'nı en azından daha fazla anlamak ihtiyacı doğuyor. Ama Deville Trotskiy'in hayatından önemli olayları esirgiyor, Meksika'yı da biz okurlardan esirgiyor.

Viva'nın eksik yönleri kadar güçlü olduğu yönler de var. Deville, *Viva*'yı yazarken özellikle Stalinizmin Trotskiy cinayetinin üzerine fazlaca gidiyor. Trotskiy'e yapılan ilk suikast girişimi ve sonuçta Trotskiy'in ölümüne neden olan ikinci suikastın bütün sorumluları tekrar tarih mahkemesinin önüne çıkıyor. İlk suikast girişimini gerçekleştiren ekibin lideri ressam David Alfaro Siqueiros, yine bu suikastın ve ikinci suikastın arkasında olabilecek ekipten fotoğrafçı Tina Modotti, Meksika Komünist Partisi, GPU ve daha da önemlisi Stalin'in üzerine gidiyor Deville. Özellikle Meksikalı sanatçılardan bu cinayetin tarafı olanların suçları tekrar tekrar sahneye getiriliyor. Suikast ekiplerinin yolunun Stalinizm tarafından boğdurulan İspanya devriminde nasıl Stalinizmin maşası haline geldiği çok canlı tablolar olarak sergileniyor.

Diğer taraftan Deville'nin başka bir hatası ne bağlamda olursa olsun bu kadar fazla karakteri bir anda bir metinde buluşturmaya çalışınca ortaya çıkan büyük bir kaos olmuş. Yazar, anladığımız kadarıyla bu kaosun altından kalkabilmek için elinden geleni yapmış. Ancak sonuç bazı noktalarda istediği gibi sonuçlanmamış görünüyor.

Patrick Deville'nin *Viva*'sının Türkçe yayınlanması üzerine de bir iki söz etmek gerekiyor. Günümüzde artık yayın dünyası, birkaç istisna dışında, sermayenin ihtiyaçlarına teslim olmuş durumda. Bu teslim olma hali de tanıtım yazılarının birer parıltılı reklam metinleri olmasına sebep oluyor. *Viva* için yazılan tanıtım yazısı ise büyük yanlışlarıyla cafcıflı bir reklam metninden başka bir şey değil.

Tanıtım yazısının yazarının Trotskiy ve devrimle ilişkisi sadece bu tanıtım yazısını yazmak kadar olacak ki Trotskiy'in hayatını "siyasi idealizm" diye bir terimin arkasında yok etmeye çalışıyor. Tanıtım yazısının yazarı, "siyasi idealizm" nitelemesi ile övgü yapmak isterken, hakaret ettiğinin farkında bile

değil. Trotskiy'in bütün bir mücadelesinin, teorik ve pratik katkılarının bir "siyasi idealizm" ile sınırlanması ancak büyük bir cehaletin ürünü olabilir.

Bütün bu nedenlerden dolayı Patrick Deville'nin *Viva*'sı, hayatının bir dönemini Meksika'da geçirmiş Trotskiy'i anlatırken eksik bir Trotskiy anlatımı ile karşımıza çıkıyor. Malcolm Lowry ile ilgili yazdığı kısımlar ise Lowry'e daha hâkim insanlar tarafından muhakkak değerlendirilecektir. Bizim Lowry konusunda söyleyeceklerimizin eksik ya da yanlış olma olasılığı bizi bu alandan uzak tutuyor. Yine de ölümünün üzerinden 78 yıl geçmiş olmasına rağmen Trotskiy'in okuyucuya hatırlatılması önemli bir girişim. Deville'nin bu kitabı yazmak için harcadığı yoğun emek de göz ardı edilemez. Ama Trotskiy'i anlatmak için sadece hayatının bir kronolojisini, hem de eksiklerle beraber çizmek kesinlikle yeterli değil.

Yukarıda da söyledik, Trotskiy'in Meksika yıllarına asıl damgasına vuran olay Dördüncü Enternasyonal'in kurulması çabasıdır. Hayatının en önemli işi olarak belirttiği Dördüncü Enternasyonal'in kurulması çalışması, kendisi hakkındaki bir anlatıda detay olarak geçilemeyecek kadar önemli bir olaydır. Bu yapıldığında, dünya devrimi programı da detay haline gelecektir. Nihayetinde, Trotskiy'in de karakterinin çoğunluğu anlamsız hale gelmiş olacaktır. Bu hatayı yaptıktan sonra Deville'in yaptığı gibi İspanya Devrimi'ne katılabilecek Kızıl Ordu komutanı Trotskiy'i hayal etmek de güzel ama işe yaramayan bir hayalden başka bir şey olmaz.

Kitap Tanıtımı

Marksizm ve Sınıflar Dünyada ve Türkiye’de Sınıflar ve Mücadeleleri

*Marksizm ve Sınıflar,
Dünyada ve Türkiye’de sınıflar
ve mücadeleleri*
Hazırlayanlar:
Sungur Savran, Kurtar Tanyılmaz, E. Ahmet Tonak,
Yordam Kitap

“Bugüne kadarki bütün toplumların tarihi sınıf mücadelelerinin tarihidir.” Marx ile Engels’in kaleme aldığı *Komünist Manifesto*’nun bu ünlü cümlesindeki “bugüne kadarki” ibaresi, bazılarınca “postmodern çağ” olarak niteledikleri döneme kadarki anlamına yorumlanmış olacak ki, özellikle 1990’lı yıllardan, yani Sovyetler Birliği, Çin ve Doğu Avrupa’da kapitalizmin restorasyonunun hızlandığı aşamadan sonra sınıf politikasının yerini “kimlik politikası”nın aldığı solda yaygın bir görüş haline geldi.

Ama öte yandan, tam da aynı dönemde, burjuvazi neoliberalizm adı altında işçi sınıfına karşı kapitalizmin tarihinde görülen belki de en uzun taarruzu yapıyordu. Durumun tuhaflığı dikkat çekiciydi: Burjuvazi işçi sınıfına saldırıyordu, yani sınıf mücadelesi veriyordu. Aydınlar (sol aydınlar!) ise işçi sınıfına dönmüş, sınıf mücadelesinin önemsiz ya da demode olduğunu telkin ediyorlardı. Bu kitapta yazılan yayınlanmakta olan yazarlar, kendilerini solda yaygın olan bu modadan uzun zamandır ayırmış insanlar. Uzun yıllardır çalışmalarında sınıf kategorisine merkezi bir yer vermiş, gerek dünya çapında, gerekse Türkiye’de toplumun gelişmesini sınıf mücadeleleri temelinde kavramayı kendilerine pusula edinmiş araştırmacılar. Burada, bu konulardaki yazılarını bir araya getiriyorlar.

Yazıların konuları geniş bir yelpazeye yayılıyor. Marksizmde sınıfların teorik statüsü, günümüzde sınıfların ortadan kalkıp kalkmadığı, sınıf mücadelelerinde merkezi bir rol taşıyan sendikalar, Türkiye’de sınıfların yapısı, köylülüğten Gezi’ye sınıf mücadeleleri bunların bazıları.

Bütün bu yazıları birbirine bağlayan çizgi ise sınıflı toplumlarda yaşanan adaletsizlik ve yabancılaşma konusunda ortak bir anlayışı paylaşmaları, Türkiye’de ve dünyada sınıf tahakkümüne son vererek sınıfsız bir toplum yaratmanın yüce bir hedef olduğuna inanmaları. (Kapak yazısından)

TKP ve muhalefetleri

Sungur Savran

*Mustafa Suphi'nin Partisinde
Sosyalizm ve Enternasyonalizm*
Mehmet İnanç Turan
Etki Yayınları, İzmir, 2018

Dostumuz Mehmet İnanç Turan bir kitap daha yayınladı. Bu sefer ele aldığı konu, Türkiye Komünist Partisi'nin (TKP) kuruluşundan likidasyonuna (tasfiyesine) kadar Sovyetler Birliği Komünist Partisi'ni (SBKP) nasıl kölece izlediği, onun sözünden nasıl hiç çıkmadığı. Burada sadece ideolojik ve politik konularda SBKP'nin her görüşünü hiç tartışmadan olduğu gibi hakikatin ta kendisi olarak benimsemek, bu görüş değiştiğinde otomatik olarak yeni görüşlere adapte olmak söz konusu değil. Aynı zamanda, partinin örgütsel iplerinin de SBKP'ye (ve 1943'te Stalin'in kararıyla lağvedilen Komünist Enternasyonal'e) bütünüyle teslim edilmiş olduğu gerçeğini ortaya koyuyor Mehmet Turan.

Hemen ekleyelim: Bu kitapta incelenen parti, şimdilerde aynı adı almış olan ve örgütsel tarih bakımından onunla hiçbir sürekliliği olmayan, buna rağmen çeşitli aşamalarda TKP adını taşımış olan partilerden ayrı olarak, 1920'de kurulmuş olan, tarihinin çok büyük bölümünde illegal çalışmak zorunda kalan tarihi TKP'dir. Kitabın başlığının "Mustafa Suphi'nin Partisi" ibaresi taşıması da buna işaret ediyor. (Bunun yapılış biçiminin yarattığı soruna aşağıda değineceğiz.) Bilindiği gibi Mustafa Suphi 1920'de (ilk adıyla) Türkiye Komünist Fırkası'nı kuran kadronun önderidir. Yani 1920'de kurulan, 1990'lı yıllarda kendi genel

sekreterinin eliyle tasfiye edilen partiden söz ediyoruz.

Mehmet Turan konusunu anlatmak için yalın bir yapı benimsemiş: SBKP-TKP ilişkilerini tarihsel gelişme süreci içinde farklı dönemlere ayırarak anlatıyor. Dönemleştirmeyi de Lenin döneminden başlattıktan sonra SBKP'nin genel sekreterlerine bağlı olarak yapmış: Stalin, Hruşçov, Brejnev ve Gorbaçov'un dönemlerini teker teker ele alıyor (Andropov ve Çernienko çok kısa başta kaldıkları için, haklı olarak atlanmış). Kendine esas kıstas olarak seçtiği "sosyalizm" ve "enternasyonalizm" konularında her bir dönemde SBKP'nin görüşlerinin bir önceki döneme göre nasıl evrildiğini anlatıyor, sonra bu görüşlerin TKP'yi nasıl tek yanlı olarak belirlediğini ortaya koyuyor. Okuyucu, her bir dönemdeki paralellikleri böylece kolayca görebiliyor.

Bu yöntemde olası birtakım sorunlar doğabilir. Genel sekreterler değişen koşullara göre fikirlerini, daha önemlisi politikalarını değiştirebilir. Her genel sekretere tek bir dizi görüş ve politika tekabül etmeyebilir. Bu bakımdan en önemlisi, Turan'ın 30 yıla yaklaşan hâkimiyet döneminde Stalin'in (bazen baş döndürücü ölçeğe ulaşan) zikzaklarını Turan'ın ayrıntılı biçimde vurgulamamış olması. Yani sadece yalınlaştırma yok, basitleştirme de var. Bu, Mehmet Turan'ın başka kitaplarında gördüğümüz bir kusurun izdüşümü.

Utanç tablosu

Mehmet Turan'ın başka kitapları gibi de bu da Stalinizmin etkisini bir türlü kıramayan solcuları uyandırmak bakımından büyük yarar getirecek nitelikte. Turan, TKP'nin tarihi gelişme süreci içinde çok önemli birtakım noktaları, tarihi delilleri ile birlikte, sağlam referanslarla ortaya koyuyor. TKP'yi sadece onu savunan insanlardan dinlemiş solculara, hakiki yüzüyle anlatıyor. Ortaya çıkan, utanç verici bir tablodur.

1930'lu yılların ilk yarısında Nâzım Hikmet'in önderliğinde kurulmuş olan Muhalif TKP'ye yapılan ve Nâzım'ı "polis ajanı" olarak niteleyen alçakça saldırılar, alıntılarla uzun uzun anlatılıyor. TKP'nin çeşitli önderlerinin (Reşat Fuat Baraner, Zeki Baştımar, İsmail Bilen) SBKP'nin "etkisi" altında nasıl fırıldak gibi döndüğü ortaya konuluyor. Parti içi demokrasinin partinin tarihinin farklı dönemlerinde nasıl ayaklar altına alındığı gösteriliyor. Bunun bir biçimi ve zemini olarak en yeteneksiz yöneticilerin bile nasıl kendi elleriyle "kişiye tapınma" kültürünü parti içinde yerleştirmiş olduğu anlatılıyor. Enternasyonalizm anlayışının SBKP'ye tek yanlı olarak boyun eğme ile sınırlı olduğu sayısız örnekle kanıtlanıyor. Aslında Stalinist SBKP'yi (mesela Nâzım'a karşı) hayatı boyunca savunmuş olan Doktor Hikmet Kıvılcımlı'nın, 12 Mart döneminde sığınmak zorunda kaldığı iki "sosyalist" ülkenin (Bulgaristan ve Doğu Almanya), sırf geçmişte TKP yönetici kadrolarıyla ayrı düştüğü için mülteci olarak kabul edilmediği, kendisini ölümün eşiğine getirmiş prostat hastalığının tedavisinin bile yapılmamış olduğu, sonunda Kıvılcımlı'nın mecburen "Tito kliği"nin

Yugoslavya'sına sığınmak zorunda kaldığı, büyük bir trajedi olarak hikâye ediliyor. 1970'li yılların sonlarında TKP içinde boy gösteren bir sol muhalefet olan TKP İşçinin Sesi'nin öyküsü içeriden anlatılıyor.

Kitabın son bölümü, hem SBKP'yi kapitalist restorasyona taşıyan Mikhail Garbaçov'u, hem de TKP'nin son Genel Sekreteri olan Haydar Kutlu'yu (bugünün burjuva köşe yazarı Nabi Yağcı'nın parti adı) anlatıyor. Hangisinin daha pespaye ve daha yalancı olduğunu söylemek zor. Lenin'in bu iki öğrencisinden (!), biri kapitalizmin restorasyonunun yolunu açtı, öteki ise bir yandan Özal'a destek verirken, bir yandan da bu topraklarda en bürokratik haliyle de olsa "komünist" adını taşıyan partiyi tasfiye etti. Bunu yaparken de her ikisi de her aşamada niyetleri konusunda aralıksız yalan söylediler. Mehmet Turan'ın kitabını okuyun, çıplak biçimde göreceksiniz.

Yöntem yanlışlarından tarih konusunda hatalara

Ne var ki, Mehmet Turan tarihin okunmasını ve yazılmasını fena halde basitleştiriyor. Bu, genel olarak Stalinizme, özel olarak da TKP'ye yönelttiği eleştirilerde haksız olduğu anlamına gelmiyor. Tersine, Turan, **TKP içinde değişik aşamalarda filizlenen muhalefet hareketlerine haksızlık yapıyor**. Onların muhalefet karakterini küçümsüyor. Böylece Türkiye'de Stalinizme paralel olarak gelişen bir alternatifi 20. yüzyıl tarihini baştan aşağıya kat ettiğini kavrayamıyor, okuyucusunun kavramasının da önüne geçiyor. Bu hatanın kaynağında her belgeyi en yüzeysel anlamında yorumlayan yöntemi var.

Buna girmeden kitabın başlığına kısa bir eleştiri yapalım. *Mustafa Suphi'nin Partisi'nde Sosyalizm ve Enternasyonalizm* başlığı, hem genç kuşakların kitabın konusunu kavraması bakımından sorunlu, hem de konu hakkında okuru yanıltıyor. İlkinin nedeni, komünizmin prestijinin hâlâ çok düşük olduğu bir dönemde Mustafa Suphi'nin adının gençlik saflarında pek az tanınır olmasından. Ama ikincisi daha ciddi. Bu başlık, kitapta, Türkiye Komünist Partisi'nin (o günkü adıyla Fırkası'nın) Mustafa Suphi döneminde sosyalizm ve enternasyonalizm konusundaki görüşlerinin anlatıldığı izlenimini yaratıyor. Bu konu kendi başına çok önemlidir. Derinlemesine irdelenmesi acil bir meseledir. Ama burada anlatılan onun bir özeti ile daha sonra o görüşlerden kopmuş bir Stalinist partinin görüşleri ve pratiğidir.

Şimdi esasa ilişkin eleştirilerimize geçebiliriz. Bunları beş noktada toplayacağız. İlki, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının 28-29 Ocak 1921 tarihinde Trabzon açıklarında katledilmesi meselesidir. Mehmet Turan, aynen başka birçok solcu yazar gibi, elde hiç de kesin kanıt olmadığı halde, bu cinayetin "Kemalistler" (s. 13) veya "Kemalizmin maşaları" (s. 37) tarafından işlendiğini iddia ediyor. Daha bu iki formül arasında bile fark vardır. Ama Milli Mücadele Anadolu'sunda bütün güçlerin Kemalist olarak nitelenmesinin renk körlüğüne benzer bir ayıramama hali olduğu tartışılmayacak kadar açıktır. Kemalistlerin

yanı sıra, Mustafa Kemal'in önderliğinden fena halde rahatsız olan İttihatçılar vardır. Daha spesifik olarak Sovyetleri kendi yanına çekmek için TKP liderlerini katlederek suçu Kemalizm'in üzerine atma yoluyla hem TKP'den kurtulmak, hem de Kemalizm ile Sovyet Rusya arasındaki ilişkileri berhava etmek isteyebilecek Enver Paşa ve onun adamları vardır. Yine aynı amaçla davranabilecek padişahın ajanları vardır. Pontus isyanı karşısında gericileşen Karadeniz eşrafi ve burjuvazisi vardır, Mustafa Kemal'den ayrı bir ağırlık olarak Kâzım Karabekir vardır vb. vb. Cinayetler bunların hangisinin veya hangilerinin sorumlu olduğu sorusunun cevabı, daha derinlemesine araştırmanın, hatta Sovyet arşivlerinde yeni incelemelerin sonucunda kesinleşecektir.

Bunun önemi, en çok şuradan geliyor: Mehmet Turan bu olaydan sonra hem TKP'nin hem de Komintern'in Milli Mücadele'ye desteğini sürdürmesi dolayısıyla "suçlu" olduğu kanaatinde (s. 37). "Suçlu" çok güçlü bir sözcüktür: Çok ciddi bir değerlendirme ve uzun uzun deliller gerektirir. Unutulmasın dönem Komintern'de Lenin ve Trotskiy'in dönemidir, Stalinizmin dönemi değil. Yukarıda dedik ki, cinayeti kimin işlediği henüz kesinleşmiş değil. Şimdi ikinci noktaya geçiyoruz. Mehmet Turan Komintern ve TKP'nin "suç"unun kaynağını Komintern'in İkinci Kongresi'nin aldığı iddia ettiği bir karara dayandırıyor. Turan'a göre bu kongre, komünistlere çalışma olanağı tanımayan ulusal hareketlerin desteklenemeyeceği yolunda karar almıştır. Kemalizm komünistlere (sadece Mustafa Suphi ve arkadaşlarını katlederek değil, Anadolu'da bütün komünist ve ona yakın duran sola baskı uygulayarak) çalışma olanağını yadsımaktadır. Öyleyse destek kesilmelidir.

Mehmet Turan'ın basitleştirme yöntemi, şayet destek kesilseydi bunun ne anlama geleceğini, buna karşılık desteğin devam ettirildiği iddiasının pratikte ne anlama geldiğini araştırma zahmetini dışlıyor. Buna daha ileride başka çalışmalarda değineceğiz. Sadece şu kadarını belirtelim: **Marksist yöntem, Milli Mücadele ile önderliğinin kesin olarak birbirinden ayrılmasını gerektirir.** Mehmet Turan bunu yapmıyor. Ama yazarımızın bu konudaki tek kusuru bu değildir. Turan, Komintern'e, almamış olduğu bir kararı atfetmekte ısrar ediyor! Ona göre Komintern İkinci Kongresi'nde ulusal sorun üzerine aldığı kararda ulusal devrimci hareketlerin desteklenmesi için bir koşul getirmiştir: Bu ulusal devrimci hareketler komünistlerin bağımsız çalışmalarına izin verecektir. Dostumuz olduğu için geçmişte kendisini dolaylı ve doğrudan yollardan şifahi olarak uyardık: **Komintern'in böyle bir kararı yoktur.** Ama başka Marksistler gibi o da bunda ısrar ediyor.¹ Ortada delil olarak gösterilebilen tek bir karar pasajı

1 "İsrar etme" fiili önemlidir. *Devrimci Marksizm*'den Burak Gürel de yıllar önce yazdığı bir yazısında ("Marksizm ve Ulusal Sorun", *Devrimci Marksizm*, sayı 3, Mart 2007) söz konusu koşulu Komintern'in bir kararı olarak sunmuştu. Bugün, **olgular** ortada olduğu için, bunda ısrar etmiyor. Buna karşılık, **dönemin değerlendirilmesinde** Burak Gürel ile aramızda hâlâ önemli farklar mevcuttur.

olmaksızın.

Üstelik bu kitabında kendi kendiyile çelişkiye düşerek. Biz geçmişten beri, bu iddiada bulunanların, Lenin'in İkinci Kongre'de Hint delegesi M.N. Roy ile ulusal sorun konusundaki ünlü tartışmasında kullandığı bir argümanı yanlışlıkla Komintern kararı olarak hatırladıklarına işaret ediyoruz. Turan'ın bu kitabını okurken, onun da komünistlerin çalışmasına olanak tanımayan ulusal hareketlerin desteklenemeyeceğine ilişkin görüşün Komintern'in kararında değil, Lenin'in bir metninde yer aldığını belirttiğini memnuniyetle gördük (s. 25). Ama heyhat, on iki sayfa sonra Turan bunu unutup ve söz konusu koşulun Komintern'in kararı olduğu iddiasını yeniden dolaşıma sokuyor (s. 37)!

Lenin bizim en büyük önderlerimizden biridir. Ama o da bütün faniler gibi belirli anlarda belirli şeyler düşünmüş ve söylemiş, sonra bunun yanlış olduğunu fark edip vazgeçmiş olabilir. Lenin'in ağzından her çıkanın doğru olduğunu söylemek dogmatiklik olur. Bırakın bir kez söylediği bir sözü, Lenin kendi hayatı boyunca bazı temel görüşlerini bile (proletarya ve köylülüğün devrimci demokratik diktatörlüğü, anti-federalizm ve başkaları) kendisi değiştirmiştir. Mehmet Turan'a da, bu hatayı yapan başka Marksistlere de bu dogmatik tutumu yakıştırmam. (Buna karşılık geçmişte tam da bunu yapan başka doktrinerlerle tartışmak zorunda kaldım.) Turan, kitabını okuyan gençlere o kadar değerli bilgiler verirken bu konuda onları basbayağı yanıltıyor. Lenin'in sözü edilen metnini "bildiri" diye anıyor. O metin "bildiri" değil, Lenin'in tartışmaya sunduğu müdahaledir. Yani **karar haline gelmemiş bir metin**. Burada iki olasılık var. Lenin bunu kongre önünde savunduktan sonra ya vazgeçmiştir bu fikirden, ya da bunun doğru olduğuna inanmaya devam etmekle birlikte, fikrini geçici olarak geri çekmiştir. Şayet Lenin bunun doğruluğuna inanmaya devam etseydi, hiç kuşkunuz olmasın, o kongreden sonra tekrar tekrar ısrar ederdi bu koşul üstüne. Lenin'i tanıyanlar ne demek istediğimizi hemen anlayacaklardır. Öyleyse, karineler Lenin'in kendisinin bile bu fikirden vazgeçtiğini düşündürüyor.

Bütün bu konuları, *Devrimci Marksizm*'in önümüzde sayılarından birine hazırlayacağımız bir yazıyla derinleştirmeye çalışacağız. Burada yazılanlar esas olarak yöntemsel meseleler üzerine düşünce ve eleştiriler olarak okunmalıdır.

Üçüncü büyük hata Nâzım Hikmet ve Muhalif TKP hakkında verilen yargıdadır. Mehmet Turan birçok başka solcu gibi, tarih yazarken elde ettiği dokümanlara hep yüzeysel olarak yaklaşıyor, bunların söylediklerinin mutlaka doğru olduğunu varsayıyor. Nâzım Hikmet'in komünist militanlığını değerlendirdiğimiz bir yazımızda² hem bu yöntemin yanlışlığını anlatmış, hem de Muhalif TKP söz konusu olduğunda, dokümanların ilk bakışta yarattığı izlenimin hakikatin kendisi olmadığını somut olarak ortaya koymuştuk.

2 Sungur Savran, "Tutsak Bolşevik: Nâzım Hikmet ve Stalinizm", *Devrimci Marksizm*, sayı 20, ilkbahar 2014.

Mehmet Turan'ın bütün çabası şu: Nâzım da, önderi olduğu Muhafız TKP de aynen Komintern'in desteklediği öteki TKP gibi Stalinistti. Siyasi program, ideoloji ve teori konularında ondan hiçbir farkı yoktu. Muhafız TKP'nin siyasi programının öteki TKP'den farklı olarak Kemalizm kuyrukçusu olmadığını eldeki delillerden hareketle Nâzım hakkındaki yazımızda kanıtlamıştık. Mehmet Turan bize o yazıyı okuduğunu, ama katılmadığını söylüyor. Ama o zaman yanlısımızı göstermeliydi. Bizi de aydınlatmalıydı. Marksistler hakikate ancak böyle erişir. Turan bir de Nâzım'ın 1936'da yazdığı *Sovyet Demokrasisi* başlıklı broşürden alıntılarla Nâzım'ın ideolojik olarak Stalin'le aynı doğrultuda düşündüğünü ileri sürüyor. Biz ona Nâzım'ın İspanya İç Savaşı üzerine yazdığı broşürü de tavsiye edelim. Orada doğrudan doğruya otorite olarak Stalin'e ismen olumlu atıflarda bulunuyor. Sorun şu ki, bu broşürler Nâzım'ın Stalinist değil bir aşamada, yani 1929-1936 arasında anti-Stalinist olduğunu ya da hiç olmazsa Sovyet bürokrasisinin gözüne öyle göründüğünü gösterir. Bunlar Nâzım'ın kendi anti-Stalinizmi konusunda bürokrasiye söylediği yalanlardır! Mehmet Turan bu ince diyalaktığı reddediyor, ama yine neden reddettiğini açılmadan.

1929-36 muhalefeti için söylediklerimiz, farklı bir ölçüde 1965 muhalefeti için de geçerlidir. Mehmet Turan bu muhalefetin de sadece örgüt işleyişiyle ilgili olduğu kanısındadır. Muhafızlar sadece Dış Büro'nun üç üyesine karşıdır (s. 133). Nereden varıyor Turan bu sonuca? Çünkü muhafızlar SBKP'ye bağlılıklarını ilan etmişlerdir. Bu bir taktik olamaz mı? İmkânsız mıdır böyle olması? Unutulmasın yıl 1965'tir. Nâzım öleli sadece iki yıl olmuştur. Mehmet Turan Nâzım'ın 1950'li yılların ikinci yarısında ne kadar anti-Stalinist olduğunu kendi anlatmıştır, şiirlerinden alıntılarla (s. 123-124). (Tuhaf biçimde nedense “İvan İvanoviç Var mıydı, Yok muydu?” oyunundan söz etmiyor.³) Bu muhafızlar Nâzım'ın çevresinde pervane gibi dönen insanlar. Bazıları (örneğin Sertel'ler) Nâzım'ın en yakınları. Onun anti-Stalinizminden bir nebze bile etkilenmiş olmaları bu kadar mı olanak dışı? Belki Nâzım gibi soldan, Leninist bir bakış açısıyla değil, sağdan, diyelim avro-komünizm türü bir anti-Stalinizmden onları. Ama bunu saptamak bile önemli. Neden Turan bir taktik adım olabilecek bir dokümanı aksine kesin kanıt olarak gösteriyor da bunu araştırıyor? Tarih böyle yazılamaz!

Beşinci ve son nokta, Mehmet Turan'ın örgütsel çalışmadan yıllardır uzak durmasından dolayı bu konuda liberalizme kaymasından kaynaklanıyor. Parti Şefik Hüsnü'nün eşi hakkında bir rapor hazırlatıyor; rapor, burjuva yaşam tarzı, kızını Sovyetler Birliği'nde uzak tutması ve başka nedenlerle kadının “düşman etkisine hedef olabileceği” sonucuna ulaşıyor (s. 94-95). Bunlar, hele hele illegalite koşullarında çalışan bir parti için son derecede gerçekçi tehlikelerdir. Mehmet Turan, burada Stalinizm'e eleştiri yapıyorum sanırken Bolşevik örgütlenme ilkelerini askıya almış oluyor. Bir de retorik bir deneme ile kadına “ajan” bile diyebileceklerini söylüyor. Ama dememişler. O rapor bir karalama dokümanı değil, bir güvenlik dokümanı. Derlerse eleştiririz, ama diyebilirlerdi

diyerek meşru bir örgütsel çalışma yöntemini komünistler arasında gayri meşru bir mücadele yöntemiyle karıştırmış oluruz. Ve genç komünistlere doğru bir yol göstermemiş oluruz.

Diyalektik: ince kıvrımlara dikkat etme sanatı

Mehmet Turan, Stalinizm ile mücadele yolunda bugüne kadar hemen herkes tarafından anlaşılabilecek bir üslupla, değerli, öğretici kitap ve makaleler yazmıştır. Ama yukarıda anlattığımız hemen hemen bütün örneklerde görülen bir ortak yan var: Turan ince ayrımlara duyarsız kalan, şeylerin çelişik karakterini anlamaktan uzak duran bir basitleştirme tutumuna sahiptir. **Yalınlaştırma, basitleştirmeyi gerektirmez.** Turan'ın sorunu, ilkinin yapmak isterken ikincisine kaymasıdır. Marx'ın ünlü ve son derecede önemli gözleminde ifade ettiği gibi, şeyler nasıl görünüyorsa öyle olsalardı bilime gerek kalmazdı. Mehmet Turan dostumuza gelecekte ilk görüşlerin arkasına geçip olguları daha derinlemesine kurcalamasını tavsiye ederiz.

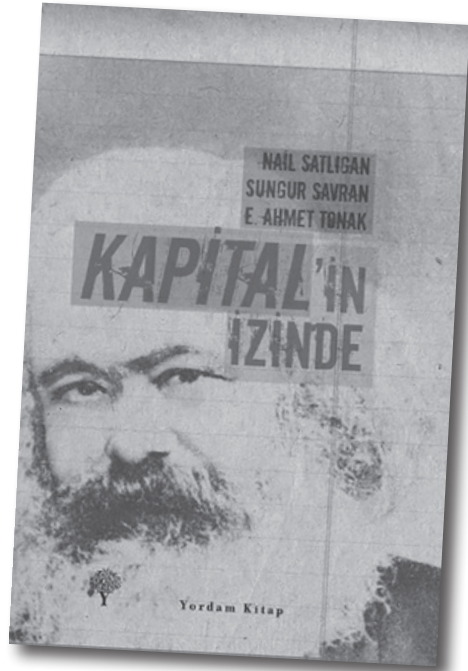
Bunu yapmamanın maliyeti, Türkiye komünist hareketinin tarihinin tek yanlı bir tablosunun çizilmesi oluyor. Mehmet Turan'ın çizdiği tablo, Lenin ve Mustafa Suphi döneminden sonra yaşanan Stalinistleşmenin partiyi pürüzsüz şekilde ele geçirdiği, hiç kimsenin bunlara karşı çıkmadığı, her TKP üyesinin mutlaka Stalinist olduğu sonucuna ulaşıyor. 1929-36 Muhalif TKP çıkışının Komintern ile cepheden karşı karşıya gelişinin, Nâzım'ın 50'li yıllardaki keskin ve yadsınamaz anti-Stalinizmi'nin, 1965 muhalefatinin olası anti-Stalinist eleştirilerinin anlamı hiç araştırılmıyor. Bizim daha araştırılmaya muhtaç kendi izlenimimiz ise, tam tersine, **TKP tarihinde ciddi bir anti-Stalinist, hatta devrimci Marksist damar** da olduğu, bunun merkezinde Nâzım'ın yer aldığıdır. Turan'ın yönteminin yanlışlığı, bu içeriğin araştırılmasının önüne geçtiği için bu topraklarda komünizmin tarihinin anlaşılmasında ve geleceğinin kurulmasında bir engel rolü oynuyor.

Kitap Tanıtımı

Kapital'in İzinde

Kapital'in İzinde

Nail Satlıgan, Sungur Savran,
E. Ahmet Tonak
Yordam Kitap

Bu kitabın yayınlandığı 2012 yılı, Karl Marx'ın *Kapital* başlığını taşıyan başyapıtının ilk kez yayınlanışının (1867) 145. yılıydı. Ama aynı zamanda dünya kapitalizminin 2007'de başlayan büyük ekonomik krizinin 5. yılı. Marx'ın *Kapital*'de sergilediği kapitalizm eleştirisi ve analizi, kapitalist üretim tarzının çelişkili doğasını kavramış olanlar için, 1990'lı ve 2000'li yıllarda bütün dünya "küreselleşme" güzellmeleriyle sarhoş olmuşken bile geçerli idi. Ama içinden geçmekte olduğumuz dev ekonomik kriz *Kapital*'i bütün dünya için yeniden güncelleştirmiş bulunuyor. Elinizdeki çalışma, entelektüel hayatlarının bütünü boyunca, insan düşüncesinin bu büyük ürününden, *Kapital*'den hareketle içinde yaşadığımız dünyayı kavramaya çaba göstermiş üç yazarın, Nail Satlıgan, Sungur Savran ve E. Ahmet Tonak'ın, çeşitli tarihlerde yazmış oldukları yazıları bir araya getiriyor. Bu kitaptaki yazılar, kâh *Kapital*'in insan düşüncesinin tarihsel gelişmesinde nasıl eşsiz bir sıçrama olduğunu ortaya koyuyor, kâh Marx'ın kapitalist üretim tarzına ilişkin analizini eleştiren yaklaşımlara bir dizi cevap getiriyor, kâh *Kapital*'in kategorilerini somut ve elle tutulur büyüklükler olarak ölçüyor, kâh Marksist tezleri günümüzün dünyasının yenilikleri karşısında sınıyor... Bu toprakların üç insanı, Avrupa'nın bütününün çocuğu Karl Marx'ın düşüncelerini 21. yüzyıla taşımaya çalışıyor. Bu kitap, uluslararası bir sınıf olan proletaryanın bakış açısını ifade eden teorinin kendisinin de enternasyonal karakterini tescil ediyor.

Kitap Tanıtımı

Neoliberalizm, İslamcı Sermayenin Yükselişi ve AKP

*Neoliberalizm,
İslamcı Sermayenin
Yükselişi ve AKP*
Hazırlayanlar:
Neşecan Balkan,
Erol Balkan,
Ahmet Öncü
Yordam Kitap

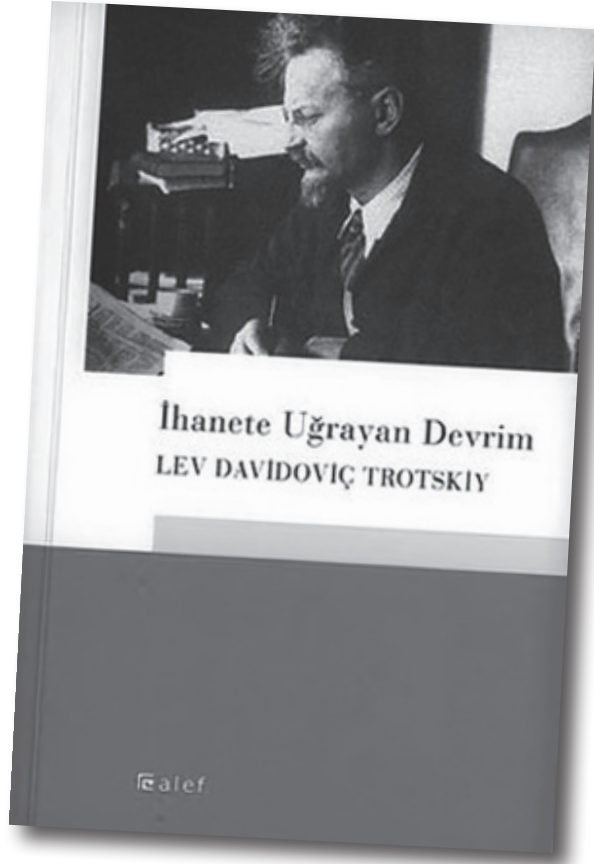

Bu kitapta daha önce birçok defa ayrı ayrı incelenmiş olan neoliberalizm ve İslamcı sermaye olguları ilk kez kapsamlı bir içerikle birlikte ele alınıyor. Böylece, son yirmi yıla özgünlüğünü kazandıran İslamcı sermaye birikiminin neoliberal politikalarla ilişkisini ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan yeni sınıf oluşumlarını ciddi bir biçimde incelemek olanaklı oluyor. Bu bağlamda Türkiye’de AKP dönemindeki gelişmeler, İslamcı burjuvazi ve İslamcı orta sınıf olguları mercek altına alınıyor. Ayrıca, ülkemizde ve dünyada gayet gevşek, içeriği tanımlanmamış, içine her şeyin doldurulabileceği bir kavram olarak kullanılan “orta sınıf” kavramına, daha iyi tanımlanmış, bilimsel, daha somut bir içerik ve bundan türeyen kuramsal ve ampirik tartışmalara yeni bir boyut kazandırılmaya çalışılıyor. Türkiye üzerine yapılan çalışmaların bu açıdan zenginleştirilmesi Gezi İsyanı ve benzeri siyasal olaylar sırasında gündeme getirilen sınıfsal yorumlara ve çözümlemelere eleştirel yaklaşılabilmesine olanak sağlayacaktır.

Kitap Tanıtımı

İhanete Uğrayan Devrim

*İhanete
Uğrayan Devrim*
Lev Davidoviç
Trotskiy,
Alef Yayınevi

1917 Ekim Devrimi gerek yapılışı gerek ortaya çıkarmış olduğu düzenin yıkılışıyla XX. yüzyılın en önemli olayıdır. Elinizdeki kitabın yazarı Lev Davidoviç Trotskiy ise bu devrimin V. İ. Lenin'den sonra ikinci büyük önderidir. Ekim Devrimi'ni anlamadan XX. yüzyılı anlamak nasıl mümkün değilse, Trotskiy'i, özellikle onun kitap boyutundaki son yapıtı olması dolayısıyla bir "siyasi vasiyet" nitelemesini hak eden İhanete Uğrayan Devrim'i okumadan, Ekim Devrimi'ni, hele onun kapitalizm ile sosyalizm arasında "iki arada bir derede" kalışını, nihayet iktidara getirmiş olduğu sınıfın ayrıcalıklı bir kastının öncülüğünde kapitalizme geri döndürülüşünü anlamak da mümkün değildir.

Devrimci Marksizm

... uzlaşmaz etmenlerin çatışması dönemsel olarak bunalımlar sırasında kendisini açığa vurur. Bunalımlar, her zaman, eldeki çelişkilerin şiddetli anlık çözümlerinden, bozulmuş olan dengeyi o an için yeniden kuran şiddetli patlamalardan ibarettir.

Çelişki, çok genel bir şekilde ifade edilecek olursa, kapitalist üretim tarzının, değerden ve onun içerdiği artık değerden bağımsız olarak, içlerinde kapitalist üretimin gerçekleştiği toplumsal ilişkilerden de bağımsız olarak, üretici güçlerin mutlak gelişimine yönelik bir eğilim barındırmasıdır; oysa diğer taraftan, aynı üretim tarzının hedefi, var olan sermaye değerinin korunması ve en yüksek derecede değerlendirilmesidir (yani, bu değer sürekli daha yüksek hızlarda büyümesidir). Onun özgül karakteri, eldeki sermaye değerini, bu değer mümkün olan en üst düzeyde değerlendirilmesinin aracı olarak kullanmaya yönelik olmasıdır. Bunu başarmak için başvurduğu yöntemler şunlara yol açar: Kâr oranının azalması, eldeki sermayenin değer yitirmesi ve emeğin üretici güçlerinin daha önce üretilmiş olan üretici güçler pahasına geliştirilmesi.

Eldeki sermayenin belirli aralıklarla değer yitirmesi, bir yandan kâr oranı düşüşünü yavaşlatmanın ve yeni sermaye oluşturma yoluyla sermaye değeri birikimini hızlandırmanın kapitalist üretim tarzına içkin olan araçlarından biriyken, diğer yandan içlerinde sermayenin dolaşım sürecinin ve yeniden üretim sürecinin gerçekleştiği verili ilişkilere zarar verir ve bu nedenle de ona, üretim sürecindeki ani duraklamalar ve bunalımlar eşlik eder.

Kapitalist üretimin gerçek engeli sermayenin kendisidir; bir başka deyişle, sermayenin ve onun öz değerlendirilmesinin, üretimin başlangıç noktası ve son noktası olarak, dürtüsü ve amacı olarak görünmesidir; üretimin, yalnızca sermaye için üretim olması ve tersinden bakıldığında, üretim araçlarının tek işlevinin, üreticiler toplumu için yaşam sürecinin sürekli olarak genişlemesini sağlamak olmamasıdır ... Araç (toplumsal üretici güçlerin kısıtlanmamış gelişimi), eldeki sermayenin değerlendirilmesiyle sınırlı olan amaçla sürekli olarak çatışır. Dolayısıyla, eğer kapitalist üretim tarzı, bir yandan, maddi üretici gücü geliştirmenin ve ona karşılık gelen dünya pazarını yaratmanın tarihsel bir aracıysa, diğer yandan da, söz konusu tarihsel görevi ile kendisine karşılık gelen toplumsal üretim ilişkileri arasındaki sürekli gelişkidir.

Marx, *Kapital*, 3. Cilt

Fiyatı: 15 TL (KDV dahil)